

ISSN 2410-4221

ПАЁМИ
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА
(мачаллаи илмӣ)
2020 №3 (17)

ВЕСТНИК
ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)
2020 №3 (17)

BULLETIN
DANGARA STATE UNIVERSITY
(Scientific journal)
2020 №3 (17)

Данғара 2021

№3 (17)

**ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ
ДАВЛАТИИ ДАНГАРА**

*Муассиси маҷалла:
МДТ Донишгоҳи
давлатии Дангара*

*Маҷалла соли 2015 таъсис
ёфта, дар як сол 4 шумора ба
нашр расонда мешавад.*

ISSN 2410-4221

*Маҷалла дар шохиси
иқтибосҳои илмии Русия
(РИИЦ) таҳти рақами
№221-07/2021 ворид карда
шудааст.*

*Маҷалла дар Вазорати
фарҳанги Ҷумҳурии
Тоҷикистон № 215/МҚ-97 аз
20 августи соли 2021 ба қайд
гирифта шудааст*

*Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ
ва русӣ нашр мегардад.*

*Матни пурраи маводи
ҷошуда дар сомонии расмии
маҷалла (www.vestnik.dsu.tj)
ҷойгир карда шудааст.*

*Дар маҷалла мақолаҳои
илмии соҳаҳои илмҳои зерин
нашр карда мешаванд:
-табиӣю техникӣ,
-кишоварзӣ,
-гуманитарӣ.*

*Сомонии маҷалла:
www.vestnik.dsu.tj
E-mail: vestnik@dsu.tj
Тел: (833 12)22802*

*Паёми Донишгоҳи давлатии
Дангара -2021. №3 (17).*

**ВЕСТНИК
ДАНГАРИНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО
УНИВЕРСИТЕТА**

*Учредитель журнала:
ГОО Дангаринский
государственный
университет*

*Журнал основан в 2015 году,
выпускается 4 номера в год.*

ISSN 2410-4221

*Журнал включен в базу
данных Российского индекса
научных цитирований
(РИИЦ) (№221-07/2021)*

*Журнал зарегистрирован в
Министерстве культуры
Республики Таджикистан
Свидетельство № 215/МҚ-
97 от 20 августа 2021 года.*

*Журнал издается на
таджикском и русском
языках.*

*Полный текст
опубликованного материала
доступен на официальном
сайте журнала
(www.vestnik.dsu.tj).*

*В журнале печатаются
научные статьи по
следующим отраслям:
-естественно-технические;
-сельскохозяйственные;
-гуманитарные науки.*

*Сайт журнала:
www.vestnik.dsu.tj
E-mail: vestnik@dsu.tj
Тел: (833 12) 22802*

*Вестник Дангаринского
государственного
университета -2021.
№3(17).*

**BULLETIN
OF DANGARA STATE
UNIVERSITY**

*Journal founder:
SEI Dangara State
University*

*The magazine was founded
in 2015 and issues 4 number in
year.*

ISSN 2410-4221

*The journal is included in the
database of the Russian Science
Citation Index (RSCI) № 221-
07/2021*

*The magazine is registered
with the Ministry of Culture
of the Republic of Tajikistan
Certificate No.215/МҚ-97
dated August 20, 2021.*

*The magazine is published in
Tajik and Russian.*

*The full text of the published
materials are available on the
official website of the journal
(www.vestnik.dsu.tj).*

*The magazine publishes
scientific articles in the
following areas:
- natural and technical;
- agricultural;
-humanitarian sciences.*

*Journal website:
www.vestnik.dsu.tj
Email: vestnik@dsu.tj
Tel: (833 12) 22802*

*Bulletin of Dangara State
University -2021. No.3(17).*

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ДАНҒАРА

Сармуҳаррир:

Шоҳиён Н.Н. номзади илмҳои техникаӣ, доктори илмҳои педагогӣ, и.в.профессор, ректори МДТ Донишгоҳи давлатии Данғара, Тел.: +992 935806222. E-mail: shoev_n@list.ru

Муовини сармуҳаррир:

Тағозода С.Э. номзади илмҳои химия, дотсент, муовини ректор оид ба илм ва татбиқоти Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.: +992 917116970, E-mail: Stagoyeva@mail.ru

Ҳайати тахририя:

Чабборова Мархабо Тухтасуновна	доктори илмҳои филологӣ, профессори Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон, E-mail: m.jabborova@mail.ru ;
Шарифов Абдумунин Шарифович	доктори илмҳои техникаӣ, профессори Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С. Осими E-mail: Sharifov49@mail.ru
Рачабов Нусрат Рачабович	доктори илмҳои физикаю математика, профессори кафедраи таҳлили математикӣ ва назарияи функсияҳои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон nusrat38@mail.ru
Вахович Ирина Михайловна	доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи молия, бонкӣ ва суғурта Донишгоҳи давлатии техникии Лутски Украина. E-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua
Павленко Андрей Иванович	доктори илмҳои кишоварзӣ, профессори Академияи давлатии кишоварзии Приморе E-mail: buro_pgsa@mail.ru
Савина Наталья Борисовна	доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, муовини ректор оид ба илм ва робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи миллии масъалаҳои об ва муҳити зисти Украина E-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
Бандаев Сирочиддин Гадович	доктори илмҳои химия, профессори кафедраи химияи органикии Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. E-mail: s.bandaev@mail.ru
Маҳмадизода Нозим Давлатмурод	номзади илмҳои фалсафа, дотсенти кафедраи онтология ва назарияи маърифати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, E-mail: nozim2985@mail.ru
Худойдодзода Фаррух Бегичон	номзади илмҳои фалсафа, дотсент, мудири кафедраи онтология ва назарияи маърифати Донишгоҳи миллии Тоҷикистон E-mail: farukh1984@mail.ru
Қодиров Фируз Абдулхафизович	номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон E-mail: F.kodirov84@mail.ru
Кимсанова Фируза Буриевна	номзади илмҳои техникаӣ, мутахассис-коршиноси пешбари шӯъбаи сӯзишворию-энергетикӣ. Вазорати саноат, энергетика ва инноватсияи Ҷумҳурии Бошқирдистон E-mail: burievna@mail.ru .
Олимов Раҳмонали Амоналиевич	номзади илмҳои химия, дотсенти кафедраи химияи умумии Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: olimovr1976@mail.ru ;
Қодиров Дилшод Сайдалоевич	номзади илмҳои филологӣ, и.в. дотсенти кафедраи филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: kodirov_8080@mail.ru
Ғафурова Дилором Чабборовна	номзади илмҳои педагогӣ, и.в. дотсенти кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: Dilorom.gafurova.76@mail.ru
Қудратзода Парвиз Қудрат	номзади илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодӣ ва менеҷменти инноватсионии Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: parviz.amirov.2016@mail.ru
Музафарзода Даврон Маҳмадшариф	номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи агротехнологияҳои нав ва амнияти озуқаворӣ Донишгоҳи давлатии Данғара E-mail: muzafarov.davron@mail.ru
Расулзода Бахтиёр Раҳмонберди	номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи агротехнологияҳои нав ва амнияти озуқаворӣ Донишгоҳи давлатии Данғара. E-mail: b.rasulov@mail.ru

ВЕСТНИК ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

Главный редактор	
Шохиён Н.Н.	кандидат технических наук, доктор педагогических наук, и.о.профессор, ректор ГОУ Дангаринского государственного университета, Тел.:+992 935806222 E-mail:shoev_n@list.ru
Зам.глав. редактора	
Тағозода С.Э.	кандидат химических наук, доцент Проректор по науке и внедрениям Дангаринского государственного университета. Тел.: +992 917116970 E-mail:Stagoyeva@mail.ru
Члены редколлегии:	
Джабборова Мархабо Тухтасуновна	доктор филологических наук, профессор Таджикско-Российского славянского университета E-mail: m.jabborova@mail.ru;
Шарифов Абдумунин Шарифович	доктор технических наук, профессор Таджикского технического университета E-mail:Sharifov49@mail.ru
Раджабов Нусрат Раджабович	доктор физико-математических наук, профессор кафедры математического анализа и теории функций Таджикского национального университета nusrat38@mail.ru
Вахович Ирина Михайловна	доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, банковского дела и страхования Луцкого государственного технического университета Украины. E-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua
Павленко Андрей Иванович	доктор сельскохозяйственных наук, профессор Приморской государственной сельскохозяйственной академии E-mail: buro_pgsa@mail.ru
Савина Наталья Борисовна	доктор экономических наук, профессор, проректор по научной работе и международным связям Национальный университет водного хозяйства и природопользования Украины E-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
Бандаев Сироджиддин Гадовевич	доктор химических наук, профессор кафедры органической химии Таджикский государственный Педагогический университет им. С.Айнӣ. E-mail: s.bandaev@mail.ru
Махмадизода Нозим Давлатмурод	Кандидат философских наук, доцент кафедры онтологии и теории познания Таджикского национального университета E-mail: nozim2985@mail.ru
Худойдодзода Фаррух Бегиджон	Кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой онтологии и теории познания Таджикского национального Университета. E-mail: farukh1984@mail.ru
Кодиров Фируз Абдулхафизович	кандидат экономических наук, дотсент, проректор по международным связям Таджикский государственный финансово-экономический Университет E-mail: F.kodirov84@mail.ru
Кимсанова Фируза Буриевна	кандидат технических наук, ведущий специалист-эксперт отдела топливно-энергетического комплекса. Министерство промышленности, энергетики и инноваций Республики Башкортостан E-mail: burievna@mail.ru.
Олимов Рахмонали Амоналиевич	кандидат химических наук, доцент кафедры общей химии Дангаринского государственного Университета E-mail:olimovr1976@mail.ru;
Кодиров Дилшод Сайдалоевич	кандидат филологических наук, и.о. доцент кафедры таджикской филологии Дангаринского государственного Университета E-mail: kodirov_8080@mail.ru
Гафурова Дилором Джабборовна	кандидат педагогических наук, и.о.дотсент кафедры педагогика и психология Дангаринского государственного Университета E-mail:Dilorom.gafurova76@mail.ru
Кудратзода Парвиз Кудрат	кандидат экономических наук, и.о.доцент кафедры экономической теории и инновационного менеджмента Дангаринского государственного Университета E-mail:parviz.amirov.2016@mail.ru
Музафарзода Даврон Махмадшариф	кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры новых агротехнологий и продовольственной безопасности Дангаринского государственного Университета E-mail:muzafarov.davron@mail.ru
Расулзода Бахтиёр Рахмонберди	кандидат сельскохозяйственных наук, доцент кафедры новых агротехнологий и продовольственной безопасности ДГУ E-mail:b.rasulov@mail.ru

BULLETIN OF DANGARA STATE UNIVERSITY

Chief Editor	
Shohiyon N.N.	candidate of technical sciences, doctor of pedagogical sciences, Professor, rector of SEI Dangara State University, Tel.:+992 935806222 E-mail:shoev_n@list.ru
Deputy Head editor	
Tagozoda S.E.	Candidate of Chemistry Science, Associate Professor Vice-Rector for Science and Implementation Dangara State University. Tel.: +992 917116970 E-mail:Stagoyeva@mail.ru
Member of the Editorial Board:	
Jabborova Marhabo Tukhtasunovna	Doctor of Philology, Professor of the Tajik-Russian Slavic University E-mail: m.jabborova@mail.ru
Sharifov Abdumumin Sharifovich	Doctor of Technical Sciences, Professor of Tajik Technical University named after Osimi E-mail: Sharifov49@mail.ru
Rajabov Nusrat Rajabovich	Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor of the Department of Mathematical Analysis and Theory of Functions, Tajik National University nusrat38@mail.ru
Vakhovich Irina Mikhailovna	Doctor of Economics, Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Lutsk State Technical University of Ukraine. E-mail: irina-vaxovitch@lntu.edu.ua
Pavlenko Andrey Ivanovich	Doctor of Agricultural Sciences, Professor of the Primorsky State Agricultural Academy E-mail: buro_pgsa@mail.ru
Savina Natalia Borisovna	Doctor of Economics, Professor, Vice-Rector for Research and International Relations, National University of Water Management and Environmental Management of Ukraine E-mail: n.b.savina@nuwm.edu.ua
Bandaev Sirojiddin Gadoevich	Doctor of Chemistry, Professor of the Department of Organic Chemistry, Tajik State Pedagogical University named after S. Ainī. E-mail:s.bandaev@mail.ru
Mahmadizoda Nozim Davlatmurod	Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor of Ontology and Theory of Knowledge of the Tajik National University E-mail: nozim2985@mail.ru
Khudoidodzoda Farrukh Begijon	Candida of Philosophical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Ontology and Theory of Knowledge, Tajik National University. farukh1984@mail.ru
Qodirov Firuz Abdulhafizovich	Candidate of Economic Sciences, Dotsent, Vice-Rector for International Relations Tajik State Financial and Economic University E-mail: F.kodirov84@mail.ru
Kimsanova Furuza Burievna	candidate of technical sciences, leading specialist-expert of the department of the fuel and energy complex. Ministry of Industry, Energy and Innovation of the Republic of Bashkortostan E-mail: burievna@mail.ru.
Olimov Rahmonali Amonalievich	Candidate of Chemical Sciences, Associate Professor of the Department of General Chemistry Dangara State University E-mail: olimovr1976@mail.ru;
Qodirov Dilshod Saidaloevich	Candidate of Philology, e.d.Acting Associate Professor of the Department of Tajik Philology Dangara State University E-mail: kodirov_8080@mail.ru
Gafurova Dilorom Jabborovna	Candidate of Pedagogy, e.d.Acting Docent of the Department of Pedagogy and Psychology Dangara State University E-mail: Dilorom.gafurova76@mail.ru
Qudratzoda Parviz Qudrat	Candidate of Economic Sciences, e.d.Associate Professor of the Department of Economic Theory and Innovation Management Dangara State University E-mail: parviz.amirov.2016 @ mail.ru
Muzafarzoda Davron Mahmadsarif	Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of New Agricultural Technologies and Food Security Dangara State University E-mail: muzafarov.davron@mail.ru
Rasulzoda Bakhtiyor Rahmonberdi	Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of New Agricultural Technologies and Food Security of DSU E-mail: b.rasulov@mail.ru

МУНДАРИЧА

СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ТАБИИЮ ТЕХНИКӢ ЕСТЕСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

<i>Олимов А.Р., Рахимов А.</i> Исследование растворов электролитов методом ик-спектроскопии.....	7
<i>Каримов С.К., Эгамов М.Х., Шаимов Э.Дж.</i> Влияние температуры на электрофизические параметры полимерно-жидкокристаллических пленок	15
<i>Агадуллина А.Х., Маликова Т., Кимсанова Ф.Б., Мамлиева А.В., Тагоева Х.Э.</i> Экологическое состояние поверхностных вод ямало-ненецкого автономного округа	20
<i>Акбаров Ш.С., Махсумов З.Д., Шарипов Р.</i> Таҳлили ҳосиятҳои гуногуни нахи табиӣ барои истеҳсолоти ресандагӣ ва кешбофӣ	32
<i>Тохтаров С.Т.</i> Совершенствование ресурсо-энергосберегающих технологий в хлопкоперерабатывающих предприятий	45

ИЛМҲОИ КИШОВАРЗӢ АГРАРНЫЕ НАУКИ

<i>Маҳмадёрзода У.М., Қурбонова Б.А., Қайтмас Н.А.</i> Таъсири зичии ниҳолҳо ба иқтидори фотосинтетикӣ ва ҳосилнокии лӯбиёи чинӣ.....	55
<i>Ҳафизов А.А., Ҳайдаров З.Ё., Қаҳҳоров Р.Ш.</i> Маҳсулнокии навъҳои селекцияи ватании пахтаи намуди <i>g. hirsutum l.</i> дар шароити ноҳияи Данғара	62
<i>Музафарзода Д.М.</i> Особенности роста, развития и формирования урожая озимых зерновых колосовых культур в условиях Дангаринского массива	72
<i>Суярова С. Дж., Саидзода С.Т.</i> Физиологические признаки интрогрессивных внутривидовых генотипов хлопчатника.....	80

ИЛМҲОИ ГУМАНИТАРӢ ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ

<i>Акрамов М.А., Бобоев Н.М.</i> Фаъолияти бозори дуҷуминдараҷаи қоғазҳои қимматнок	87
<i>Ҳусейнзода Ф., Ҳусейнзода А.</i> Дусад салом ва дусад дуруд ба лафзи ноби тоҷикӣ	94
<i>Абдуманнонзода М.</i> Ваҳдати мавзӯӣ дар ғазали Саъдӣ.....	104
<i>Файзуллоев А.</i> Ҳадафи Мирзо Файзалӣ дар сурудани нақиза	115
<i>Салимов Ф.Ф., Амиров А.С.</i> Захираҳои сайёҳии Тоҷикистон ва рушди он дар ноҳияи Балҷувон.....	123
<i>Ахмедов Э.Ю.</i> Международно-правовое регулирование вспомогательных органов совета безопасности ООН в борьбе с международным терроризмом	133

ИЛМҲОИ ТАБИИЮ ТЕХНИКӢ ЕСТЕСТВЕННО-ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ

УДК: 538.9.+53.082.4

ИССЛЕДОВАНИЕ РАСТВОРОВ ЭЛЕКТРОЛИТОВ МЕТОДОМ ИК-СПЕКТРОСКОПИИ

Олимов А.Р., Рахимов А.

Дангаринский государственный Университет

Для получения сведений о молекулярном строении жидких систем, механизм и кинетике протекающих в них молекулярных процессов необходимы различные независимые методы исследования, дополняющие друг друга.

Изучение инфракрасных спектров поглощения растворов позволяет выяснить существенные характер взаимодействия составляющих их частиц, поскольку уже слабые межмолекулярные силы вызывают сравнительно легко наблюдаемые изменения интенсивностей и частот колебаний.

При прохождении инфракрасного излучения через вещество происходит возбуждение колебательных движений молекул. При этом наблюдается ослабление интенсивности света, прошедшего через образец вещества. Таким образом поглощение происходит не во всём спектре падающего излучения, а лишь при тех длинах волн, энергия которых соответствует энергиям возбуждения колебаний в изучаемых молекулах. Следовательно, длины волн (или частоты), при которых наблюдается максимальное поглощение ИК-излучения, могут свидетельствовать о наличии в молекулах образца тех или иных функциональных групп и других фрагментов, что широко используется в различных областях химии для установления структуры соединений.

Результат экспериментом в ИК-спектроскопии является инфракрасный спектр - функция интенсивности пропущенного инфракрасного излучения от его частоты. Инфракрасный спектр

содержит ряд полос поглощения, относительной интенсивности которых делается вывод о строении изучаемого образца. Такой подход стал возможен благодаря большому количеству накопленной экспериментальной информации: существуют специальные таблицы, связывающие частоты поглощения с наличием в образце определённых молекулярных фрагментов. Созданы также базы ИК-спектров некоторых классов соединений, которые позволяют автоматически сравнивать спектр неизвестного анализируемого вещества с уже известными веществами.

ИК-спектроскопия называется явлением поглощения химическими веществами инфракрасного излучения с одновременным возбуждением колебаний молекул. Инфракрасное излучение представляет собой электромагнитную волну и характеризуется длиной волны λ , частотой ν и волновым числом $\bar{\nu}$, которые связаны следующей зависимостью:

$$\bar{\nu} = \frac{\nu}{\left(\frac{c}{n}\right)} = \frac{1}{\lambda}$$

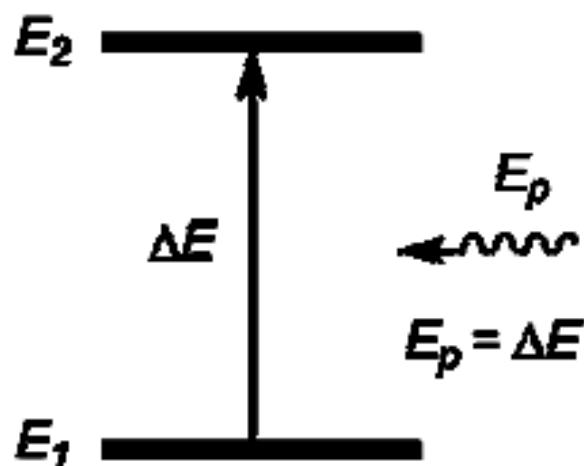
где c — скорость света, а n — показатель преломления среды.

В спектроскопии поглощения, которой является ИК-спектроскопия, происходит поглощение молекулами фотонов определённой энергии, связана с частотой электромагнитной волны через постоянную Планка: $E_p = h\nu$

При поглощении фотона происходит возбуждение — увеличение энергии молекулы: она переходит из основного колебательного состояния E_1 в некоторое возбуждённое колебательное состояние E_2 так, что энергетическая разница между этими уровнями равна энергии фотона.

$$E_2 - E_1 = \Delta E = h\nu = hc\bar{\nu}$$

Энергия поглощённого инфракрасного излучения расходуется на возбуждение колебательных переходов для веществ в конденсированном состоянии. Для газов поглощение кванта ИК-излучения приводит к колебательным и вращательным переходам.

Поглощение электромагнитного излучения

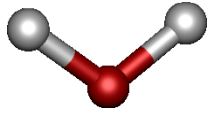
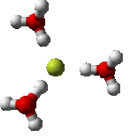

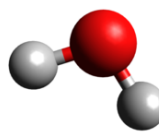
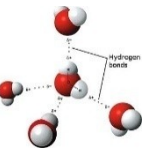
Большая часть имеющихся в литературе работ, по изучению растворов электролитов методом ИК спектроскопии, посвящена водным растворам. В этих работах в основном исследовалось влияние растворения различных солей на положение, интенсивности и структуру полос поглощения жидкой воды (H_2O , D_2O , HDO). В работах [4-5] рассматривались области частот основного тона колебаний, а в работах [6-7] области обертонов и составных частот. Нужно отметить, что ИК- спектр жидкой воды очень сложен. Он состоит из очень широких, а в области основного тона валентных колебаний чрезвычайно интенсивных полос поглощения, интерпретация которых до сих пор во многом дискуссионное [8,9-10]. Поэтому изучение поглощения воды при растворении в ней солей и изменения в положении полос поглощения и их структуры не даёт ясности в зависимости наблюдаемых эффектов от особенностей строения ионов растворных солей, тем более об ассоциации ионов в водных растворах.

В растворителях молекулы которых ассоциированы посредством водородных связей, спектроскопические проявления ион-молекулярных и межмолекулярных взаимодействий накладываются, с сопоставимые по величине, эффекты, обусловленные межмолекулярными водородными связями.

Колебательные движения молекул определяются их внутренними, или колебательными, степенями свободы. Число колебательных степеней свободы и соответствующих им нормальных колебаний равно $(3n-5)$ для линейных молекул и $(3n-6)$ для нелинейных молекул, где n —

число атомов в молекуле. Например, молекула воды H_2O нелинейно и имеет 3 колебательные степени свободы, а линейная молекула водорода H_2 — лишь одну.

Колебания молекул могут заключаться в изменении длин связей (валентные колебания, ν) либо углов между связями (деформационные колебания, δ). Валентные колебания могут быть симметричными и антисимметричными, а деформационные колебания подразделяются на ножничные, маятниковые, веерные и крутильные. Для более сложных молекул, в которых одна из деформационных колеблющихся частей гораздо массивнее другой, деформационные колебания чаще описывают как плоскостные и внеплоскостные. Колебания, которые заключаются в одновременном изменении нескольких длин связей или валентных углов, называются скелетными.

Валентные колебания (Stretching)		Деформационные колебания			
симметричное	антисимметричное	плоскостные		внеплоскостные	
		ножничное (scissoring)	маятниковое (rocking)	веерное (wagging)	крутильное (twisting)
					

Колебания молекул могут быть описаны при помощи моделей гармонического и ангармонического осциллятора. С точки зрения модели гармонического осциллятора, двухатомная молекула представляет собой две массы m_1 и m_2 , соединённые упругой пружиной, не имеющей массы, с силовой постоянной K . В таком случае частота колебания атомов такой молекулы вдоль линии, проходящей через центры их масс, равна:

$$\nu = \frac{1}{2\pi} \sqrt{\frac{K}{\mu}}, \quad \bar{\nu} = \frac{1}{2\pi c} \sqrt{\frac{K}{\mu}}, \quad \mu = \frac{m_1 m_2}{m_1 + m_2}.$$

Из данных выражений следует, что наблюдаемая частота колебаний двухатомного осциллятора зависит от силовой постоянной K , которая, в свою очередь, связана с энергией связи между двумя

атомами, а также от массы атомов, участвующих в колебании. Для многоатомных молекул колебания носят более сложный характер и приближение гармонического осциллятора неприменимо.

Потенциальная энергия гармонического осциллятора связана с отклонением расстояния между атомами X следующим образом:

$$E_{\text{pot}} = \frac{1}{2}kx^2$$

График потенциальной энергии представляет собой параболу, симметричную относительно начального положения атомов в состоянии покоя (r_e). Согласно квантовой механике, энергетические состояния молекулы квантованы, то есть являются дискретными. Подобные квантованные состояния называют колебательными уровнями. Колебательные уровни отстоят друг от друга на одинаковом расстоянии, и их энергия может быть вычислена по уравнению:

$$E_i = (v_i + \frac{1}{2})h\nu, \quad v=0,1,2,\dots$$

При $v_i = 0$ молекула находится на самом низком колебательном уровне, и колебательная энергия в таком состоянии равна $E = \frac{1}{2}h\nu$. Данная энергия всегда присуща молекуле и не может быть отображена.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бёккер Ю. Спектроскопия = Spektroskopie / Ю. Бёккер. Пер. с нем. Л. Н. Казанцевой, под ред. А. А. Пупышева, М. В. Поляковой. –М.: Техносфера, 2009. –528 с.
- 2 Смит А. Прикладная ИК-спектроскопия: основы, техника, аналитическое применение / А. Смит //Пер. с англ. Б. Н. Тарасевича, под ред. А. А. Мальцева. –М.: Мир, 1982. –328 с.
- 3 Bernath P. F. Infrared fourier transform emission spectroscopy (англ.) / P. F. Bernath // Chem. Soc. Rev. –1996. –Vol. 25. – P. 111-115.
- 4 Моисеев Ю.В. Влияние электролитов на инфракрасный спектр воды / Ю.В. Моисеев, М.И. Винник. –М.: Структур. химии, 1963. –Т.4, – с.336-341.
- 5 Диен Нгок Ань Строенные некоторых водных растворов электролитов по ИК-спектрам/ Нгок Ань Диен, А.П. Жуковский,

- А.И. Сидорова // Вестник –Ленинград. Госуниверситета, 1972, – с.19-35.
- 6 Смит А. Прикладная ИК-спектроскопия: основы, техника, аналитическое применение / А. Смит. Пер. с англ. Б. Н. Тарасевича, под ред. А. А. Мальцева. – М.: Мир, 1982. – 328 с.
 - 7 Noda I. Two-Dimensional Infrared (2D IR) Spectroscopy: Theory and Applications (англ.) / I. Noda // Applied Spectroscopy. –1990. – Vol. 44, no. 4. –P. 550-561.
 - 8 Stuart B. H. Infrared Spectroscopy: Fundamentals and Applications / B. H. Stuart. –Wiley, 2004. – 242 p.
 - 9 Габричидзе З.А. Исследование спектров комбинационного рассеяния воды, насыщенных водных растворов электролитов и кристалла льда / З.А. Габричидзе // Оптика и спектроскопия. 1965, т.19. №4, с.575-582.
 - 10 Worlley J. D., Klote I. M. Near-infrared of H_2O - D_2O , sjlutfons, 1966.–v. 45. –P. 2868-2871.
 - 11 Сирников Ю.И. О характере взаимодействия анионов с молекулами воды в растворе / Ю.И. Сирников. ДокладыАН. 1968.–с.760-782.

ТАДҚИҚОТИ МАҲЛУЛҲОИ ЭЛЕКТРОЛИТҲО БО МЕТОДИ ИК- СПЕКТРОСКОПИЯ

Барои гирифтани маълумот дар бораи сохтори молекулавии моеъ, механизм ва кинетикаи ҳодисаҳои молекулавӣ, ки дар онҳо ба амал меоянд, усулҳои гуногуни новобастаи таҳқиқоти, ки ҳамдигарро пурра мекунанд, лозиманд.

Омӯзиши спектрҳои инфрасурхи афканишот имкон медиҳад, ки хусусиятҳои асосии таъсири байниҳамдигарии зарраҳои таркибии онҳоро муайян кунем, зеро қувваҳои сусти байни молекулавӣ тағироти нисбатан ба осонӣ мушоҳидашударо дар интенсивият ва басомади лапишҳо бавучуд меоранд.

Вақте, ки афканишоти инфрасурх аз як модда мегузарад, ангиши ҳаракати лапишноки молекулаҳо ба амал меоянд. Дар ин ҳолат, кам шудани интенсивияти нури рӯшноии аз моддаҳои интиҳобшуда гузаранда ба назар мерасад. Ҳамин тавр, фурубурд дар тамоми спектри афканишот ба амал наомада, танҳо барои он дарозии мавҷҳое, ки

энергияи онҳо ба энергияи ангишишӣ молекулаҳои таҳқиқшаванда мувофиқат мекунад ба амал меояд.

Аз ин рӯ, дарозии мавҷҳо (ё басомадҳо), ки дар он фурӯ бурда максималии афканишоти инфрасурх мушоҳида карда мешавад, метавонанд мавҷудияти молекулаҳои гурӯҳҳои алоҳидаи функционалӣ ва дигар фрагментҳоро нишон диҳанд, ки барои муайян кардани сохтори пайвастагиҳо дар соҳаҳои гуногуни химия васеъ истифода мешаванд

Калимаҳои калидӣ: спектрҳои инфрасурх, басомадҳои ларзиш, ҳаракатҳои ларзиши молекулаҳо, радиатсияи инфрасурх, спектри инфрасурх, мавҷҳои электромагнитӣ, спектроскопияи инфрасурх.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Олимов Ашурали Рамазонович – номзоди илмҳои физика-математика, муовини ректор оид ба таълим ва сифати таҳсилот, Адрес: 735320, ҶТ шаҳраки Данғара, к.Марказӣ 34/2. E-mail: olimov_19641@mail.ru. Телефон: 77707-64-61.

Рахимов Ахлиддин Назирович - аспиранти, Донишгоҳи давлатии Данғара. Адрес: 735320, ҶТ шаҳраки Данғара, к.Марказӣ 34/2. E-mail: ahliddin_151598@mail.ru. Телефон: 985-15-15-98.

ИССЛЕДОВАНИЕ РАСТВОРОВ ЭЛЕКТРОЛИТОВ МЕТОДОМ ИК-СПЕКТРОСКОПИИ

Для получения сведений о молекулярном строении жидких систем, механизм и кинетике протекающих в них молекулярных процессов необходимы различные независимые методы исследования, дополняющие друг друга.

Изучение инфракрасных спектров поглощения растворов позволяет выяснить существенные черты взаимодействия составляющих их частиц, поскольку уже слабые межмолекулярные силы вызывают сравнительно легко наблюдаемые изменения интенсивностей и частот колебаний.

При прохождении инфракрасного излучения через вещество происходит возбуждение колебательных движений молекул. При этом наблюдается ослабление интенсивности света, прошедшего через образец вещества. Таким образом поглощение происходит не во всем спектре падающего излучения, а лишь при тех длинах волн, энергия

которых соответствует энергиям возбуждения колебаний в изучаемых молекулах. Следовательно, длины волн (или частоты), при которых наблюдается максимальное поглощение ИК-излучения, могут свидетельствовать о наличии в молекулах образца тех или иных функциональных групп и других фрагментов, что широко используется в различных областях химии для установления структуры соединений.

Ключевые слова: инфракрасных спектров, частот колебаний, колебательных движений молекул, ИК-излучения, инфракрасный спектр, электромагнитную волн, ИК спектроскопии.

Сведения об авторах:

Олимов АшуралиРамазонович – кандидат физико-математических наук, проректор по учебной части Дангаринского государственного Университета, Адрес: 735320, Республика Таджикистана, г. Дангара, ул. Маркази, 34/2. E-mail: olimov_19641@mail.ru. Телефон: 77707-64-61.

Рахимов Ахлиддин Назирович - аспирант, Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистана, г. Дангара, ул. Маркази, 34/2. E-mail: ahliddin_151598@mail.ru. Телефон: 985-15-15-98.

Сведения об авторах:

Олимов АшуралиРамазонович – кандидат физико-математических наук, проректор по учебной части Дангаринского государственного Университета, Адрес: 735320, Республика Таджикистана, г. Дангара, ул. Маркази, 34/2. E-mail: olimov_19641@mail.ru. Телефон: 77707-64-61.

Рахимов Ахлиддин Назирович - аспирант, Дангаринского государственного университета. Адрес: 735320, Республика Таджикистана, г. Дангара, ул. Маркази, 34/2. E-mail: ahliddin_151598@mail.ru. Телефон: 985-15-15-98.

THE STUDY OF ELECTROLYTE SOLUTIONS BY IR SPECTROSCOPY

To obtain information about the molecular structure of liquid systems, the mechanism and kinetics of the molecular processes occurring in them, various independent research methods are needed that complement each other.

A study of the infrared absorption spectra of solutions makes it possible to elucidate the essential features of the interaction of their constituent particles, since already weak intermolecular forces cause

relatively easily observed changes in the intensities and frequencies of vibrations.

When infrared radiation passes through a substance, the vibrational movements of the molecules are excited. In this case, a decrease in the intensity of light passing through the sample substance is observed. Thus, absorption does not occur in the entire spectrum of the incident radiation, but only at those wavelengths whose energy corresponds to the excitation energies of the vibrations in the molecules under study. Therefore, the wavelengths (or frequencies) at which the maximum absorption of infrared radiation is observed may indicate the presence in the sample molecules of certain functional groups and other fragments, which is widely used in various fields of chemistry to establish the structure of compounds.

Key words: infrared spectra, vibration frequencies, vibrational motions of molecules, infrared radiation, infrared spectrum, electromagnetic waves, infrared spectroscopy.

Information about the authors:

Olimov Ashurali Ramazonovich - candidate of physical and mathematical sciences, vice-rector for academic affairs Dangara State University, Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markazi street, 34/2. E-mail: olimov_19641@mail.ru. Phone: 77707-64-61.

Rakhimov Akhliddin Nazirovich - postgraduate student, Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Dangara, Markazi street, 34/2. E-mail: akhliddin_151598@mail.ru. Phone: 985-15-15-98.

УДК 535.36

**ВЛИЯНИЕ ТЕМПЕРАТУРЫ НА ЭЛЕКТРОФИЗИЧЕСКИЕ
ПАРАМЕТРЫ ПОЛИМЕРНО-
ЖИДКОКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК**

¹Каримов С.К., ¹Эгамов М.Х., ²Шаймов Э.Дж.

¹*Худжандский научный Центр АН РТ, г.Худжанд, Таджикистан*

²*Таджикский Национальный Университет*

Для развития элементной базы опто- и микроэлектроники проводится активный поиск новых электрооптических материалов с

улучшенными управляемыми эксплуатационными характеристиками. Перспективными средами для отображения оптической информации являются жидкокристаллические композиты различного типа, из которых наиболее широко известны и хорошо изучены капсулированные в полимерной матрице жидкие кристаллы (ЖК) [1, 2]. Наличие развитой поверхности надмолекулярной структуры таких композитов, на границе которых формируется исходная ориентация жидкого кристалла, позволяет изменять их оптические свойства. Данный объект характеризуется простой и недорогой технологией изготовления, гибкостью, надежностью в эксплуатации, высоким быстродействием и чувствительностью к внешним воздействиям, в особенности, к электрическому полю. В работах [3, 4] исследованы электрооптические, диэлектрические и акустические свойства таких композиционных материалов, однако, изменения величины диэлектрической проницаемости (ϵ) и тангенса угла диэлектрических потерь ($\text{tg}\delta$) в зависимости от температуры оставались не изученными.

В связи с этим в лабораторном эксперименте исследовались температурные зависимости диэлектрической проницаемости (ϵ) и тангенса угла диэлектрических потерь ($\text{tg}\delta$), образцов капсулированные полимеры жидкими кристаллами (КПЖК).

Для приготовления образцов капсулированных полимеров использовали ЖК из класса алкилцианобифенила 4-н-гептил-4-н-цианобифенил (7СВ) с температурой просветления $T=41^\circ\text{C}$ и показателя преломления $n=1.53$. В качестве полимерной матрицы брали поливинилбутираль (ПВБ), которая обеспечивает планарное сцепление с молекулами 7СВ. Температура стеклования полимера $T_c = 57^\circ\text{C}$ и показатель преломления 1,49. Поливинилбутираль растворили в этиловом спирте. Образцы пленок КПЖК приготавливались по эмульсионной технологии, с последующим испарением растворителя при температуре 50°C [2]. Толщина образцов после сушки составляла 25-30 мкм. Электрофизические измерения проводилось с помощью моста переменного тока Р5079. Температура измерялось с помощью хромель-капеловой термопары с точностью $\pm 0,5^\circ\text{C}$.

Исследования температурной зависимости тангенса угла диэлектрических потерь позволяет оценить время релаксации ориентации момента диполя в высокоэластическом и стеклообразном

состояниях. На рис. 1 приведены температурные зависимости диэлектрической проницаемости (ϵ) и тангенса угла диэлектрических потерь ($\text{tg}\delta$) КПЖК пленок ПВБ+7СВ. Можно видеть, что с увеличением температуры наблюдается монотонное увеличение ϵ и $\text{tg}\delta$ исследуемых образцов, как до температуры перехода нематика в изотропное состояние, так и после нее. Монотонное возрастание ϵ и $\text{tg}\delta$ в диапазоне от 25 до 42 $^{\circ}\text{C}$, когда 7СВ находится в ЖК состоянии, объясняется усложнением разворота момента диполя молекул в границах раздела связующего ПВБ и молекул НЖК 7СВ, длинные оси которых, ориентируются преимущественно перпендикулярно плоскости пленки, т.е. упорядочиваются либо радиально, либо планарно.

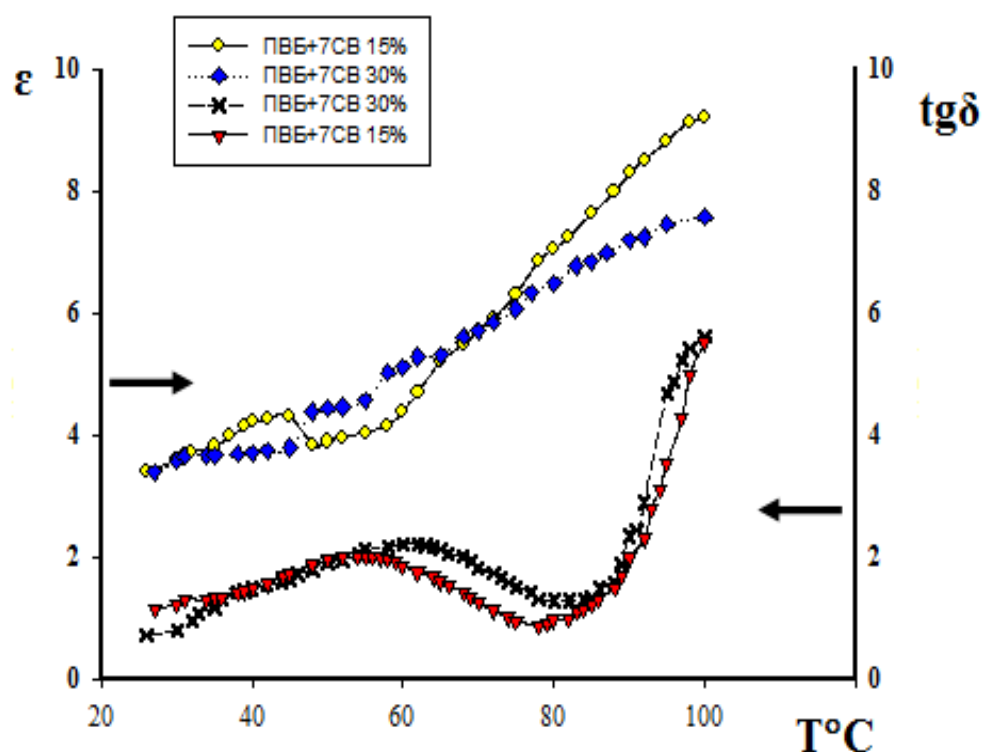

Рис.1. Зависимость ϵ и $\text{tg}\delta$ от температуры для пленок состава ПВБ+7СВ

Таким образом, исследование температурные зависимости диэлектрической проницаемости (ϵ) и тангенса диэлектрической потери ($\text{tg}\delta$) полимерных пленок ПВБ, содержащие капли НЖК 7СВ, показывает, что характер молекулярного упорядочения ЖК зависит не только от размеров и формы микрополости, но и от молекулярной структуры исследуемого ЖК.

ЛИТЕРАТУРА

1. Сонин А. С. Введение в физику жидких кристаллов. - М.: Наука, 1983. -319 с.
2. Жаркова Г.М., Сонин А.С. Жидкокристаллические композиты. - Новосибирск: Наука, 1994. -214 с.
3. Ковальчук А.В., Курик М.В., Лаврентович О.Д., Серган В.В. Структурные превращения в каплях нематика во внешнем электрическом поле. //ЖЭТФ. 1988. -Т. 94, №5. С. 350–364.
4. Кашицын А.С. Акустическая и диэлектрическая релаксация в жидких кристаллах //Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2008. №6, С. 53-58.

ТАЪСИРИ ҲАРОРАТ БА ПАРАМЕТРҲОИ ЭЛЕКТРОФИЗИКИИ ПЛЕНКАҲОИ ПОЛИМЕРИ-МОЕЪ-КРИСТАЛЛӢ

Дар ин мақола омӯзиши вобастагии ҳарорат аз гузарондагӣ диэлектрикӣ (ϵ) ва талафоти тангенс диэлектрикии ($\text{tg}\delta$) плёнкахои полимерии ПВБ, ки қатраҳои КҒМ 7СВ доранд, пешниҳод шудааст, нишон медиҳад, ки хусусияти тартиби молекулярии КМ на танҳо ба андоза ва шакли микросатҳ, балки ба сохтори молекулавии КМ-и тадқиқшаванда низ вобаста аст.

Калидвожаҳо: гузаронандагии диэлектрикӣ, тангенс талафоти диэлектрикӣ ($\text{tan}\delta$), плёнкахои полимерии ПВБ, микросатҳ, сохтори молекулавӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Эгамов Мухтор Хасанович — номзади илмҳои физикаю математика, ходими калони илмӣ шуъбаи физикаи Маркази илмӣ Хучанди АИ ҚТ. Тел: +992-93-458-77-71. Почтаи электронӣ: egamov62@mail.ru

Каримов Сорбон Каримович — ходими калони илмӣ шуъбаи физикаи Маркази илмӣ Хучанди АИ ҚТ. Тел: +992-93-983-93-53. Почтаи электронӣ: Sorbon_25@mail.ru.

Шоимов Э.Қ., ходими илмӣ Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

ВЛИЯНИЕ ТЕМПЕРАТУРЫ НА ЭЛЕКТРОФИЗИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ПОЛИМЕРНО-ЖИДКОКРИСТАЛЛИЧЕСКИХ ПЛЕНОК

В данной статье приводится исследование температурные зависимости диэлектрической проницаемости (ϵ) и тангенса диэлектрической потери ($\text{tg}\delta$) полимерных пленок ПВБ, содержащие капли НЖК 7СВ, показывает, что характер молекулярного упорядочения ЖК зависит не только от размеров и формы микрополости, но и от молекулярной структуры исследуемого ЖК.

Ключевые слова: диэлектрической проницаемость, тангенса диэлектрической потери ($\text{tg}\delta$), полимерные пленки ПВБ, микрополость, молекулярная структура.

Сведения об авторах:

Эгамов Мухтор Хасанович - кандидат физико-математических наук, с.н.с. отд.физики Хаджентский научный центр АН РТ. Тел: +992-93-458-77-71. E-mail: egamov62@mail.ru

Каримов Сорбон Каримович - с.н.с. отд.физики Хаджентский научный центр АН РТ. Тел:+992-93-983-93-53. E-mail: Sorbon_25@mail.ru.

Шаимов Э. Дж. научный сотрудник Таджикского национального университета.

INFLUENCE OF TEMPERATURE ON ELECTROPHYSICAL PARAMETERS OF POLYMER-LIQUID CRYSTAL FILMS

This article presents a study of the temperature dependences of the dielectric constant (ϵ) and the dielectric loss tangent ($\text{tan}\delta$) of PVB polymer films containing 7SB NLC droplets, shows that the nature of the molecular ordering of LC depends not only on the size and shape of the microcavity, but also on the molecular structure of the investigated LCD.

Key words: dielectric constant, dielectric loss tangent ($\text{tg}\delta$), PVB polymer films, microcavity, molecular structure.

Information about authors:

Egamov Mukhtor Khasanovich - candidate of physical and mathematical sciences, senior researcher Department of Physics, Hadjents scientific center Academy of science RT. Tel: + 992-93-458-77-71. E-mail: egamov62@mail.ru

Karimov Sorbon Karimovich - Senior Researcher Department of Physics, Hadjents scientific center Academy of science RT. Tel: + 992-93-983-93-53. E-mail: Sorbon_25@mail.ru.

Shaimov E. J. Researcher, TNU

УДК: 504.4.054

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД ЯМАЛО-НЕНЕЦКОГО АВТОНОМНОГО ОКРУГА

*Агадуллина А.Х.¹, Маликова Т.Ш.¹, Кимсанова Ф.Б.², Мамлиева А.В.¹,
Тагоева Х.Э.³*

Уфимский государственный нефтяной технический университет, г.Уфа¹,
Министерство промышленности и энергетики Республики
Башкортостан, г. Уфа²,
Дангаринский государственный университет, г. Дангара³

Тринадцать из семнадцати целей устойчивого развития напрямую затрагивают вопросы водопользования и водного хозяйства, что свидетельствует о тесной взаимосвязи вопросов водопользования и устойчивого развития [1,2]. Следовательно, институциональные механизмы, правовая база управления водопользованием и водным хозяйством на современном этапе развития национальной экономики должны базироваться на основных положениях концепции устойчивого развития для достижения поставленных амбициозных целей на пути к развитому обществу [3]. На территории Ямало-Ненецкого автономного округа множество рек, свыше 200 из них имеют протяженность более 100 км. Анализ показывает, что все водные объекты региона подвержены антропогенному воздействию связанному с обустройством, эксплуатацией нефтегазовых месторождений, а также с хозяйственной и производственной деятельностью.

Методология исследования

Методологической базой исследования являются научные работы отечественных и зарубежных ученых в области устойчивого развития и водопользования. В работе рассмотрены научные подходы к

определению качества поверхностных и подземных вод. Используются Доклады «О состоянии санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Ямало-Ненецком автономном округе» за 2016-2020 годы, подготовленные Управлением Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека в Ямало-Ненецком автономном округе, Федеральным бюджетным учреждением здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Ямало-Ненецком автономном округе».

Результаты исследования

На химический состав рек Ямало-Ненецкого автономного округа существенное влияние оказывает антропогенный фактор, связанный с активным промышленным освоением территорий региона. Ежегодно в поверхностные водные объекты автономного округа сбрасывается около 38 млн.м³ сточных вод, из которых 70-90% – недостаточно очищенные. По сравнению с реками Европейской части России воды рек Западной Сибири, в т.ч. и Ямало-Ненецкого автономного округа, обладают значительно меньшей способностью к самоочищению. В связи с этим, в водах рек Ямала растет содержание нефтепродуктов, металлов, синтетических поверхностно-активных веществ.

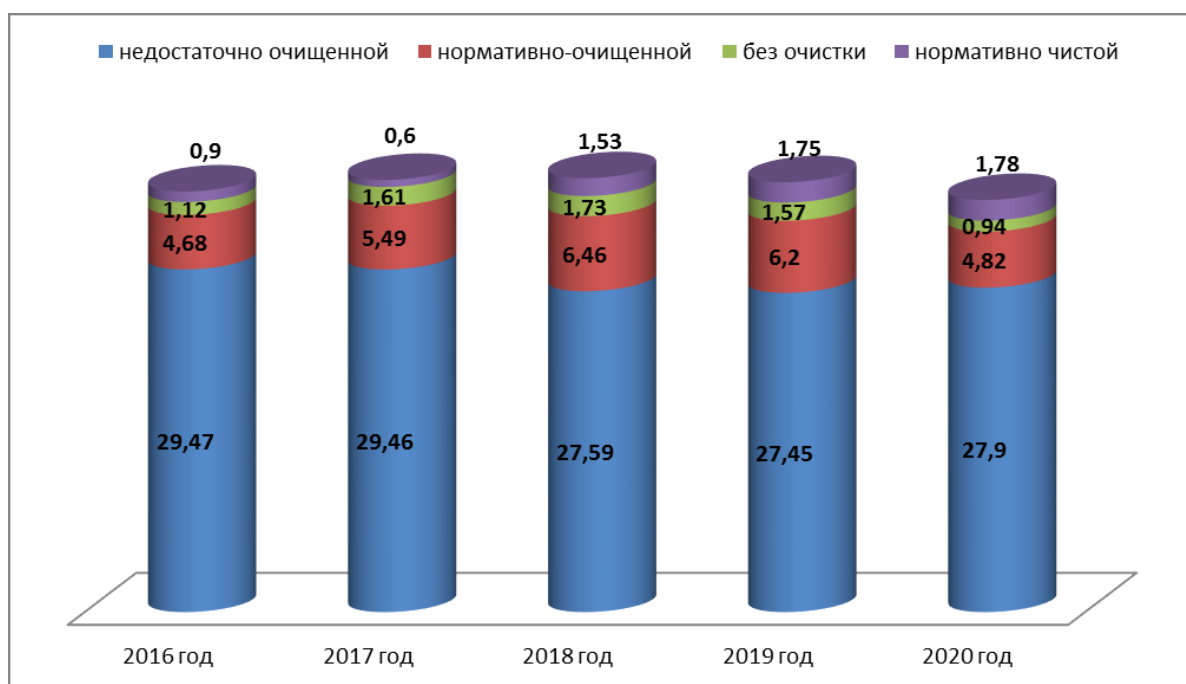

Рис. 1 – Динамика водоотведения сточных вод в водные объекты автономного округа за 2016-2020 годы, млн. м³

Всего в 2020 году объем водоотведения в поверхностные водные объекты составил 35,44 млн. м³, из них: нормативно чистой – 1,78 млн. м³; нормативно-очищенной на сооружениях очистки – 4,82 млн. м³; без очистки – 0,94 млн. м³; недостаточно очищенной – 27,9 млн. м³. (рисунок 1) [4-8].

Основным предприятием – загрязнителем автономного округа является акционерное общество «Ямалкоммунэнерго» и его филиалы. Предприятия, производящие наибольшие объемы сбросов загрязненных сточных вод представлены в таблице 1 [4-8].

Таблица 1. – Предприятия – основные загрязнители в ЯНАО, 2016, 2018 и 2020 гг.

2016 год		2018 год		2020 год	
Наименование предприятия	Объем сброса загрязненных сточных вод, млн.м ³	Наименование предприятия	Объем сброса загрязненных сточных вод, млн.м ³	Наименование предприятия	Объем сброса загрязненных сточных вод, млн.м ³
АО «Энерго-Газ-Ноябрьск»	8,39	АО «Энерго-Газ-Ноябрьск»	8,10	АО «Энерго-Газ-Ноябрьск»	7,69
Филиал АО «Ямалкоммун-энерго» в Надымском районе	3,41	Филиал АО «Ямалкоммун-энерго» в Надымском районе	2,96	Филиал АО «Ямалкоммун-энерго» в Надымском районе	3,80
Филиал АО «Ямалкоммун-энерго» в г. Губкинский	2,28	Филиал АО «Ямалкоммун-энерго» в г. Губкинский	2,48	Филиал АО «Ямалкоммун-энерго» в г. Губкинский	2,21
АО «Салехард-энерго» (АО «Салехард-энерго»)	2,44	АО «Салехард-энерго» (АО «Салехард-энерго»)	2,42	АО «Салехард-энерго» (АО «Салехард-энерго»)	2,48
АО «Уренгойгор-водоканал»	9,99	АО «Уренгойгор-водоканал»	8,57	АО «Уренгойгор-водоканал»	9,23

В 2018 году 1,73 млн. м³ сточных вод (4,6% общего объема водоотведения в поверхностные водные объекты округа) отведены без

очистки. В таблице 2 представлены основные предприятия, осуществляющие сброс сточных вод в поверхностные водные объекты без очистки.

Таблица 2. -Перечень предприятий, осуществляющих в 2018 и 2020 году сброс сточных вод в поверхностные водные объекты без очистки

Наименование предприятия	Объем сброса загрязненных сточных вод, млн.м ³		Водный объект
	2018 год	2020 год	
ООО «Газпром Энерго» Надымский филиал	0,07	-	озеро б/н 156 км от устья р. Правая Хетта (бас. р. Надым)
АО «Салехард-энерго»	0,71	0,06	р. Васъеган (бас. р. Обь)
АО «Ямалкоммун-энерго» в Надымском районе	0,95	0,87	ручей б/н (бас. р. Надым)

Обсуждение результатов

Эффективная работа канализационных очистных сооружений значительно снижает нагрузку на водные объекты, особенно на средние и малые реки, но не позволяет в полной мере предотвратить негативное влияние [9]. По данным Управления Роспотребнадзора по ЯНАО в 2018 году на территории автономного округа эксплуатировалось 53 канализационных очистных сооружений. Из указанных канализационных очистных сооружений только 22 осуществляют очистку сточных вод в населенных пунктах [10-14].

В 2018 году на территории автономного округа эксплуатировалось 78 источников централизованного хозяйственно-питьевого водоснабжения. Учитывая, что поверхностные источники, не соответствующие требованиям санитарных правил и гигиенических нормативов, составляют большинство, проследим их динамику в таблице 3.

Таблица 3 - Состояние поверхностных источников централизованного питьевого водоснабжения по ЯНАО за период 2016-2020гг.

Ямало-Ненецкий автономный округ	Годы				
	2016	2017	2018	2019	2020
Удельный вес поверхностных источников, не отвечающих санитарным нормам и правилам (%)	64	62,5	60	60	56
в том числе из-за отсутствия зон санитарной охраны, (%)	40	0	1	1	1

В 2018 году 60 %поверхностных источников централизованного питьевого водоснабжения не соответствуют требованиям санитарных правил и гигиенических нормативов, что ниже значения данного показателя в 2017 году на 2,5 %, в 2014 году на 8 %. Наибольшее число несоответствующих санитарным нормам проб воды по поверхностным водоисточникам зарегистрировано в Тазовском, Ямальском и Надымском районах.

Отрицательную роль в формировании качества поверхностных вод играет смыв загрязняющих веществ с прибрежных территорий рек. Так же, значительным в структуре загрязнения остается природное загрязнение, в том числе, гуминовыми кислотами, а также иными недоокисленными веществами, попадающими в реки округа из озер и болот, во время весенне-летнего паводка [15].

Для населения Ямало-Ненецкого автономного округа одним из важнейших факторов санитарно-эпидемиологического благополучия населения является качество централизованных источников водоснабжения. В рамках мониторинга качества питьевой воды систем хозяйственно-питьевого водоснабжения в установленных мониторинговых точках в 2018 году было проведено 852 исследования проб воды по основным санитарно-химическим показателям и 1319 проб воды по микробиологическим показателям. Удельный вес проб из поверхностных источников водоснабжения, не соответствующих санитарным правилам, в 2018 году составил по санитарнохимическим показателям 13,1 %, по микробиологическим показателям – 4,7 %, по паразитологическим показателям – 0 %. Удельный вес проб из

подземных источников водоснабжения, не соответствующих санитарным правилам, в 2018 году составил: по санитарно-химическим показателям – 25,3 %, по микробиологическим показателям – 0 %[10-14].

Всего в муниципальных образованиях автономного округа осуществляется эксплуатация 83 хозяйственно-питьевых водопроводов, из которых 32 (38,6 %) не соответствуют санитарным требованиям (в 2016 году – 40 %, в 2017 году – 39 %). Два действующих водопроводов не имеют необходимого комплекса очистных сооружений, что не позволяет проводить водоподготовку до соответствия требованиям гигиенических нормативов. Не имеют необходимого комплекса водоочистные сооружения в г. Лабытнанги Надымского района.

Таблица 4 - Доля проб питьевой воды из водопроводной сети не отвечающих гигиеническим нормативам по микробиологическим показателям.

Территория	Доля нестандартных проб питьевой воды из водопроводной сети, %				
	2016	2017	2018	2019	2020
ЯНАО	3,8	1,4	1,9	1,7	1,7
г. Губкинский	2,9	0,5	0	1,3	1,3
Надымский район	0	0,7	0,4	0	0
г. Ноябрьск	5,6	0,3	0	0	0
г. Новый Уренгой	0	0	0	0	0
г. Муравленко	2,4	0	0	0	0
г. Салехард	х	0	0	0	0
г. Лабытнанги	11,6	4,7	2,3	1,8	1,8
Ямальский район	1,1	2,2	4,7	5,16	8,16
Приуральский район	2,6	1,1	1,6	0,15	0,15
Пуровский район	0	0	0	2,1	0
Тазовский район	4,5	х	2,4	0	0
Шурышкарский район	х	х	х	26,0	х
Красноселькупский район	2,3	0	2,2	0	0

Ямало-Ненецкий автономный округ отнесен к регионам с некондиционными водами за счет компонентов природного

происхождения: железа и марганца, что подтверждается результатами социально-гигиенического мониторинга.

Выводы

Таким образом, в Ямало-Ненецком автономном округе из-за активной промышленной деятельности вповерхностные водные объекты сбрасывается большой объем недостаточно очищенной воды.

В водных объектах автономного округа в результате хозяйственной деятельности в пределах водосборной площади отмечаются повышенные концентрации нефтепродуктов, фенолов, ионов тяжелых металлов, органических и биогенных веществ, условно патогенной микрофлоры, а также повышенные значения БПК₅. Необходимо отметить, что водохозяйственная деятельность на всем протяжении реки Обь и ее притоках является причиной того, что поверхностные воды приходят на территорию автономного округа, имея уже значительный уровень как микробиологического так и химического загрязнения.

Проблема эффективной очистки и обеззараживания сточных вод также остается одной из наиболее значимых для автономного округа, что обусловлено в первую очередь физической изношенностью оборудования очистных сооружений автономного округа, используемыми морально устаревшими технологиями очистки стоков, а также недостаточной мощностью очистных сооружений.

ЛИТЕРАТУРЫ

- 1 Ю.В. Грищенко, Экология производства, **12**, 70-73 (2020)
- 2 Г.Б. Еремин, Ю.А. Новикова, А.Н. Никанов, Экология производства, **9**, 98-101(2021)
- 3 Д.М. Будницкий, Т.С. Ковыршина, О.А. Кухрева, Экология производства, **10**, 8-19 (2020)
- 4 Доклад «Об экологической ситуации в Ямало-Ненецком автономном округе 2020 году». – [Электронный ресурс] – Режим доступа– [URL:https://dpr.r.yanao.ru/documents/active/115140/](https://dpr.r.yanao.ru/documents/active/115140/) (Дата обращения 21.12.2021.)
- 5 Доклад «Об экологической ситуации в Ямало-Ненецком автономном округе в 2019 году». – [Электронный ресурс] – Режим

- доступа – URL:<https://dpr.r.yanao.ru/documents/active/74512/> (Дата обращения 21.12.2021.)
- 6 Доклад «Об экологической ситуации в Ямало-Ненецком автономном округе в 2018 году». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:<https://dpr.r.yanao.ru/documents/active/28176/> (Дата обращения 21.12.2021.)
 - 7 Доклад «Об экологической ситуации в Ямало-Ненецком автономном округе в 2017 году». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:<https://www.yanao.ru/documents/all/16672/> (Дата обращения 21.12.2021.)
 - 8 Доклад «Об экологической ситуации в Ямало-Ненецком автономном округе в 2016 году». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:<https://dpr.r.yanao.ru/documents/active/22411/> (Дата обращения 21.12.2021.)
 - 9 N.A.Bykovsky, E.A.Kantor, M.A.Malkova, L.N. Puchkova and N.N. Fanakova Resource-saving processing of technological solutions and waste water by electrochemical method 3 Международной научно-практической конференции «Эффективное обращение с отходами» EWT – 2021. IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (EES)
 - 10 Доклад «О состоянии санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Ямало-Ненецком автономном округе в 2020 году», подготовлен Управлением Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека в Ямало-Ненецком автономном округе», Федеральным бюджетным учреждением здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Ямало-Ненецком автономном округе». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL: <http://89.rospotrebnadzor.ru/s/89/files/documents/regional/other/149196.pdf> (Дата обращения 21.12.2021.)
 - 11 Доклад «О состоянии санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Ямало-Ненецком автономном округе в 2019 году», подготовлен Управлением Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека в Ямало-Ненецком автономном округе», Федеральным бюджетным учреждением здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Ямало-Ненецком автономном округе». –

[Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:<https://asko-med.ru/upload/%D0%93%D0%BE%D1%81%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%B0%D0%B4%20%D0%A0%D0%BE%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%BE%D1%80%D0%B0%202019.pdf>(Дата обращения 21.12.2021.)

12 Доклад «О состоянии санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Ямало-Ненецком автономном округе в 2018 году», подготовлен Управлением Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека в Ямало-Ненецком автономном округе», Федеральным бюджетным учреждением здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Ямало-Ненецком автономном округе». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:[http://89.rospotrebnadzor.ru/s/89/files/documents/regional/148165.pdf/](http://89.rospotrebnadzor.ru/s/89/files/documents/regional/148165.pdf) (Дата обращения 21.12.2021.)

13 Доклад «О состоянии санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Ямало-Ненецком автономном округе в 2017 году», подготовлен Управлением Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека в Ямало-Ненецком автономном округе», Федеральным бюджетным учреждением здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Ямало-Ненецком автономном округе». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:<http://89.rospotrebnadzor.ru/s/89/files/documents/regional/other/147220.pdf> (Дата обращения 21.12.2021.)

14 Доклад «О состоянии санитарно-эпидемиологического благополучия населения в Ямало-Ненецком автономном округе в 2016 году», подготовлен Управлением Федеральной службы по надзору в сфере защиты прав потребителей и благополучия человека в Ямало-Ненецком автономном округе», Федеральным бюджетным учреждением здравоохранения «Центр гигиены и эпидемиологии в Ямало-Ненецком автономном округе». – [Электронный ресурс] – Режим доступа – URL:<http://89.rospotrebnadzor.ru/s/89/files/documents/regional/other/146486.pdf> (Дата обращения 21.12.2021.)

- 15 Nazarov A.M., Latypova F.M., Araslanova L.Kh., Sal'manova E.R., Tuktarova I.O. Research of efficiency of natural and modified sorbents for purification of industrial sewage from heavy metal ions. *Nanotechnologies in Construction*, 10 (5), 125–143 (2018)

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД ЯМАЛО-НЕНЕЦКОГО АВТОНОМНОГО ОКРУГА

Добыча газа и нефти оказывает существенное антропогенное воздействие на окружающую среду региона добычи. На территории Ямало-Ненецкого автономного округа по разным оценкам добывается 90% российского газа, кроме того, на него приходится около 12 % добычи нефти в России. С каждым годом возрастает нагрузка на водные объекты. Количество и качество сточных вод, сбрасываемых в водоемы, постоянно изменяется. Проблема очистки сточной воды и ее подготовки для хозяйственно-питьевых целей приобретает все большее значение.

В работе выполнен анализ объемов водоотведения в поверхностные водные объекты Ямало-Ненецкого автономного округа. В работе показаны основные предприятия – загрязнители водных объектов автономного округа, а также представлены основные предприятия, осуществляющие сброс сточных вод в поверхностные водные объекты без очистки. Выделены основные современные концепции управления устойчивым водопользованием, проведен их сравнительный анализ. В рамках мониторинга качества питьевой воды систем хозяйственно-питьевого водоснабжения определено число несоответствующих санитарным нормам проб воды по поверхностным водоисточникам.

Ключевые слова: устойчивое развитие, водопользование, водопотребление, загрязнение водных объектов

Информация об авторах:

Агадуллина А.Х. – доцент кафедры охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов УГНТУ. Телефон: +7(927)089-73-20.

Маликова Т.Ш. – доцент кафедры охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов ФГБОУ ВО УГНТУ. Телефон: +7(906)101-01-56.

Кимсанова Ф.Б. – главный специалист-эксперт отдела ТЭК Министерства промышленности, энергетики и инноваций Республики Башкортостан. Телефон: +7(987)4846065.

Мамлеева А.В.–аспирант ФГБОУ ВО УГНТУ. Телефон: +7(937)3037327.

Тагаева Х.Э. -кандидат биологических наук, зав.кафедрой биологии, Дангаринского государственного Университета. Электронная почта: tagaeva.ddd@mail.ru

ВАЗЪИ ЭКОЛОГИИ ОБХОИ РҶИЗАМИНИИ ВИЛОЯТИ АВТОНОМИИ ЯМАЛО-НЕНЕЦ

Истеҳсоли газ ва нафт ба муҳити зисти минтақаи истеҳсоли таъсири антропогенӣ мерасонад. Дар ҳудуди Округи мухтори Ямало-Ненетс, тибқи ҳисобҳои гуногун, 90% гази Русия истеҳсол мешавад, илова бар ин, он тақрибан 12% истихроҷи нафтро дар Русия ташкил медиҳад. Ҳама сол фишор ба объектҳои об зиёд мешавад. Микдор ва сифати оби партов, ки ба объектҳои об партофта мешаванд, доимо тағйир меёбад.

Проблемаи тоза кардани обҳои партов ва барои эҳтиёҷоти маишӣ ва нушокӣ омода кардани он барои хоҷагию нӯшокӣ торафт аҳамияти калон пайдо мекунад.

Дар мақола ҳаҷми партоби об ба обанборҳои рӯизаминии Округи Мухтори Ямало-Ненец таҳлил карда шудааст.

Дар мақола ҳаҷми партофтани об ба обанборҳои рӯизаминии Округи автономии Ямало-Ненец таҳлил карда мешавад. Дар қори мазкур корхонаҳои асосии — ифлоскунандагони объектҳои оби Округи автономӣ, инчунин корхонаҳои асосӣ нишон дода шудаанд, ки обҳои партовро ба объектҳои оби рӯизаминӣ дар ҳолати ифлос мепартоянд.

Консепсияҳои асосии муосири идоракунии истифодаи устувори истифодаи об муайян карда шуда, таҳлили муқоисавии онҳо гузаронида шуданд. Дар доираи мониторинги сифати оби нӯшокӣ дар шабакаҳои таъмини оби нӯшокӣ ва маишӣ микдори намунаҳои об аз манбаъҳои обҳои рӯизаминӣ, ки ба меъёрҳои санитарӣ ҷавобгӯ нестанд, муайян карда шуд.

Калидвожаҳо: рушди устувор, истифодаи об, истеъмоли об, ифлосшавии объектҳои обӣ.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Агадуллина А.Х. – дотсенти кафедраи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи ресурсҳои табиӣ УПТУ. Телефон: +7(927)089-73-20.

Маликова Т.Ш. – дотсенти кафедраи ҳифзи муҳити зист ва истифодаи оқилонаи ресурсҳои табиӣ УПТУ. Телефон: +7(906)101-01-56.

Кимсанова Ф.Б. – сармутахассис-эксперти Раёсати комплекси сузишворию энергетикӣ Вазорати саноат, энергетика ва инноватсияи Ҷумҳурии Бошқирдистон. Телефон: +7(987)4846065.

Мамлиева А.В. — аспиранти УГНТУ. Телефон: +7(937)3037327

Тағоева Х.Э.- н.и.б., мудири кафедраи Биология ва экология. Тел.: +992 918251721.

ECOLOGICAL STATE OF SURFACE WATER OF THE YAMAL- NENETS AUTONOMOUS DISTRICT

The production of gas and oil has a significant anthropogenic impact on the environment of the production region. On the territory of the Yamalo-Nenets Autonomous Okrug, according to various estimates, 90% of Russian gas is produced, in addition, it accounts for about 12% of oil production in Russia. Every year the pressure on water bodies increases. The quantity and quality of wastewater discharged into water bodies is constantly changing.

The problem of wastewater treatment and its preparation for domestic and drinking purposes is becoming increasingly important. In the article provides analyzes the volumes of water discharge into surface water bodies of the Yamalo-Nenets Autonomous Okrug.

In the article provides analyzes the volumes of water discharge into surface water bodies of the Yamalo-Nenets Autonomous Okrug. In this work shows the main enterprises - polluters of water bodies of the Autonomous Okrug, as well as the main enterprises that discharge wastewater into surface water bodies without treatment. The main modern concepts of sustainable water use management are identified, and their comparative analysis is carried out. As part of monitoring the quality of drinking water in domestic and drinking water supply systems, the number

of water samples from surface water sources that did not meet sanitary standards was determined.

Keywords: sustainable development, water use, water consumption, pollution of water bodies/

Information about the authors:

Agadullina A.Kh. - Associate Professor of the Department of Environmental Protection and Rational Use of Natural Resources, USPTU. Phone: +7 (927) 089-73-20.

Malikova T.Sh. - Associate Professor of the Department of Environmental Protection and Rational Use of Natural Resources of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education, USPTU. Phone: +7 (906) 101-01-56.

Kimsanova F.B. - Chief Specialist-Expert of the Fuel and Energy Complex Department of the Ministry of Industry, Energy and Innovation of the Republic of Bashkortostan. Phone: +7 (987) 4846065.

Mamlieva A.V. - Postgraduate student of the FGBOU VO USPTU. Phone: +7 (937) 3037327.

Tagoeva Kh.E. - Candidate of Biological sciences, head of the department of Biology and Ecology. Tel.: +992918251721.

УДК: 677.3; 54.06

ТАҲЛИЛИ ХОСИЯТҲОИ ГУНОГУНИ НАҲИ ТАБИИ БАРОИ ИСТЕҲСОЛОТИ РЕСАНДАГӢ ВА КЕШБОҒӢ

Акбаров Ш.С., Махсумов З.Д., Шарипов Р.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Пашм - мӯи бадани ҳайвоноти гуногун буда, қобилияти ресидашавӣ дорад. Пашмҳо манбаи пайдоиш ва тарзи гирифташон мухталиф ба намудҳо тақсим мешаванд ва намудаш муайян аломатҳо ва хосиятҳои ба худ хосро дорад.

Пашми табиӣ ва пашми аз пӯст гирифташударо фарқ мекунанд. Ду намуди пашми табиӣ, ки манбаи пайдоиши онро ҳайвоноти зинда ташкил мекунад, мавҷуд аст: тулакшуда ва қайчитарош. Пашми

тулакшуда дар давраи тулаккунии (муйпартоии) ҳайвонот бо истифода аз шона гирифта мешавад [1].

Асоси ашёи хоми саноати пашмбофиро пашми гӯсфанд ташкил мекунад. Он хосиятҳои хуби истеъмоли дошта, барои истеҳсоли маснуоти нассоҷии гуногун васеъ истифода мешавад.

Вобаста ба намуди зоҳирӣ, сохт ва хосиятҳои хелҳои зерини пашмро фарғ мекунад: тибит, нахи даргузар, нахи шук, муи хушк ва меи бечон.

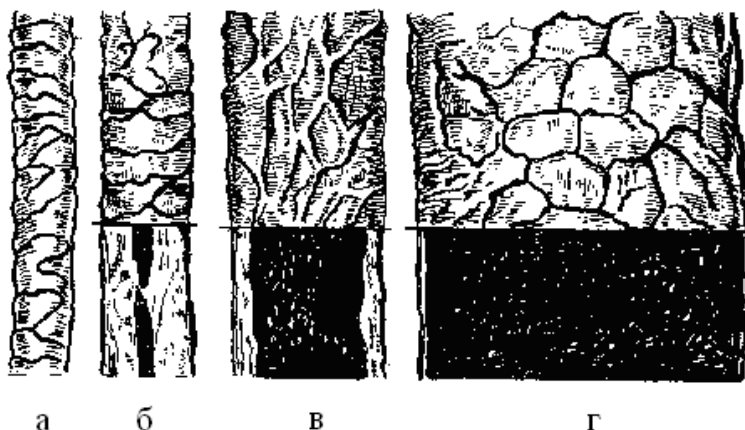
Тибит (расми 2, а) пашмест бориқтарин ва серпечтоб. Он ғафсии то 30 мкм дошта, аз ду қабат иборат аст: пулакчадор ва кишри. Тибит қабати узакро надорад. Чунин нах ашёи хоми киматбаҳо буда, барои истеҳсоли маснуоти баландсифат истифода мешавад.

Нахи даргузар (расми 2, б) дар умум аз се қабат иборат аст, аммо дар он қабати узак фосиладор аст. Яъне, дар баъзе фосилаҳои чунин нах ин қабат вучуд надорад. Ғафсии нахи даргузар 30-50 мкм мешавад.

Нахи шук (расми 2, в) печтоби кам дошта, ғафсиаш 50-150 мкм ва бештарро ташкил мекунад. Дар он ҳамаи се қабат мавҷуданд. Вучуд доштани қабати узак ғафсии чунин нахро афзун мекунад. Нахи шук нисбат ба тибит дарозтар аст.

Ба гуруҳи нахҳои шук меи хушк ва меи пушанда низ дохил мешаванд. Меи хушк нисбатан дурушт буда, чандон мустаҳкам нест. Ғафс аст, чиллои паст дорад. Сеқабата мебошад, вале қабати узак ҳаҷми бештарро банд мекунад.

Муи пушанда дар фук, гушҳо ва поёни пойҳои ҳайвонот меруяд. Чунин пашм дар сатҳи пушт моил ҷой мегирад, бинобар ин бо қайҷи тарошидани он имкон надорад. Муи пушанда ростхатта, сахт ва кӯтоҳ буда, чиллои баланд дорад.

Расми 2. Хелҳои пашм

Нахи бечон (расми 2, г) гуфта, нахи дурушти печтоб надоштаро меноманд. Он бо пулакчаҳои андозаашон калон пушида шудааст. Нахи бечон қабати хеле тунуки қишр дорад, бинобар ин мустаҳкамиаш кам аст. Он беранг, тира, зудшикан буда, қобилияти намадмолишавӣ ва рангшавиро надорад.

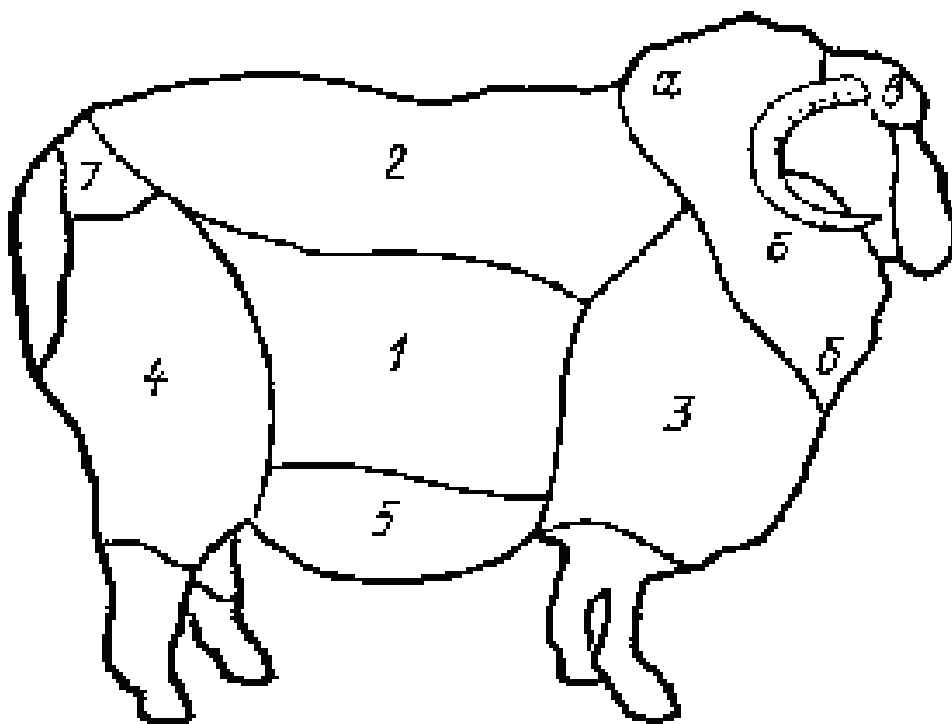
Руно ва сохти он. Руно гуфта, муи бадани яклухт тарошидаи гусфандро меноманд, ки аз қучқоракҳо ва дастаҳои муйҳои пайваста иборат аст.

Нахҳои пашм дар сатҳи пусти ҳайвон гуруҳ-гуруҳ меруянд, яъне комплексҳоро ташкил мекунанд. Ин комплексҳо бо ҳам пайваست шуда, қабзаҳои нахдор ба вучуд меоранд. Қабзаҳои мазкур дар чамъ руноро ташкил мекунанд. Агар пашм якҷинса бошад, қабзаҳои нахҳоро қучқоракҳо меноманд. Дастаи муйҳо гуфта, қабзаи нахро дар пашми гуногунҷинс меноманд. Қучқоракҳо ва дастаҳо байни ҳам бо нахҳои часпонанда, ки муйҳои фирорӣ ном доранд, пайваст мегарданд.

Сабаби пайдошавии қабзаҳо печтобдорӣ пашм, зич руидани он ва дорои омехтаи равғану арақи бадан будани муй мебошад. Маҳз аз барои ҳамин баҳорон хангоми пашмтарошӣ муи бадани қисми бештари зотҳои гӯсфандон дар намуди яклухт (руно) гирифта мешавад. Дар руно қисмҳои асосию дуумдараҷа ва канораҳоро фарқ мекунанд (расми 3). Қисмҳои асосии руноро биқин 1, тахтапушт 2 ва шона 3 ташкил мекунанд. Пашми бориктарин, мустаҳкамтарин ва зич дар биқин ва шонаи гусфанд меруяд. Рон 4, шикам 5, гардан 6 ва чорбанд 7 қисмҳои дуумдараҷа ба шумор мераванд. Канораҳои руно - ин қисмҳои поёни почаҳо, дум, тарафи дохилии почаҳои қафо ва таги шикам мебошанд.

Дар аснои сараву сақаткунӣ, руноҳоро ба ҳиссаҳо ҷудо мекунанд. Ҳиссаҳои аз руи сифат якҷинсаи руноҳои гуногун, якҷоя карда мешаванд.

Руно мунтазам ва номунтазам шуда метавонад. Агар дар руно аз руи зичии хаттӣ ва дарозии нахҳо қисмҳои гуногуни он монанд бошанд, чунин руноро мунтазам меноманд. Бо мақсади муайян намудани мунтазамӣ муйҳои таркиби онро вобаста ба ғафсӣ гуруҳбандӣ мекунанд. Агар нахҳои руно ба се ё бештар гуруҳи ғафсӣ дахл дошта бошанд, чунин руно номунтазам ҳисобида мешавад.

Расми 3. Қисмҳои руно

Хосиятҳо ва нишондиҳандаҳои асосӣ. Зичии хаттӣ хосияти асосии нахҳои пашм ба ҳисоб меравад. Он ба қобилияти ресидашавии пашм таъсири калон мерасонад. Қобилияти баланди ресмонҳосилкуниро нахҳои борик доранд. Зичии хаттии пашми борик 332-588 мтекс, тибити гусфандони дуруштпашм 625-667 мтекс, нахҳои шук 2000-5000 мтекс мебошад. Зичии хаттии нахҳои дар таркиби пашми якҷинса мавҷуд буда, аз қиммати миёна он қадар фарқ намекунанд. Номунтазамии нахҳо аз руи зичии хатти дар пашми гуногунҷинс дида мешавад. Фарқияти ғафсии нахҳои алоҳида аз зот ва хусусиятҳои фардии гусфандон, ҷинс ва синни онҳо, шароити ғизодиҳӣ ва нигоҳубин вобаста аст. Пашми бориктаринро гӯсфандони меринос ва ҳисорӣ доранд. Муи бадани кучқорҳо (дар муқоиса бо гӯсфандони модина) ғафстар мебошад. Барраҳои 4-6 моҳа нисбат ба гӯсфандон пашми дурушттар доранд. Дар сурати кам будани ғизо ё иваз шудани шароити нигоҳубин дар пашм мавзӯҳои борику беқувват ба вуҷуд меоянд, ки қиммати нахро паст мекунанд. Ҳангоми коркарди ресмони аз чунин нахҳо ресидашуда миқдори кандашавиҳо ва баромади партовҳо меафзояд.

Таснифи пашм аз руи борики сурат мегирад. Пашми якҷинса ба 13 синфи борики (сифатҳо) тақсим мешавад: 80^с, 70^с, 64^с, 60^с, 58^с, 56^с,

50^с, 48^с, 46^с, 44^с, 40^с, 36^с, 32^с. Пашми 80^с бориктарин ва пашми 32^с гафстарин мебошад. [2].

Пашми гуногунчинс вобаста ба миқдори тибити дар таркиби он мавҷудбуда ба панҷ навъ тақсим мешавад: олій, I, II, III ва IV. Пашме, ки тибити бештар дорад, соҳиби навъи баланд мебошад.

Борикии пашмро бо ёрии микроскоп ё бо чашм муайян мекунанд.

Ба пашм, мавҷудияти печтобҳои аён хос аст. Дараҷаи печтобдории нах бо миқдори печтобҳо, ки дар 1 см вомехуранд, ифода карда мешавад. Байни борикии наху шумораи печтобҳои он, вобастагӣ ба назар мерасад. Пашми борик печтобҳои бештар дорад. Масалан, дар 1 см нахи тибит 12-13 печтоб, дар 1 см пашми борик – то 5 печтоб. Аммо 1 печтоб дар нахи шук ба дарозии 2-3 см рост меояд. Нахи бечон, умуман бепечтоб аст.

Намудҳои зерини печтобнокии пашмро фарқ мекунанд: суфта, ҳамвор (хоси пашми гафсиаш миёна), ёзида, мӯътадил (пашми гӯсфандони тозаоти маҳинруно), баланд (пашми гӯсфандони меринос), фишурда (пашми гӯсфандони камқувват ва пастмаҳсул), ҳалқадор (пашми гӯсфандони хеле камқувват).

Печтобноки: хосияти муҳими технологии нах мебошад. Маснуоте, ки аз пашми серпечтоб истехсол шудааст, чандирияти баланд доранд ва ин муҳлати истифодаи онҳоро дароз мекунад.

Дарозии пашмро бо ду нишондиҳанда ифода мекунанд: табиӣ ва ҳақиқӣ. Дарозии табиӣ пашм гуфта, дарозии онро дар ҳолати печтобдор меноманд. Агар пашм аз печтобҳо озод шуда бошад, он соҳиби дарозии ҳақиқӣ мегардад. Ҳангоми баланд будани печтобдорӣ пашм фарқи байни дарозии табиӣ ва воқеии он бештар мегардад. Нахҳои пашм, аз руи дарозӣ номунтазаманд. Дар ҳамон як руно нахҳои дарозиашон гуногун вомехуранд. Дарозии мӯи бадан аз зоти ҳайвон, чинс ва синни он, шароитҳои физодихӣ вобаста аст. Дарозии пашми гӯсфандони меринос 50-60 мм, гӯсфандони дурагаи маҳинруноӣ дуруштпашм 80-110мм, гӯсфандони дарозпашми гуштдиҳанда 150-200 мм мешавад.

Дарозии пашм хосияти муҳим буда, вобаста ба он низоми пашмресиро интихоб мекунанд. Нахи нисбатан дароз бориктар ва мустаҳкамтар мебошад.

Хосиятҳои физикӣ-механикии нахи пашм. Мустаҳкамии мутлақи пашм дар умум бо ғафсии он мутаносиби рост мебошад. Дар нахи ғафс ҳаҷми калонтари қабати қишр мавҷуд аст ва маҳз ҳамин қабат ба қувваи беруна муқовимат мекунад. Аммо дар дохили нахи ғафс қабати узак низ мавҷуд аст, ки қобилияти муқовиматро надорад. Яъне, нахҳои ғафс беқувват низ шуда метавонанд. Тибит нахи борик аст, аммо бинобар надоштани қабати узак тамоми қисми он дар муқовимат иштирок мекунад. Аз ҳамин сабаб мустаҳкамии нисбии нахи борик дар муқоиса бо нахи ғафс бештар низ шуда метавонад.

Мустаҳкамии нах бо зоти ҳайвон вобастагӣ надорад. Пашми гӯсфандони ҳамон як зот метавонад мухталиф бошад. Он аз шароити ғизодиҳӣ ба ҳайвон ва баъзе омилҳои дигар вобаста аст. Дар умум пашм нахи нисбатан камқувват мебошад. Коэффитсиенти истифодабарии мустаҳкамии нахҳо дар ресмони пашмин ҳамагӣ 0,25-0,35 –ро ташкил мекунад. Дар ҳолати намнок шудани пашм, мустаҳкамии он тақрибан 30 % паст мешавад.

Ҳарчанд пашмро нахи пурқувват гуфтан хатост, аммо маснуоти пашмин бадошт мебошанд. Сабаби ин чандир будани нахи пашм мебошад, он қобилияти баланди барқарор намудани шакл ва андозаҳои худро дорад. Ёзиши каниши пашми хушк то ба 65 % мерасад, ки қисми бештари онро деформатсияи баргарданда ташкил мекунад. Ҳатто ҳангоми ба 30-50 % ёзиши каниш баробар шудани қимати қувваи таъсиркунанда пашм асосан дучори деформатсияи баргарданда мебошад. Бинобар хосияти хуби чандири маснуоти пашмин гичимнашаванда мебошанд ва намуди зоҳирии худро дар тулли муддати калони вақт нигоҳ медоранд.

Дар ҳолати намнок қобилияти ёзишхурии пашм боз ҳам баланд мегардад, аммо хосияти чандирии он паст мегардад. Яъне, агар дар чунин ҳолат пашмро коркард намоянд, тағйироти баамаломада асосан бебозгашт мекунанд. Коркарди рутубатноки маснуоти пашмин маҳз дар ҳамин хусусият асос ёфтааст. Шакле, ки онро маснуот дар ҳолати намнок соҳиб мешавад, пас аз хушкшавии он боқӣ мекунанд.

Нахҳои пашм бинобар сохти ковок, намкаш мебошанд. Омехтаи равғану арақи бадан намкашии пашми ифлосро паст мекунад, бинобар ин пашми шуста қобилияти бештари намкаширо дорад. Ҳангоми ҷаббидани наф нах варам мекунад, мустаҳкамиаш паст шуда, чандирияташ меафзояд. Ҳангоми коркарди пашми хушк дар он зарядҳои электростатикӣ чамъ мешаванд ва бо ин сабаб раванди технологӣ халалдор мегардад.

Барои нахи пашм қайиши хуб хос аст, яъне он қобилияти ба қатшагии бисёрқарата муқовимат намуданро доро аст. Шумораи қаткунии дучанда, ки ба он пашм муқовимат карда метавонад, ба 300 000 мерасад.

Бинобар сохти пулакчадор ва доштани печутобҳо, нахи пашм часпакии хуб дорад ва бо ин сабаб аз он ресмони мустаҳкам истехсол мешавад.

Ранги пашм аз зот ва хусусиятҳои фардии ғусфанд, миқдори зарраҳои пигменти, ки дар ҳуҷайраҳои дукшакли он мавҷуданд, вобаста мебошад. Пашм сафед, хокистарранг, қаҳваранг ва сиёҳ мешавад. Дар стандартҳо се ранги пашм муқаррар шудаанд: сафед, хокистарранги равшан ва ранга (хокистарранг, хокистарранги тира, қаҳваранги тобишаш мухталиф ва сиёҳ).

Дар натиҷаи таъсири нурҳои офтоб пашм беранг гашта, тобиши хира пайдо мекунад.

Қобилияти нурҳоро инъикос намудани ҷисмро ҷилодиҳӣ меноманд. Дарачаи ҷилодиҳии пашм аз ҷойгиршавӣ, миқдор, шакл ва андозаҳои пулакчаҳо вобаста аст. Нахҳое, ки пулакчаҳои калон ва зич ҷойгиршуда доранд, ҷилои баланд доранд. Дарачаҳои зерини ҷилодиҳии пашмро фарқ мекунанд: дурахшон, шишамонанд, нуқрагӣ, абрешимтоб ва тира. Пашми дурахшонро бузҳои ангорӣ, барраҳои қароқулӣ ва баъзе зотҳои ғусфандони дарозпашм доранд. Пашми борик ва нимборик дорои ҷилои нуқрагӣ ва абрешимтоб мебошанд. Пашми камқувватшуда ва муи бадани ғусфандони дуруштпашм тира мебошанд. Нахи бечон ҷило надорад.

Гармигузаронии пашм паст аст, бинобар ин либоси пашмин бадани инсонро аз сардӣ хуб муҳофизат мекунад.

Нахи пашм диэлектрик аст, яъне қобилияти барқгузаронӣ надорад. Сабаби барқнокшавии пашм, маҳз хосияти диэлектрикии он мебошад. Ҳангоми коркарди чунин нахҳо дар натиҷаи байни ҳамдигар ва бо ҷузъҳои металли таҷҳизот соиш хурдан зарядҳои электростатикӣ ба вуҷуд меоянд. Чун натиҷаи ин нахҳо пат мебароранд ва миқдори ҳодисаҳои кандашавии масолеҳ меафзояд. Бо мақсади паст намудани қобилияти барқнокшавии пашм дар истеҳсолот рутубати ҳаворо баланд мебардоранд.

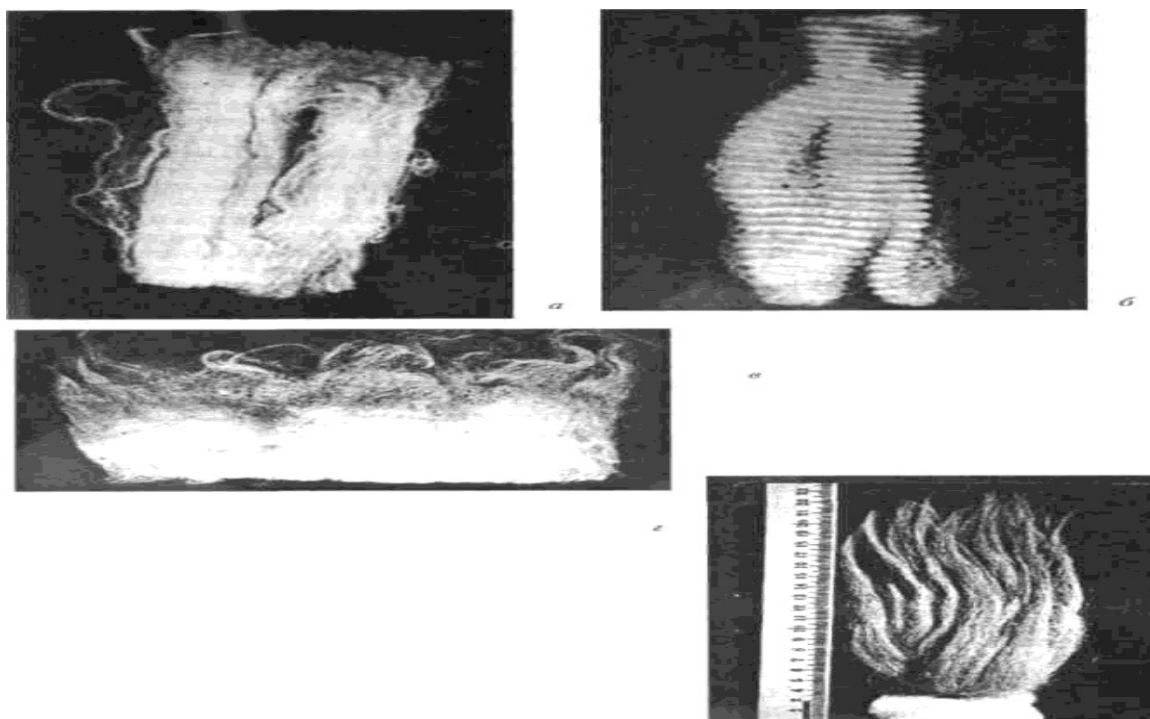
Хосиятҳои технологияи нахи пашм. Қобилияти ресидашавии нахҳои пашм бо дарозии максималии ресмоне, ки аз 1 кг пашм ҳосил мешавад, ифода меёбад. Аз руи мустаҳкамии нисбӣ, ин ресмон бояд ба талаботи стандарт мувофиқат кунад. Қобилияти мазкур аз дарозӣ, зичии хаттӣ, мустаҳкамӣ, чандирият ва дигар хосиятҳои нах вобаста аст. Қобилияти ресидашавии пашми борик дар муқоиса бо пашми дурушт 3-4 маротиба баланд аст.

Хосияти дар зери таъсири қувваҳои механикӣ, гармӣ, намӣ ва моддаҳои кимиёвӣ наздикшавӣ, ҷойивазкунӣ, часпидан ва бо ҳам печидани нахҳои пашмро қобилияти намадмолишавӣ меноманд. Ин хосият дар чандирият, печтобдорӣ ва сохти пулакчадори пашм асос ёфтааст. Пашме, ки чандирӣ ва печтобнокии бештар дорад (масалан, нахҳои пашми борик), бештар намадмоли мегардад. Азбаски ҷойивазкунии нахҳои кӯтоҳ ба осонӣ сурат мегирад, онҳо қобилияти хуби намадмолишавиро доранд.

Қобилияти мазкур имкон медиҳад, ки аз пашм моҳут, драп, намад, фетр ва маснуоти дигар истеҳсол карда шавад. Дар натиҷаи коркарди намноку гармо дар матои пашмин нахҳо ба ҳам печида, наздик мешаванд. Дар натиҷа ғафсии матоъ меафзояд.

Масалан, пашми ифлосшударо, ки тоза кардан мушкул аст (бурр ва ғ.) дар маҳлули 5-6%-и кислотаи сулфат (H_2SO_4) мешуянд, дар ин ҳолат ифлосҳои растанӣ маҳлул шуда пашм нобуд намешавад ва ин равандро карбонатсияи пашм меноманд.

Аз рӯи таркиби нахҳои пашм ба табиӣ ва нобаробар ҷудо мешавад (расми 4) [3].

Расми 4. Пашми якхела ва нобаробар: а - пашми тунук; б - пашми нимтунук; в - пашми ниммахин; г - пашми махин.

Борикии пашмо бештар ба ҳисоби миёнаи арифметикийи андозаи нахҳо (бо микрометр) тавсиф мешавад, текс — таносуби массаи пашм ба дарозии он, рақам -таносуби дарозии пашм ба вазни он, ва синфи борики — бо сифат (барои пашми якхела) муайян карда мешавад. Аз рӯи борикии пашми якхела ба 13 синф тақсим шуда, сифат номида бо рақамҳои 80, 70, 64, 60, 58, 56, 50, 48, 46, 44, 40, 36, 32 ишора карда мешавад (ҷадв. 2) .

Ҷадвали 2 - Таснифи пашми якхела аз рӯи нишондиҳандаҳои борики

Сифат (синфи борики)	Борикии пашм, мкм		Сифат (синфи борики)	Борикии пашм, мкм	
	аз	то		аз	то
80	14,5	18,0	48	31,1	34,0
70	18,1	20,5	46	34,1	37,0
64	20,6	23,0	44	37,1	40,0
60	23,1	25,0	40	40,1	43,0
58	25,1	27,0	36	43,1	55,0
56	27,1	29,0	32	55,1	67,0
50	29,1	31,0			

Системаи амалкунандаро баъзан нодуруст “Брадфордӣ” меноманд. Моҳияти таснифоти пашми “Брадфордӣ” чунин аст. Нахро аз пашми шуста ва шоназада ресмон истехсол шуда, пас ба калобаи то 512 метр ҳар кадоми он чудо мекунанд. Шумораи печонидашудаи ресмон дар калоба, ки аз 1 фунти бритонӣ (453,6 грамм) пашм гирифтаре сифат номида мешавад. Масалан, аз 453,6 грами пашми соф 64 калобаи ресмон бо дарозии 512 метри иборат буда, пас ин гуна пашм ба сифати 64-ум мувофиқ мебошад. Чӣ қадаре, ки нахи пашм тунук бошад, ҳамон қадар ресмони печонидашуда дароз ва нишондиҳандаи синфи борикии он баланд мешавад. [4].

Хулоса: Дар охир таҳлилҳои овардашуда нишон медиҳад, ки чи қадаре, ки пашм тунук бошад, ҳамон қадар ресмони печонидашуда дароз ва нишондиҳандаи синфи борикии он баланд мешавад.

АДАБИЁТ

1. Бобомуратова Ф.Р. Молшиносӣ. Дастури таълимӣ. Душанбе, ДТТ, соли 2009.
2. Кофанова К.И. Технология производства шерсти овец. Российский государственный аграрный университет - МСХА имени К.А. Тимирязева. М.:, 2009.
3. Разведение полутонкорунных мясошерстных овец / С.В. Буйлов, А.И. Ерохин и др. – М.: Колос, 1981. – 4 с.
4. Рублёв С.В., Давыдова Ю.А. Козы и овцы. - Ростов-на-Дону: Владис, 2003. - 104с.

ТАҲЛИЛИ ҲОСИЯТҲОИ ГУНОГУНИИ НАХИ ПАШМ БАРОИ ИСТЕҲСОЛОТИ РЕСАНДАГӢ ВА КЕШБОФӢ

Таркиби химиявии пашм чунин аст, бо %: карбон - 49,82-52,2; водород - 6,35-7,36; нитроген (азот) - 15,5-20,7; кислород - 17,2-23,9; сулфур - 2,05-4,99.

Нахҳои пашмин дар натиҷаи таъсири ишкор вайрон мешаванд, нахҳои растанӣ (загир, пахта, вискоза ва гайра) нигоҳ дошта мешаванд. Дар маҳлулҳои кислотаи суст пашм тагир намеёбад, нахҳои растанӣ вайрон мешаванд. Ҳамин тавр табиати нахҳои пайдоиши ҳайвонот ва растанӣ муайян карда мешавад. Усулҳои таъсири химиявӣ ба нахҳои

табий дар саноат истифода мешаванд. Масалан, пашми ифлосшударо, ки тоза кардан мушкил аст (бурр ва ғ.) дар маҳлули 5-6%-и кислотаи сулфат (H_2SO_4) мешуянд, дар ин ҳолат ифлосҳои растанӣ маҳлул шуда пашм нобуд намешавад ва ин равандро карбонатсияи пашм меноманд. Борикии пашмро бештар ба ҳисоби миёнаи арифметикии андозаи нахҳо (бо микрометр) тавсиф мешавад, текс — таносуби массаи пашм ба дарозии он, рақам — таносуби дарозии пашм ба вазни он, ва синфи борики — бо сифат (барои пашми якхела) муайян карда мешавад. Системаи амалкунандаро баъзан нодуруст “Брадфордӣ” меноманд. Моҳияти таснифоти пашми “Брадфордӣ” чунин аст. Нахро аз пашми шуста ва шоназада ресмон истеҳсол шуда, пас ба калобаи то 512 метр ҳар кадоми он чудо мекунанд. Шумораи печонидашудаи ресмон дар калоба, ки аз 1 фунти бритонӣ (453,6 грамм) пашм гирифтаре сифат номида мешавад. Масалан, аз 453,6 грами пашми соф 64 калобаи ресмон бо дарозии 512 метри иборат буда, пас ин гуна пашм ба сифати 64-ум мувофиқ мебошад. Чӣ қадаре, ки нахи пашм тунук бошад, ҳамон қадар ресмони печонидашуда дароз ва нишондиҳандаи синфи борикии он баланд мешавад.

Калидвожаҳо: нах, пашм, хосиятҳо, физикӣ-кимиёвӣ, аминокислотаҳо, синфи борики, мустаҳкамӣ, ресмон.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Акбаров Ш.С. – магистри курси 2 ихтисоси метрология, стандартизатсия ва сертификатсия (саноати сабук). Тел. 550757589

Махсумов З.Д.—магистри курси 1 ихтисоси метрология, стандартизатсия ва сертификатсия (саноати хурукворӣ) Донишкадаи технология ва менечменти инноватсионӣ дар ш.Кулоб. Тел. 902-52-52-86

Шаринов Р.—магистри курси 1 ихтисоси иқтисод ва идораи Донишгоҳи давлатии Данғара

АНАЛИЗ ФИЗИКО-ХИМИЧЕСКИХ СВОЙСТВ НАТУРАЛЬНОГО ВОЛОКНА ДЛЯ ПРЯДЕЛЬНОГО И ТРИКАТАЖНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Химический состав шерсти следующий, %: углерод — 49,8-52,0; водород - 6,36-7,37; азот - 15,7-20,8; кислород - 17,1-24,0; сера - 2,0-5,0.

От действия щелочи шерстяные волокна разрушаются, а растительные (лен, хлопок, вискоза и др.) сохраняются. В слабых растворах кислот шерсть не изменяется, а растительные волокна разрушаются. Таким путем определяют природу волокон животного и растительного происхождения.

Методы химического воздействия на волокна разного происхождения применяют в промышленности. Например, шерсть, загрязненная трудноотделимым сором (репей и др.), моется в 5-6 %-ном, растворе серной кислоты (H_2SO_4), при этом шерсть не разрушается, а растительные примеси растворяются. Этот процесс называется карбонизацией шерсти. Тонину шерсти чаще всего характеризуют средней арифметической величиной поперечных размеров волокон (в микрометрах), тексом — отношением массы шерсти к ее длине, номером — отношением длины шерсти к ее массе, классом тонины — качеством (для однородной шерсти). Действующую систему иногда неверно называют брадфордской. Сущность брадфордской классификации шерсти в следующем. Из мытой и прочесанной шерсти (топе) готовят пряжу и разделяют на мотки по 512 м каждый. Число мотков пряжи, которое получается из 1 английского фунта (453,6 г) шерсти, назвали качеством. Если, например, из 453,6 г чистой шерсти получено 64 мотка пряжи по 512 м каждый, то такая шерсть соответствует 64-му качеству. Чем тоньше шерсть, тем больше получится мотков пряжи и будет выше числовое обозначение класса тонины, и наоборот.

Ключевые слова: волокно, шерсть, свойства, физико-химический, аминокислота, класс тонины, прочность, пряжа.

Сведения об авторах:

Акбаров Ш.С. – магистр 2 курса специальности метрология, стандартизация и сертификация (легкая промышленность). Тел. 550757589

Махсумов З.Д. - магистр 1 курса по специальности метрология, стандартизация и сертификация (пищевая промышленность) Институт технологий и инновационного менеджмента г. Куляба. Тел. 902-52-52-86

Шаринов Р. – магистр 1 курса по специальности «Экономика и управление», Дангаринский государственный университет

ANALYSIS OF THE PHYSICAL AND CHEMICAL PROPERTIES OF WOOL FIBER FOR SPINNING AND KNITTING PRODUCTION

The chemical composition of wool is as follows, %: carbon - 49.8-52.0; hydrogen - 6.36-7.37; nitrogen - 15.7-20.8; oxygen - 17.1-24.0; sulfur - 2.0-5.0. Wool fibers are destroyed by the action of alkali, while vegetable fibers (flax, cotton, viscose, etc.) are preserved. In weak acid solutions, wool does not change, and plant fibers are destroyed. In this way, the nature of the fibers of animal and plant origin is determined.

Methods of chemical action on fibers of different origins are used in industry. For example, wool contaminated with hard-to-separate litter (burr, etc.) is washed in a 5-6% solution of sulfuric acid (H_2SO_4), while the wool does not collapse, and plant impurities dissolve. This process is called wool carbonation. The fineness of wool is most often characterized by the arithmetic mean of the transverse dimensions of the fibers (in micrometers), tex is the ratio of the mass of wool to its length, the number is the ratio of the length of the wool to its mass, and the class of fineness is the quality (for homogeneous wool). The current system is sometimes incorrectly called Bradford. The essence of the Bradford wool classification is as follows. Yarn is prepared from washed and combed wool (tope) and divided into skeins of 512 m each. The number of skeins obtained from 1 British pound (453.6 g) of wool was called quality. If, for example, 64 skeins of yarn, 512 m each, were obtained from 453.6 g of pure wool, then such wool corresponds to the 64th quality. The thinner the wool, the more skeins of yarn will be obtained and the higher the numerical designation of the fineness class, and vice versa.

KEY WORDS: fiber, wool, properties, physicochemical, amino acid, fineness class, strength, yarn.

Information about authors:

Akbarov Sh.S. – Master of the 2nd year of the specialty metrology, standardization and certification (light industry). Tel. 550757589

Makhsimov ZD - Master of 1st year, specialty metrology, standardization and certification (food industry) Institute of Technology and Innovation Management in Kulyab. Tel. 902-52-52-86

Sharipov R. - Master of the 1st year, majoring in Economics and Management, Dangara State University

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕСУРСО-ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ХЛОПКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Тохтаров С.Т.

Бохтарский государственный университет им. Н. Хусрава

Развитие всех сфер экономики республики Таджикистан напрямую зависит от эффективного использования основных богатств страны, в первую очередь гидроэнергетических запасов и в больших объёмах запасов угля. Именно поэтому строительство малых, средних и больших гидроэнергетических сооружений в нашей стране, то есть обеспечение энергетической независимости, является ключом к решению социально-экономических проблем. Данную стратегическую цель постепенно реализовывается в соответствии с принятой правительством страны программой и с использованием всех имеющихся ресурсов и возможностей [1].

Вопросы интенсификации процесса термообработки влажного хлопка-сырца, создание ресурсосберегающей технологии сушки и первичной его переработки, ускорение процесс автоматизации хлопкоперерабатывающих машин, всегда является **актуальным**. Актуальность к данному вопросу возрастает тем, что она направлена на решение важнейших проблем – повышения качества выпускаемой продукции и необходимых условий труда работников предприятий.

В хлопкоперерабатывающей промышленности накоплен опыт автоматизации производственных процессов, который необходимо учитывать при конструировании хлопкоперерабатывающих машин и отдельных механизмов для них. В данной отрасли развитие автоматизации идет в следующих направлениях: создание новых технологических машин-автоматов и приборов, контролирующих технологические операции и выдающих сигналы об их протекании и состоянии машины; автоматизации вспомогательного оборудования. Наряду с созданием новых машин-автоматов существующие машины подвергаются модернизации с установкой на них специальных электротехнических и механических устройств, автоматизирующих их

работу. Автоматизации вспомогательного оборудования, главным образом транспортных механизмов и пневматических установок, предусматривает объединение его в отдельную группу для централизованного управления с пульта управления. В настоящее время на многих хлопкозаводах узбекистанской и китайской технологии, функционирующие в республике управление автоматическим запуском и останом сблокированных электродвигателей всех технологических потоков переработки хлопка-сырца осуществляется с общего пульта. В системе пневмотранспорта хлопкозавода и хлопкопрядильных фабриках установлены сенсорные устройства для автоматического улавливания инородных цветных предметов.

Существующие сушильные машины, ранее действующие на хлопкозаводах согласно технологии Узбекистана, такие как 2СБ-10, СБО; СБТ и МС не обеспечивают эффективную сушку хлопка-сырца и равномерность её по влажности. В настоящее время данные сушилки имеют высокие затраты на эксплуатацию при значительной металлоёмкости и занимаемой площади. Поэтому на многих хлопкоперерабатывающих предприятиях сушильные машины барабанного типа либо отключены, либо вовсе демонтированы. Такая ситуация приводит к несоблюдению технологии переработки хлопка-сырца, так как влажность перерабатываемой без термообработки хлопка-сырца может составлять 13-16% и более, что приводит к снижению качества и количества волокна и прирост механической поврежденности хлопковых семян. Производители подтверждают, что термообработка является важнейшим звеном технологии подготовки хлопка-сырца к основному процессу его переработки, т.е. к джинированию. Это говорит о том, что для хлопкоперерабатывающих предприятий необходима эффективная, энергосберегающая сушильная машина, которая была бы лишена указанных недостатков. Работа в этом направлении на протяжении нескольких лет проводится на кафедре технология текстильных машин Технологического университета Таджикистана. Предложена энергосберегающая технология термообработки хлопка-сырца (Малый Патент Республики Таджикистан, **ТJ 795** от 17.10.2016г. и **ТJ 956** от 21.11.2018г.), а исследования по её доработке продолжаются в настоящее время.

Отличие сушильной машины от существующих заключается в установке регулирующих механизмов для равномерной подачи материала в камеру сушильного барабана, а также солнечного коллектора, электрического теплообразователя для выработки тепла и вентилятора для отсоса и продувания экологически чистого горячего воздуха.

В настоящее время произошли коренные изменения вопросам заготовки и переработки хлопка-сырца. Хлопкопроизводящие хозяйства – деҳканские и фермерские, по договорным ценам отправляют сырьё хлопкоперерабатывающим предприятиям, т.е. появился новый механизм заготовки сырья: *хлопкопроизводящая хозяйства → хлопкоперерабатывающая предприятия.*

Все заготовленный объём хлопка-сырца перерабатывается на хлопкоперерабатывающих предприятиях имеющей зарубежную технологию, такие как китайская (ООО «Тиллои сафед», «Рамз» - и Аминҷон, «Бехрузи Мурод», «Утоган КА», «ИА Водии Заррин» и др.), технологии США «НТР НФС Катон», также предприятия имеющей технологию США в Дустинском, Чайхунском и Кабадиянском районах Хатлонской области. Отличие Китайской технологии от технологии Узбекистана заключается в том, что все оборудования подготовительного этапа хлопка-сырца и основного производства установлены в одном помещении, так называемый – хлопкозавод. В Китайской технологии за исключением ООО «ИА Водии Заррин» в Хуросонском районе отсутствуют оборудования сушильного процесса, т.е. исключены из процесса сушильные машины для сушки влажного хлопка-сырца. Хлопок-сырец очищается однократно на одном колковом очистителе от мелкого сора и на одном пильчатом очистителе от крупного сора, т.е. в одном хлопкоочистительном агрегате. Средняя производительность китайских технологических линий - минихлопкоперерабатывающих предприятий составляет 4-5 тонн/час хлопка-сырца. Исследование проведенными нами и наши наблюдения за работы технологических оборудования за последние годы показывают, что бесперебойная работа оборудования наблюдается при исходной влажности хлопка-сырца 11,0-12,0% и технологической нормы 9,0-10,0%. Оборудований китайской технологии по сравнению с узбекистанской имеют отличие в скорости

вращения рабочих органов, т.е в 1,5 до 2,0 и более раз превышают скорость чем оборудований имеющейся в узбекистанскую технологию. Благодаря этим техническим показателям, оборудований участки подготовки материала за час пропускают 4-5 тонн хлопка-сырца, а основная машина технологического процесса – пыльный джин функционирует и отделяет волокно от семян хлопчатника, содержащей технологической влажности 9,0-10,0% и максимально до 12,0%. При такой влажности хлопка-сырца, наблюдается повышение массовой доли и сорных примесей в составе волокна, в том числе согласно требованию международного стандарта, понижается сорт хлопкового волокна в зависимости от повышенного содержания количество сора, т.е. сорт по листу и цвету. Проведенные исследования показали, что в массе хлопка-сырца поступившие в процесс джинирования содержится определенные количества створки коробочки и измельченные стебли, листьев и прицветников хлопчатника. Наблюдение за четырёх часов работы пыльного джина на ООО «Рамз» - и Аминчон и «Утоган КА» показало, что за это время дважды произошли остановки машины, т.е. поступивший материал для отделения волокна от семян содержат влажность выше технологической нормы. Пробы отобранное из камеры джина подвергался определению влажности в технологической лаборатории, и при этом влажность хлопка-сырца оказалось выше технологической нормы, т.е. 13,6%. Эти явления приведет к повышению простой машины и естественно к снижению производительности предприятий по выпуску готовой продукции. Отсутствие сушильных оборудований в технологическом процессе первичной переработки хлопка-сырца, производственники увидят во-первых в финансовой невозможности руководителей предприятий, во вторых они уверены в том, что при большом скорости вращения основных рабочих органов технологических машин, не просушенный материал обязательно подвергается очистке и пыльному джинированию. Поэтому вся выработанная волокна содержать превышенную норму пороков и сора и реализуется по хорошему классу.

На хлопкоперерабатывающих предприятиях имеющих китайскую технологию, в том числе ООО «ИА Водии Заррин» наблюдается совсем другая картина. Подготовка исходного материала сопровождается

обязательным процессом термообработки. Сушильный агент образуется в специальной печи, где загорается природный уголь и смешением атмосферного воздуха подаваемой вентилятором, подается в сушильную камеру. Вихреобразным движением сушильного агента и хлопком-сырцом в камеру сушиллки, материал нагревается, выводится влагу из слоев материала и из семени и, высушенный материал направляется для его очистки от крупного и затем от мелкого сора (рис.1) с промежуточным выделением от транспортирующего воздуха в установке сепаратора.

Рисунок 1.– Автоматизированный хлопкоочистительный агрегат

Рисунок 2.– Пильный джин (автоматизированная волокноотделительная машина)

Рисунок 3.– Пильный цилиндр автоматизированной
волоконотделительной машины

Затем хлопок-сырец транспортируется в основное производство, т.е. в пильных джинах (рис.2). На рис.3. показано пильный цилиндр автоматизированной волоконотделительной машины. Наши наблюдения показали хорошую работоспособность данных машин, поскольку подготовленный материал с нормальной структурой поступает для отделения волокна от семян. Преимущество китайской технологии перед узбекистанской заключается в усиленной очистке волокна, т.е. волокно после джина поступает для отделения от посторонних примесей, как дробленое и целое семян и тяжелых примесей на аэродинамическом волокно очистителе. Затем воздушным потоком направляется на пильный волоконно очиститель, где скорость вращения пильного цилиндра превышает 3000 об/мин. Это даёт возможность в несколько повторности, каждые клочки волокна ещё разделиться на мелкие частицы, и сор максимально отделяется от волокна. Полученное волокно от хлопка-сырца первого и второго сорта по качеству приравнивается к медицинской вате, т.е. относится к классу высший. Производительность предприятий по выпуску готовой продукции – волокно, максимальная, т.е. за 1,5 минуты выпускается один кип. На рис. 4 показано графическая зависимость массовой доли пороков и сорных примесей волокна от исходной влажности хлопка-сырца для разновидности Хатлон-2014.

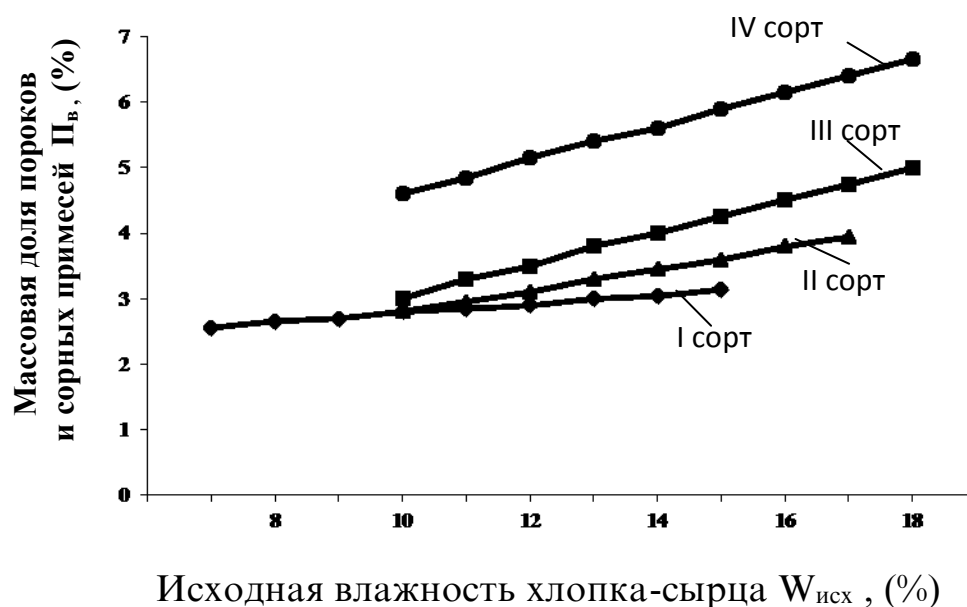

Рисунок 4. – Зависимость массовой доли пороков волокна от исходной влажности хлопка-сырца

Таким образом, сравнивая узбекистанскую технологию переработки хлопка-сырца (1-я) с китайской (2-я) можно отметить, что первая технология является очень громоздким, металлоёмким, энергоёмким и мало автоматизированным, но по фактору производительности является высокопроизводительным, а вторая – компактная, менее энергоёмкая, ресурсосберегающая, вся технология установлена в одном помещении, выработанная продукция высококачественная. Что касается отсутствия сушильных машин в некоторых предприятиях, здесь можно рекомендовать применение башенные сушилки, так как они менее производительны и сушка хлопка-сырца сопровождается автоматизированным процессом, т.е. потоком транспортирующего горячего воздуха и направлением движения материала происходит перелопачивание слоёв хлопка-сырца. В настоящее время нами разработаны новые теплообразователи работающие на природном угле, с применением энергосберегающих и автоматизированных устройств для выработки экологически чистого горячего воздуха обеспечивающим сушильным машинам для хлопка-сырца.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Постановление Правительства Республики Таджикистан от 2 февраля 2009 года №73 «О долгосрочной программе строительства малых электро-станций на период 2009-2020».
- 2 Иброгимов Х.И. Технология и оборудование первичной обработки хлопка. ТУТ. Душанбе. 2021. –516 с.
- 3 Мирошниченко Г.И. Основы проектирования машин первичной обработки хлопка. –М.: «Машиностроение», 1972. – 487 с.
- 4 Фазылов С.Ш. Основы автоматизации хлопкоочистительных машин. Ташкент, «Уқитувчй», 1982. – 212 с.
- 5 Майзель М. М. и др. Автоматизация производственных процессов легкой промышленности. - М.:, 1973. – 324 с.
- 6 WWW. Ресурс интернета.

ТАКМИЛДИҶИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ЗАХИРА–БАРҚСАРФАҶЌИ ДАР ҚОРҲОНАҶОИ ҚОРҚАРДИ ПАХТА

Натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашуда оид ба самти нави хушконидаи пахта ва тезонидани раванди автоматикунонии машинаҳои қорқарди пахта аз рӯи ду варианти технология оварда шудаанд. Бартарӣ ва нуқсонҳои ин технологияҳо ошкор карда шуда, барои технологияи яқум истифода бурдани манорахушккунакҳо тавсия дода мешавад, зеро онҳо каммаҳсуланд ва хушконидаи пахтаи хом бо раванди автоматикунонидашуда, яъне рафти кашондани ҳавои гарм ва самти ҳаракати материал қабатҳои пахтаи хомро руйгардон мекунад.

Калидвожаҳо: хушконидаи пахтаи хом, дараҷаи автоматикунонӣ, ҳавои гарм, самаранокӣ, сарфи энергия, сарфи металл.

Маълумот дар бораи муаллиф

Тохтаров Саидқул Турақулович – муаллими калон, унвонҷуи кафедраи методикаи таълими технологияи Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Н.Хусрава, муаллифи зиёда аз 30 асари илмию методӣ, 2 Нахустпатенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, самти тавачҷӯҳи илмӣ – технология ва қорқарди аввалияи маводи насочӣ ва ашёи хом. Печтаи электронӣ: saidqul66@mail.ru. тел: 931971800.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕСУРСО-ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ХЛОПКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Приводятся результаты проведенных исследований нового направления сушки хлопка-сырца и ускорение процесса автоматизации хлопкоперерабатывающих машин по двум вариантам технологии. Выявлены преимущества и недостатки данных технологий и для первой технологии рекомендованы башенные сушилки, так как они менее производительны и сушка хлопка-сырца сопровождается автоматизированным процессом, т.е. потоком транспортирующего горячего воздуха и направлением движения материала происходит перелопачивание слоёв хлопка-сырца.

Ключевые слова: сушка хлопка-сырца, степень автоматизация, горячий воздух, эффективность, энергоёмкость, металлоёмкость.

Сведения об авторе:

Тохтаров Саидкул Туракулович – старший преподаватель, соискатель кафедры «Методики преподавания технологии» Бохтарского государственного университета им. Н. Хусрава, автор более 30 научных и методических работ, 2 Малый патент Республики Таджикистан, область научных интересов – технология и первичная обработка текстильных материалов и сырья. E- mail: saidqul66@mail.ru
моб. тел: 931971800.

IMPROVEMENT OF RESERVE-SAVING TECHNOLOGY IN COTTON PROCESSING ENTERPRISES

The results of the conducted researches of a new direction of drying of raw cotton and acceleration of the process of automation of cotton-processing machines according to two variants of technology are presented. The advantages and disadvantages of these technologies are revealed, and the use of tower dryers is recommended for the first technology, since they are less productive and the drying of raw cotton is accompanied by an automated process, i.e. The flow of transporting hot air and the direction of movement of the material shovel the layers of raw cotton.

Keywords: drying of raw cotton, degree of automation, hot air, efficiency, energy consumption, metal consumption.

Information about the author:

Tokhtarov Saidkul Turakulovich - Senior Lecturer, applicant of the Department Methods of Teaching Technology, Bokhtar State University named after. N. Khusrava, author of more than 30 scientific and methodical works, 2 Small Patent of the Republic of Tajikistan, area of scientific interests - technology and primary processing of textile materials and raw materials. E-mail: saidqul66@mail.ru mob. tel: 931971800.

УДК635.65

**ТАЪСИРИ ЗИЧИИ НИҲОЛҲО БА ИҚТИДОРИ
ФОТОСИНТЕТИКӢ ВА ҲОСИЛНОКИИ ЛӢБИӢИ ЧИНӢ**

Маҳмадёрзода У.М., Қурбонова Б.А., Қайтмас Н.А.
Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур

Дар байни зироатҳои лӯбиёдонагӣ лӯбиёи чинӣ ҷойи махсусро ишғол намуда, дар шароити иқлимии Тоҷикистон зироати нави серсафедаи лӯбиёдонагӣ мебошад ва аз ҷиҳати давомоти кӯтоҳи давраи нашъунамо онро дар киштҳои асосӣ такрорӣ парвариш намудан мумкин аст.

Сафедаи лӯбиёи чинӣ аз рӯйи сифаташ ба сафедаи гӯшт баробар буда, аз дони он равған, гӯшт, шир, маргарин, панир, орд, маҳсулоти қаннодӣ, ҳасибҳо ва дигар маводҳои озуқаворӣ тайёр карда мешавад. Лӯбиёи чиниро зиёда аз 60 мамлакати ҷаҳон дар майдони 52 млн. гекта кишт мекарданд. Он аз рӯйи майдонҳои ишғол кардааш дар байни зироатҳо и лӯбиёдонагӣ дар ҷойи аввал меистад. Дар ИМА лӯбиёи чинӣ яке аз зироатҳои асосӣ ба шумор рафта (*майдони кишташ 25 млн. гектар*) дар ҳалли барномаи озуқаворӣ мавқеи хос адорад.

Аз ҳамин сабаб тасмим гирифта шуд, ки таҷрибаҳо оид ба зичии ниҳолҳои лӯбиёичинӣ дар шароити хоҷагии кооперативи истехсолии «Латиф Муродов»-и шаҳри Ҳисор гузошта шаванд. Таҷрибаҳо нишон доданд, ки вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ баробар пайдошавии майсазании лӯбиёи чинӣ ба қайд гирифта шуда, ҳангоми зичии 200 ҳаз.раст/га дар навъи «Орзу» давраи гулкунии лӯбиёичинӣ 17 – уми июн бақайд гирифташуда, ин нишондод бо зичии 500 ҳаз. раст/га 16 – уми июн ба қайд гирифта шуд, ки ин фарқияти байни вариантҳо ҳамагӣ 1 рӯзро ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат давомнокии давраи нашъунамои лӯбиёи чинӣ аз пайдошавии майсаҳо то гулкунӣ дар варианти яқум ва

дуюми навъи «Орзу» 52 – рӯзро ташкил дода, дар варианти сеюм ва чорум ба 51 рӯз баробар шуд.

Давомнокии давраи нашъунамо дарнавъи «Ситора» вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ мутаносибан ба 51, 52, 51, 50 рӯз баробар шуд.

Пухта расида ғилофакҳои лӯбиёи чинӣ вобаста аз зичии растаниҳо дар киштзори навъи «Орзу» 100-106 рӯз ва дарнавъи «Ситора» 97-100 рӯз пас аз майсазанӣ бақайд гирифта шуд. Ҳангоми зичии 300 ҳаз.раст/га пухта расид ғилофакҳои лӯбиёи чинӣ, нисбат ба зичии 200 ҳаз.раст/га якрӯз пештар ба амаломада, 400-500 ҳаз.раст/га, навъи «Орзу» бо 6 рӯз ва навъи «Ситора» бо 3 рӯз афзалият пайдонамуд.

Дар таҷрибаҳои илмӣ мо зироатҳои лубиеи чинӣ хуб мебошад.

Натиҷаи корҳои тадқиқотӣ нишон доданд, ки бо зиёднамудани зичии растаниҳо аз 200 то 500 ҳаз.раст/га, мутаносибан ҳосилнокии вазни хушки биологии растаниҳо вобаста ба амарҳилаҳои нашъунамо афзуда, ин раванд то давраи пухта расии ғилофакҳо обошиддат идома ёфт. Ҳосилнокии баланди вазни хушки растани лӯбиёи чинӣ дар ҳар ду навъ низ бозичии 500 ҳаз.раст./га ташакку ёфт. Дар муқоиса бо вариантҳои омӯзишӣ, ҳосили вазни хушки навъи «Орзу» ҳангоми зичии 200 ҳаз.раст/га камшуда, дар давраи ғилофак пайдошавӣ он то 22,5-23,4 с/га, давраи пухта расӣ 24,6 -23,6 с/га расида, ин раванд дар навъи «Ситора» мутаносибанд 26,6; 29,6; 27,4; 28,7 с/га баробар шуд.

Тибқи натиҷаҳои овардашуда сатҳи барги лӯбиёи чинӣ вобаста ба зичии растаниҳо мутаносибан зиёд шуд. Дар тамоми вариантҳои омӯзишӣ, миқдори ками масоҳати барги лӯбиёи ичинӣ бозичии 200 ҳаз.раст/га ба қайд гирифта шуд. Масоҳати бештари барги киштзор розичии 500 ҳаз.раст/га таъмин намуд, ки он дар давраи шохаронӣ (навъи Орзу) ба 1,25; гулкунӣ 1,31; пайдошавии ғилофак 1,17 ва пухта расии ҳосил ба 1,31 ҳаз.м²/га ва дар навъи «Ситора» мутаносибан ба 1,16; 1,36; 1,99 ва 1,30 ҳаз.м²/га баробар шуд.

Дар давраҳои нашъунамо аз майсазанӣ то шохаронӣ иқтидори фотосинтезикии навъи «Орзу» бозичии 200 ҳаз.рас./га бо қоҳишҳои нисбатан пасти ИФ то 141,2 ҳаз. м²/га рӯз мушоҳида карда шуд. Дар варианти дуум баландшавии нишондоди он то 12,6

ҳаз. м²/га х рӯз, сеюм – 26,3 ҳаз. м²/га х рӯз ва чорум - 33,8 ҳаз. м²/га х рӯз-ро ташкил намуд. Нишондоди баландтари ИФ бо зичии 500 ҳаз./га растанӣ муайян карда шуд. Ҳамин раванд навъи «Ситора» низ ба мушоҳида расид. Бо зиёд шудани зичии растаниҳо аз 200 то 500 ҳаз.рас/ га дар навъи «Ситора» нишондоди ИФ то 141,5 ҳаз. м²/га х рӯз ва навъи «Орзу» 115,9 ҳаз. м²/га х рӯз афзуд. Нишондоди маҳсулоти тозаи фотосинтез дар навъи «Орзу» ба ҳисоби миёна ба 3,0-3,3 г/м² х шабонарӯз ва навъи «Ситора» ба 3,4-3,9 г/м² х шабонарӯз баробар шуд. Нишондодҳои маҳсулнокии кори барг дар киштзори зироати лӯбиёи чинӣ вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ дар навъи «Орзу» то 0,91-1,07 кг ба 1000 воҳид иқтидори фотосинтетикӣ ва дар навъи «Ситора» то 1,15-1,32 кг ба 1000 воҳид иқтидори фотосинтетикӣ қарор дошт, ки он нисбат ба навъи «Орзу» то 0,24-0,25 кг бештар аст.

Дар навъи «Орзу» нишондоди бештари МКБ (1,07 кг дон) бо зичии 300 ҳаз.раст/га ва дар навъи «Ситора» (1,32 кг дон) бо зичии 200 ҳаз./га растанӣ ба қайд гирифта шуд. Бо зиёд намудани зичии растаниҳо нишондоди МКБ дар навъи «Орзу» зиёд шуда, он ба 0,91 - 1,07 кг ва дар навъи «Ситора» ин нишондод баръакс паст шуда, ба 1,32 - 1,16 кг ба 1000 воҳид ИФ баробар шуд.

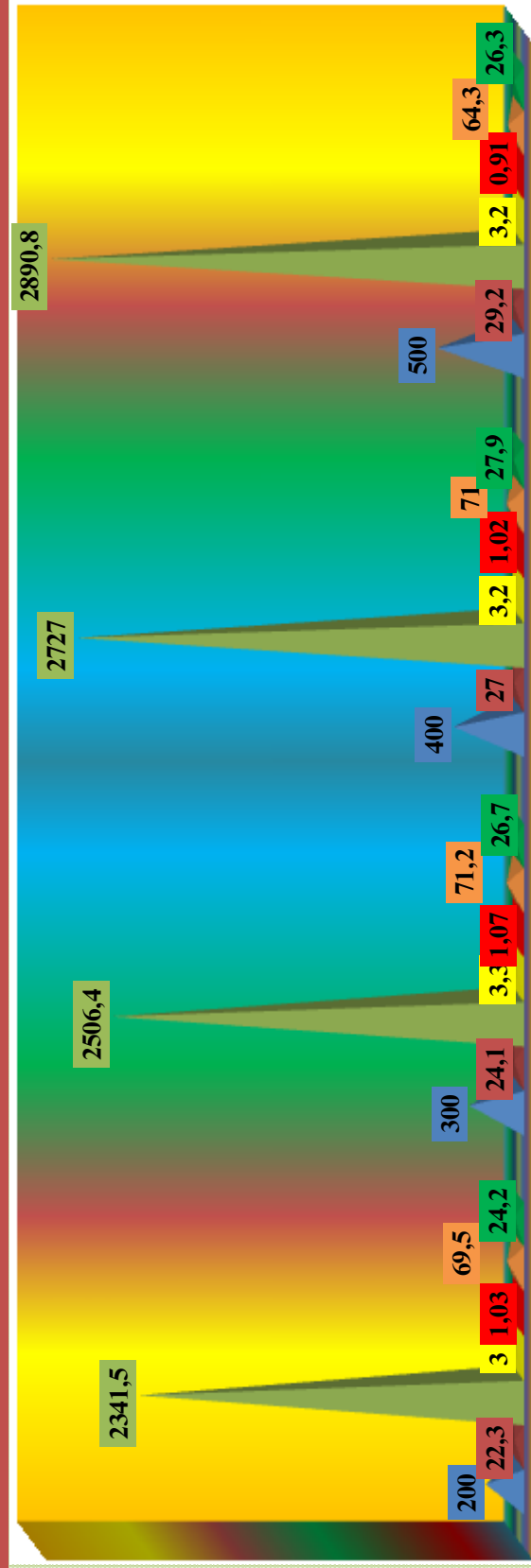
Вобаста аз зичии растаниҳо ҳисса гузории кори барг ба ҳосил дар киштзори навъи «Орзу» 64,3-71,2 г/м²-ро ташкил дода, он дар навъи «Ситора» ба 74,7-80,9 г/м² баробар шуд.

Дар ҳар ду навъи лӯбиёи чинӣ нишондоди баланди ҳиссагузории кори барг ба ҳосил бо зичии 300 ҳаз.раст./га ва нишондоди камтари он бо зичии 550 ҳаз.раст/га ба қайд гирифта шуд. Фарқияти байни вариантҳои омӯзишӣ ба 6,9 -6,2 г/м² баробар шуд.

Ҳосилнокии лӯбиёи чинӣ вобаста аз вариантҳои омӯзишӣ ба ҳисоби миёна дар навъи «Орзу» бо зичии 200 ҳаз.раст/га ба 25,6 с/га; 300 ҳаз.раст/га 26,7; 400 ҳаз.раст/га 27,9; 500 ҳаз.раст/га 26,3с/га ва дар навъи «Ситора» мутаносибан ба 25,6 с/га; 27,0 с/га; 28,1 с/га. ва 28,4 с/га баробар шуд. Бо зиёд намудани зичии растаниҳо аз 300 то 500 ҳаз.раст/га ҳосилнокии дони лӯбиёи чинӣ 1,4-2,8 с/га зиёд шуд.

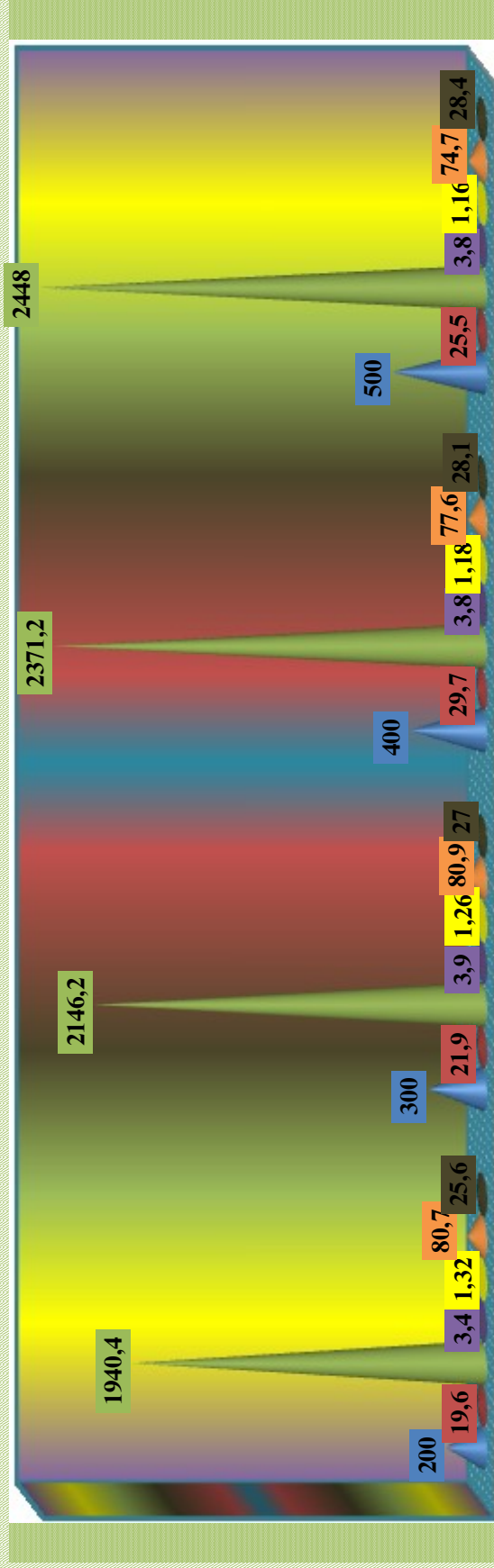
Нишондодҳои фитометрӣ ва ҳосилнокии лубӣи чинии навъи "Орзу"

- Зичии растаниҳо, ҳаз./га
- Иқтидори фотосинтетикӣ киштзор, ҳаз.м²/га х рӯз
- Маҳсулнокии кори баргҳо, вохид, иқтидори фотосинтетикӣ
- Ҳосилнокӣ, с/га
- Масоҳаги барг, ҳаз.м²/га
- Маҳсулоти тозаи фотосинтез, ҳаз.м²/га х шабонарӯз
- Ҳиссагузории кори барг ба ҳосил, г/м²

Нишондодҳои фитометрӣ ва ҳосилнокии лӯбӣи чинии навъи "Ситора"

- Зичии растаниҳо, ҳаз./га
- Иқтидори фотосинтетикӣ кишзор, ҳаз.м²/га х рӯз
- Маҳсулнокии кори баргҳо, воҳид, иқтидори фотосинтетикӣ
- Ҳосилноки, с/га
- Масоҳати барг, ҳаз.м²/га
- Маҳсулоти тозаи фотосинтез, ҳаз.м²/га х шабонарӯз
- Ҳиссагузори кори барг ба ҳосил, г/м²

АДАБИЁТ

1. Заверюхин В.И. Изучение основных вопросов агротехники сои на орошаемых землях юга Украины: автореф. дис... канд. с.-х. наук. / Кишинев, 1968. –23с.
2. Заверюхин В.И. Рекомендации по возделыванию сои на орошаемых землях Украины. - Киев, 1976. - С. 12.
3. Касымов Дж. К. Набиев Т.Н. Интенсивная технология возделывания сои в Таджикистане. Тадж. СХИ. Душанбе, 1990. – 55 с.
4. Набиев Т.Н. Приемы интенсивной технологии возделывания в сои Таджикистане: сб. науч. трудов. Резервы повышения продуктивности сои. – Новосибирск, 1990. –С. 61-67.

ТАЪСИРИ ЗИЧИИ РАСТАНИХО БА ПОТЕНЦИАЛИ ФОТОСИНТЕТИКӢ ВА ҲОСИЛИ ЛУБИЁ

Ҳосили лубиё вобаста ба зичии кишт, аз рӯи вариантҳои таҷрибавӣ ба ҳисоби миёна барои навъи Орзу дар зичии 200 ҳазор растанӣ/га 25,6 центнер, 300 ҳазор растанӣ/га 26,7 центнер, 400 ҳазор растанӣ/ гектар 27,9 центнер ва 500 ҳазор растанӣ 26,3 центнерро ташкил медиҳад. Дар навъи «Ситора» аз рӯи вариантҳо 25,6 центнер, 27,0, 28,1 ва 28,4 центнер ҳосил гирифта шуд. Аз рӯи натиҷаҳои таҷрибаҳо маълум гардид, ки бо зиёд шудани зичии растаниҳои лубиёгӣ аз 200 ҳазор ниҳолӣ дар гектар ба 500 ҳазор растанӣ ҳосилнокӣ аз 1,4 то 2,8 ц/га афзуд.

Калидвожаҳо: лубиё, зичии устувор, ҳосилнокӣ, потенциали фотосинтетикӣ, майдони баргҳо, растаниҳо, навъҳо.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Маҳмадёрзода У.М. - доктори илмҳои кишоварзӣ, профессори кафедраи зироаткории ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур

Курбонова Б.А.- номзоди илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи зироаткории ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур.

Каитмас Н.А.- омӯзгори кафедраи растанипарварии ДАТ ба номи Ш.Шоҳтемур.

ВЛИЯНИЕ ГУСТОТЫ СТОЯНИЯ РАСТЕНИЙ НА ФОТОСИНТЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛЬ И УРОЖАЙНОСТЬ СОИ

Урожайность сои в зависимости от густоты посева, по вариантам опыта в среднем составила у сорта “Орзу” при густоте 200 тыс. раст/га 25,6 ц/га, 300 тыс. раст/га 26,7 ц/га, 400 тыс. раст/га 27,9 ц/га и 500 тыс. раст/га 26,3 ц/га. У сорта “Ситора” урожайность соответственно по вариантам составила 25,6 ц/га, 27,0 ц/га, 28,1 ц/га и 28,4 ц/га. По результатам опытов выявлено, что с увеличением густоты стояния растений сои от 200 тыс. раст/га до 500 тыс. раст/га урожайность повышалось от 1,4 до 2,8 ц/га.

Ключевые слова: соя, густота стояния, урожайность, фотосинтетический потенциал, площадь листьев, растений, сорт.

Сведение об авторах:

Махмадёрзода У.М.-д.с.-х.н. профессор кафедры растениеводства ТАУ
Курбонова Б.А.-к.с.-х.н., доцент кафедры растениеводства ТАУ

Кайтмас Н.А.-магистр кафедры растениеводства ТАУ.

EFFECT OF PLANT DENSITY ON THE PHOTOSYNTHETIC POTENTIAL AND YIELD OF SOYBEANS

The yield of soybeans, depending on the sowing density, according to the variants of the experiment, averaged the variety “Orzu” at a density of 200 thousand plants / ha 25.6 c / ha, 300 thousand plants / ha 26.7 c / ha, 400 thousand plants / ha 27.9 c / ha and 500 thousand plants / ha 26.3 c / ha. The yield of the "Sitara" variety, respectively, according to the options was 25.6 c / ha, 27.0 c / ha, 28.1 c / ha and 28.4 c / ha. According to the results of the experiments, it was revealed that with an increase in the density of soybean plants from 200 thousand grows / ha to 500 thousand plants / ha, the yield increased from 1.4 to 2.8 c / ha.

Key words: soybeans, standing density, yield, photosynthetic potential, area of leaves, plants, variety.

Information about the authors:

Makhmaderzoda U.M. - Doctor of Agricultural Sciences professor of the department of plant growing, TAU.

Kurbonova B.A. - Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor of the Department of Plant Production of TAU.

Kaytmas N.A. - a magistr of the department of plant growing, TAU.

УДК: 633.51.

МАҲСУЛНОКИИ НАВЪҲОИ СЕЛЕКСИЯИ ВАТАНИИ ПАХТАИ НАМУДИ *G. HIRSUTUM L.* ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА

Хафизов А.А., *Ҳайдаров З.Ё., Қаххоров Р.Ш.

Донишгоҳи давлатии Данғара

*Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Шириншоҳ Шохтемур

Бо назардошти мураккабии хусусияти агроиклимии минтақаҳои пахтапарварии Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз омилҳои асосии расидан ба ҳосилнокии баланд ва сифати баланди нахи пахта ин истифодаи навъҳои ба шароити маҳал мутобиқ, дорои иқтидори баланди маҳсулноки ва нишондиҳандаҳои хуби сифатии нах мебошад. Интихоби дурусти навъи зироати кишоварзӣ, ба хусус пахта дар агроэкосистемаи мухталиф бо мақсади таъмин намудани шароити оптималӣ ба хоҳири зоҳир гардидани иқтидори биологии навъҳо мебошад. Дар ин асос навъҳои серҳосил, устувор ва тезпаз интихоб карда мешаванд.

Пахта муҳимтарин зироати техникӣ буда, аз қулли зироатҳои дигари кишоварзӣ бештар мавриди тадқиқ қарор гирифта, олимону истеҳсолотчиёни зиёде навъҳои мухталифи онро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Дар мавриди хусусиятҳои морфологӣ, биологӣ, биокимиявӣ, физиологӣ, агротехникаи парвариш, системаи обмонию ғизодиҳӣ, хусусиятҳои селекционӣ генетикии намудҳои он қорҳои зиёди илмӣ анҷом дода шуда, усулҳои мухталифи парвариш дар пахта мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Ба ин нигоҳ нақарда ҳамасола як миқдор навъҳои нави зироатҳои кишоварзӣ, ба хусус пахта ба истеҳсолоти кишоварзӣ ворид карда мешаванд ва ё баръакс як қатор навъҳо аз истеҳсолоти кишоварзӣ бароварда мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дар худ ин ё он аломати хоси маҳсулноки ва ё селекциониро доро мебошанд. Ин аломати маҳсулноки ва ё селекционӣ танҳо хоси ҳамин навъ буда, метавонад дар бартараф кардани камбудии дигар навъҳои ба дасти истеҳсол додашаванда, ҳамчун сарнасл дар селекция хизмат намоянд. Аз ин нигоҳ, барои ҳар як минтақаи агроиклимие, ки дар он пахта кишт карда мешавад, омӯхтани ташаккулёбии аломатҳои маҳсулноки масъалаи муҳими селекционӣ мебошад.

Тибқи нишондоди Феҳристи давлатии навъҳои тичоратӣ ва ҳифзшавандаи растаниҳое, ки барои истифода дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода шудааст (нашри расмӣ, 2017) дар соли истеҳсолии 2017 расман барои кишт дар минтақаҳои пахтапарвари Ҷумҳурии Тоҷикистон 40 навъи пахтаи намуди *G. Hirsutum L.* ба кишт иҷозат дода шудааст, ки аз ин 27 навъи селекцияи ватанӣ, 3 навъи селекцияи Ҷумҳурии Ўзбекистон, як навъи селекцияи олимони Тоҷикистону Ўзбекистон, 3 навъи тичории Туртсия ва 6 навъи Ҷумҳурии Халқии Хитой мебошад. Минбаъд, солҳои истеҳсолии 2018-2020 шумораи навъҳои ҳифзшавандаи пахтаи намуди *G. Hirsutum L.* Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон афзоиш ёфт.

Бо назардошти ин, ҳадафи асосии тадқиқоти мо дар замони бисёрнавӣ ба он нигаронида шудааст, ки барои минтақаҳои пахтапарварии ноҳияи Данғара навъҳои пурмахсул бо иқтидори баланд ва устувор интиҳоб карда шавад. Ноҳияи Данғара муҳимтарин минтақаи ғаллапарварии ҷумҳурӣ буда, сол аз сол масоҳати майдони кишти пахта дар ин минтақа рӯ ба афзоиш мебошад, имрӯз ин минтақа ба минтақаи муҳими пахтапарварӣ мубаддал гардидааст. Тибқи маълумотҳои оморӣ, агар дар соли 2015 дар ноҳияи Данғара 2680 га пахта кишт шуда бошад, масоҳати майдони кишти ин зироат дар соли 2016 ба 3003 га ва солҳои минбаъда, бо назардошти ба истифода додани корхонаи коркарди нах, масоҳати кишти пахта дар ин ноҳия боз ҳам бештар гардид. Соли истеҳсолии 2018 масоҳати майдони кишти пахта дар ноҳия ба 4000 га ва дар соли 2019 ба 4370 га барорбар гардида, суръати афзоиши масоҳати майдони кишт ба 163,1 % баробар гардид. Аммо ҳосилнокии ин зироати стратегӣ дар ноҳияи Данғара тӯли даҳсолаи охир ҳудудан ба 17,2 с/га дар соли 2013 ва то 24,2 с/га дар соли 2015 баробар гардидааст. Нишондиҳандаи ҳосилнокии пахта дар ноҳия вобаста ба иқтидори истеҳсолии он кам буда, омили асосии кам будани истеҳсоли умумӣ дар ноҳия гардидааст. Истеҳсоли умумии пахта дар ноҳия соли 2018 ба 7760,0 тонна ва соли 2019 ба 9555,0 тонна баробар гардидааст, ки мутаносибан ҳосилнокии он 19,4 ва 21,9 сентнер дар як гектарро ташкил намуд.

Бинобар таҳлили дар боло оварда мо тасмим гирифтём, ки маҳсулнокӣ ва дигар хусусиятҳои навъҳои нав ва ояндадори селекцияи ватаниро дар ин шароит дар моқоиса бо ҳамдигар мавриди омӯзиш

қарор диҳем. Дар асоси мақсади гузошташуда дар тадқиқоти илмӣ вазифаҳои он аз баҳодиҳии хусусиятҳои маҳсулнокии навъҳои нави пахтаи миёнаҳаҷм дар шароити ноҳияи Данғара иборат гардид.

Ба сифати объекти омӯзиш 3 навъи пахтаи миёнаҳаҷм дар ин минтақаи агроиклимӣ мавриди омӯзиш қарор дода шуд, ки навъҳои Ҳисор, Зарафшон-1 ва Ҳулбук буданд. Ҳар се навъи омӯхташуда маҳсули селекцияи олимони кафедраи пахтапарварӣ, генетика, селекция ва тухмипарварии Донишгоҳи аграрии Тоҷикистон ба номи Ш.Шоҳтемур мебошанд. Навъи Ҳисор соли 1999, навъи Зарафшон-1 соли 2013 ва навъи Ҳулбук соли 2015 барои ҳамаи минтақаҳои пахтапарвари ҷумҳурии ноҳиябандӣ карда шудааст.

Дар омӯзиши мо навъи Ҳисор ба сифати навъи назоратӣ интихоб шуда, аломату сифати навъҳои Зарафшон-1 ва Ҳулбук нисбат ба он баҳо дода шуданд.

Таҷрибаҳои саҳроӣ тӯли солҳои 2018-2020 амалӣ карда шуда, кишти маводҳои омӯзишӣ дар санаи 25-уми апрел гузаронида шуд. Таҷрибаҳо дар асоси дастури таҷрибаҳои саҳроии Доспехов Б.А. (1985) дар 3 вариант, ҳар як варианти омӯзишӣ як навъ ва се маротиба такрорӣ гузаронида шуданд. Низомии ҷойгиршавии маводҳои омӯзишӣ дар майдончаи таҷрибавӣ шакли ҷадвали 1-ро дошт.

Ҷадвали 1.

Ҷойгиршавии объектҳои омӯзишӣ дар майдончаи таҷрибавӣ

Нишондодҳо	Маводҳои омӯзишӣ		
I-такрорӣ	<i>Ҳисор-назоратӣ</i>	Зарафшон-1	Ҳулбук
II-такрорӣ	Ҳулбук	<i>Ҳисор-назоратӣ</i>	Зарафшон-1
III-такрорӣ	Зарафшон-1	Ҳулбук	<i>Ҳисор-назоратӣ</i>

Агротехникаи парвариши навъҳои пахта дар майдончаи омӯзишӣ тибқи талаботи тавсиянамудаи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон (1983, 1984 ва 2008) гузаронида шуда, дар давраи тирамоҳ пеш аз шудгор бо меъёри 10 тонна/га поруи нимпӯсидаи чорвои калони шохдор ба майдон ворид карда шуд. Бо мақсади татбиқи талаботҳои тарҳрезии ҳосили баланди пахта, барои рӯёнидани 45,0 с/га, бо

назардошти поруи нимпӯсидаи воридкардашуда меъёри солонаи нуриҳои маъданӣ ҳисоб карда шуда, дар давраи вегетатсия ворид карда шуд. Агротехникаи парвариш барои ҳамаи вариант ва такрорёбиҳо якхела нигоҳ дошта шуд.

Таҷрибаҳои бисёрсолаи олимони ватаниву хориҷӣ, ки дар минтақаҳои мухталифи пахтапарварӣ гузаронида шудаанд, аз он шаҳодат медиҳанд, ки шароити агроиклимӣ маҳал ба нашъу намои навъу намунаҳои пахта таъсири бебозгашти худро мегузоранд.

Натиҷаи омӯзиши давраҳои нашъунамои навъҳои пахта дар таҷрибаҳои бисёрсолаи мо нишон дод, ки дар баробари таъсири омилҳои муҳитизистӣ, хусусияти навъӣ низ таъсири назаррас ба сабзишу инкишофи растани пахта мерасонидааст. Омӯзиши мо аз муайян намудани таъсири омилҳои агроиклимӣ ва хусусияти навъӣ ба сабзишу аз замин неш зада баромадани чигит оғоз гардид. Маълум карда шуд, ки байни маводҳои омехташуда навъи Зарафшон-1 нисбатан тезтар, навъҳои Ҳулбук ва Ҳисор дар як рӯз саросар аз замин неш зада баромада, дар муддати 10-11 рӯз сабзиши муътадили растаниҳоро таъмин намуданд, ҷадвали 2. Барои минбаъд, ки давраҳои нашъунамои навъҳо мавриди омӯзиш қарор гирифт, санаи 50% фарорасии давраҳо ба қайд гирифта шуданд. Барои бақайдгирии аломатҳои омӯзишӣ аз ҳар як вариант ва такрорёбӣ 30 растанӣ ва дар маҷмӯъ 270 растанӣ интихоб ва аломатгузорӣ карда шуд.

Ҷадвали 2.

Санаҳои фарорасии давраҳои нашъунамои маводҳои омӯзишӣ

Вариантҳо	Кишит	Баромад	Давраҳои нашъунамо				
			2-барги ҳақиқӣ	шона-бандӣ	гул-кунӣ	ҳосил-бандӣ	пухта-расиш
Ҳисор, назор.	25.04	6.05	15.05	12.06	1.07	10.08	18.09
Зарафшон-1		5.05	15.05	10.06	27.06	4.08	16.09
Ҳулбук		6.05	15.05	13.06	7.07	16.08	26.09

Қайд кардан лозим аст, ки мо муҳлати киштро ба таъхир гузошта, тавассути ин шакли фаъолият имкон фароҳам овардем, ки чигити навъҳои омехташуда аз замин хуб, дар муҳлати интизорӣ неш зада бароянд. То давраи 2 барги ҳақиқӣ тағйирот дар байни инкишофёбии навъҳои омехташуда вучуд нашофт. Ҳар чанд ки навъи Зарафшон-1

нисбатан пештар аз замин неш зада баромад, давраи 2 барги ҳақиқӣ ҳар се навъи омухташуда дар як рӯз фаро расид, бо назардӯшти як рӯзи бештари давраи нашъунамои навъи Зарафшон-1. Минбаъд, дар давраҳои дигари нашъунамо навъи Зарафшон-1 хусусияти тезпазакӣ ва навъи Ҳулбук хусусияти дерпазакии худро нисбат ба навъи назоратии Ҳисор нишон доданд. Ҳамин таносуби тағйирот дар тамоми давраи минбаъдаи нашъунамо ба қайд гирифта шуд. Аммо дар охир, дар навъи Зарафшон-1 байни давраи ҳосилбандиву пухтарасиш тӯлонитар шуда, хусусияти тезпазакии ин навъ дар ҳамин давра бо сабаби номуайян риоя нагардид. Ин номуайяни ба ҳисоби миёна дар се соли тадқиқот ба қайд гирифта шуд.

Давраи нашъунамои объектҳои омухташуда аз давраи 2 барги ҳақиқӣ то ҳосилбандӣ дар навъи Зарафшон-1 ба 81,0 рӯз дар навъи Ҳисор ба 87,0 рӯз ва дар навъи Ҳулбук ба 93,0 рӯз (ҳисоби миёнаи сесола) баробар гардида, хусусияти тезпазакиро дар навъи Зарафшон-1 ва дерпазакиро дар навъи Ҳулбук нисбат ба навъи назоратии Ҳисор мукамал зоҳир намуд, чадвали 3. Баръакс, давраи ҳосилбандӣ то пухтарасиш 50 %-и ҳосил навъи Зарафшон-1 нисбат ба навъи Ҳисор 4 рӯз ва нисбат ба навъи Ҳулбук 2 рӯз тӯлонитар гардид.

Чадвали 3.

Давомнокии давраҳои нашъунамо дар объектҳои омухташуда дар шароити ноҳияи Дангара, рӯз

Вариантҳо	Кишт-баромад	Давраҳои нашъунамо					Ҳамаи давраи нумӯъ
		баромад – 2 барги ҳақиқӣ	2 барги ҳақиқӣ - шонабандӣ	шонабандӣ - гулкунӣ	гулкунӣ - ҳосилбандӣ	ҳосилбандӣ - пухтарасиш	
Ҳисор, назор.	11±0,87	9±0,56	28±1,23	19±0,52	40±1,27	39±1,45	135±0,98
Зарафшон-1	10±0,64	10±0,56	27±1,27	17±0,24	37±1,89	43±2,23	134±1,14
Ҳулбук	11±1,01	9±0,89	29±1,35	24±0,32	40±1,65	41±1,96	143±1,20

Хулоса, ин аломат дар ҳамин давра, зери таъсири омилҳои иқлимӣ, обмонии саривақтӣ, дастрас шудани дараҷаи таъсиррасонии поруи чорвои калони шохдори ба замин воридкардашуда, ё хусусияти навъӣ ва ё таносуби таъсиррасонии омилҳои иқлимӣ ба хусусияти навъӣ ба таҳаввулоти ташаккулёбӣ гирифта гардид. Дар натиҷа навъи Зарафшон-1 ҳамагӣ 2 рӯз пештар аз навъи Ҳисор пухта расид, ки ин

нишондод хоси ин навъ буда наметавонад, аммо аз навъи Ҳулбук 11-12 рӯз барвақтар пухта расид, чадвали 4.

Микдори рӯзҳои нашъунамо аз аввали ҳосилбандӣ то 50 % пухтарасии ҳосил дар навъи Зарафшон-1 80 шабонарӯз ва дар навъҳои Ҳисор ва Ҳулбук мутаносибан ба 79 ва 81 шабонарӯз баробар гардидааст, ки хусусияти шаклгирӣ ва пухтарасиро дар доираи инкишофи навъҳои миёнапаз таҷассум мекунад.

Чадвали 4.

Давомнокии инкишоф ва давраи нашъунамо дар навъҳо, рӯз

Вариантҳо	Давраи инкишоф (аз кишт то 50 % пухтарасии ҳосил)	Давраи нашъунамо	Фарқият нисбат ба навъи назоратӣ	
			ҳамагӣ	дар давраи нумӯъ
Ҳисор, назор.	146±0,82	135±0,98	-	-
Зарафшон-1	144±0,89	134±1,14	-2	-1
Ҳулбук	154±1,0	143±1,20	+8	-8

Аз рӯйи аломати тезпазакӣ дар байни маводҳои омехташуда навъи Зарафшон-1 хусусияти тезпазакӣ зоҳир намуд, аммо зери таъсири шароити иқлими ноҳияи Данғара ва омилҳои агротехникии парвариш ба таъхир афтодани давраи ҳосилбандӣ имкон надод, ки мукамал ин навъро нисбат ба навъи Ҳисор тезпаз эълон намоем. Аммо бо назардошти таъсири ҳамаи омилҳои номбаршуда навъи Ҳулбук нисбат ба навъи Ҳисор аломатҳои дерпазӣ зоҳир намуд.

Аз рӯйи таҳлили тағйирёбии микдори рӯз дар давраҳои нашъунамо ва тағйирёбии байни давраи 2 барги ҳақиқӣ ва ҳосилбандӣ, имконияти тавсияи истифодаи навъи Зарафшон-1 барои минтақаи пахтапарварию ноҳияи Данғара ҳамчун навъи дорои аломати нисбатан тезпаз, барои корҳои селекция ҳамчун сарнасл пешниҳод кардан имконпазир аст.

Минбаъд, барои муайян кардани аломати маҳсулноқӣ, ҳосили пахтаро дар майдончаи таҷрибавӣ дар 3 давра дастӣ чамбоварӣ кардем. Ҳосили дар ҳар чиниш чамбоваришуда алоҳида таҳлил ва омӯзиши сифатӣ гузаронида шуд. Натиҷаи таҳлил нишон дод, ки маҳсулноқӣ ва сифати маҳсулоти рӯёнидашуда байни ҳосили чиниши 1, 2 ва 3 аз ҳамдигар пурра фарқ мекунад, ки дар ин бора ҷойи дигар хабар хоҳем дод.

Бо назардошти муҳимияти истеҳсоли нах дар системаи пахтапарварӣ навъҳои мавриди назар аз рӯйи истеҳсоли умумии нах дар ҳар се чиниши ҳосил дар алоҳидагӣ ва якҷой баҳо дода шуд, ки шакли умумии он дар чадвали 5 оварда мешавад.

Чадвали 5.

Маҳсулнокии навъҳои пахтаи намуди *G. hirsutum* L. дар шароити ноҳияи Данғара, миёнаи бисёрсола

Навъҳо	Ҳосили миёнаи такрорёбиҳо, с/га	Нишондоди миёнаи % -и баромади нах	Истеҳсоли умумии нах аз 1 га, тонна
Ҳисор, назоратӣ	34,3	34,4	1,180
<i>Зарафшон-1</i>	42,9	38,7	1,660
Ҳулбук	48,4	36,1	1,747

Ҷоизи баромади нах бо усули баркашии вазни ҳосил ҳосили ҷамъоваришуда дар ҳар як чиниш ва таносуби вазни наху чигит муайян карда шуд. Ҷоизи баромади нах дар навъҳои омехташуда аз 34,4 % нави Ҳисор (камтарин) то ба 38,7 % нави Зарафшон-1 (бештарин) тағйир ёфт. Аз рӯйи нишондоди ҷоизи баромади нах дар байни чиниши аввал ва дувум фарқият камтар буда, дар чиниши се фарқияти сифатӣ бештар гардид. Ҳосили навдаҳои 2 то 5-уми ҳосилдеҳ кӯракҳои мукамал ва сифатан аълоро доштанд. Дар ин навдаҳо ҷоизи баромади нах дар нави Зарафшон-1 то ба 39,5 % расида, вазни ҳосили кӯракҳо нисбат ба ҳосили кӯракҳои навдаҳои минбаъда афзоиш ёфтааст.

Ҷамин тавр дар омӯзиши мо дар шароити хоҷагии Дӯстмуроди ноҳияи Данғара дар 1 га аз 1180 то 1747 кг/га нах истеҳсол карда шуд, ки аз ҳама бештар дар нави Ҳулбук мебошад. Нави Ҳулбук ҷоизи бештари баромади нахро дар масоҳати муайяни майдон аз ҳисоби баланд будани ҳосилнокӣ таъмин намуд. Бо назардошти ин нишондодҳо, агар афзоиши ҳосилнокӣ дар нави Ҳулбук нисбат ба нави Зарафшон-1 ба 112,8 % баробар гардад, ин нишондод аз рӯйи истеҳсоли умумии нах аз 1 га ҳамагӣ ба 105,2 % баробар гардид.

Ҳулоса, аз натиҷаи омӯзиши маҳсулнокии муқоисавии навъҳои пахтаи миёнанаҳ дар шароити ноҳияи Данғара чунин натиҷагирӣ мешавад, ки тезпазакӣ хусусияти муҳими селекционӣ буда, дар нави

Зарафшон-1 бо доштани аз ҳама камтари давраи нашъунамо – 134 рӯз дар байни навъҳои омухташуда фарқ мекунад ва ҳамчунин ин навъ дорои аломати муҳими фоизи баланди баромади нах буда, нисбат ба навъи назоратӣ 4,3% ва нисбат ба навъи Хулбук 2,6% зиёдтар мебошад. Аммо аз рӯи нишондоди маҳсулнокии умумӣ, вазни ҳосили як кӯрак, маҳсули як растанӣ навъи Хулбук бартари бештар дорад. Аз ин нигоҳ, дар шароити ноҳияи Данғара барои корҳои селекционӣ навъи тезпаз ва дорои фоизи баланди баромади нах – Зарафшон-1, навъи бештар ва барвақт пайдокунандаи навдаҳои ҳосилдеҳ – Ҳисор ва ҳамчун навъи пурмаҳсул – Хулбук тавсия карда мешавад. Дар сурати тавассути корҳои селекционӣ дар як насл чамъ овардани аломатҳои тезпазакӣ, фоизи баланди баромади нах, бештар ва барвақт пайдокунандаи навдаҳои ҳосилдеҳ, маҳсулнок ва мутобиқ ба шароити агроиклимӣ имконияти 2-3 маротиба баланд бардоштани маҳсулнокии майдонҳои кишти пахта дар ноҳияи Данғара ҷой дорад.

АДАБИЁТ

1. Автономов А.И., Казиев М.З., Шлейхер А.И. и др. Хлопководство. М.: Колос, - 1983, - 334 с.
2. Доспехов Б.А. Методика полевого опыта. – М., 1985. – 351 с.
3. Рекомендации по выращиванию высоких урожаев хлопка в Таджикистане. Душанбе: Из-во.: МСХ Тадж. ССР. – 1983. - 79 с.
4. Тавсияҳо доир ба рӯёнидани ҳосили баланд ва хушсифати пахта дар Тоҷикистон. Душанбе: ООО «Азия-Принт». – 2008. -64 с.
5. Тавсияҳо доир ба рӯёнидани ҳосили баланди пахта дар РСС Тоҷикистон. Душанбе: Ирфон. – 1984. - 78 с.
6. Феҳристи давлатии навъҳои тичоратӣ ва ҳифзшавандаи растаниҳое, ки барои истифода дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷозат дода шудааст (нашри расмӣ). – Душанбе: ҶДММ «Андалеб-Р». – 54 с.

ҲОСИЛНОКИИ НАВЪҲОИ МАҲАЛЛИИ G. HIRSUTUM L. ДАР ШАРОИТИ НОҲИЯИ ДАНҒАРА

Дар асоси баҳодиҳии ҳосилнокии навъҳои селексияи маҳаллии пахтаи миёнаҳаҷм дар шароити ноҳияи Данғара муайян карда шуд, ки навъи «Зарафшон-1» аз дигар навъҳо дар давраи кӯтоҳтарин (134 рӯз)

фарқ мекунад. Навъи «Зарафшон-1» низ аз чихати ҳосилнокии баланди нах фарқ мекунад, ки ин назар ба навъи контролӣ (Ҳисор) 4,3 фоиз ва навъи Хулбук 2,6 фоиз зиёд аст.

Навъи Хулбук аз чихати ҳосилнокии умумии массаи пахтаи як кӯсак ва адад растанӣ бартарӣ дорад, навъи Ҳисор бошад дар пештар пайдо шудани ниҳолҳои ҳосилнок ва пояҳои устувори худ бартарӣ доранд. Ҳамин тавр, бо мақсади аз хусусиятҳои комплекси ҳосилнокӣ ва тобоварӣ ба шароити муҳити зист мутобиқ будан аз ин навъҳо истифода бурдан тавсия карда мешавад.

Калидвожаҳо: пахта, навъҳо, селекция, ҳосилнокӣ, ҳосилнокии нах, пояҳои ҳосилнок.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Хафизов Абдуносир Абдукаримович — номзади фанҳои хочагии кишлок, сардор. Кафедраи агротехнологияи нах ва амнияти озуқаворӣ Донишгоҳи давлатии Данғара;

Ҳайдаров Зикриёхон Ёқубович – номзади илмҳои кишоварзӣ, дотсенти кафедраи пахтакорӣ, генетика, селекция ва тухмпарварии ДАТ ба номи Ш.Шотемур;

Каххоров Рустам Шарифович — доктараби кафедраи агротехнологияи нах ва амнияти озуқаворӣ Донишгоҳи давлатии Данғара;

ПРОДУКТИВНОСТЬ МЕСТНЫХ СЕЛЕКЦИОННЫХ СОРТОВ ВИДА *G. HIRSUTUM*L. В УСЛОВИЯХ ДАНГАРИНСКОГО РАЙОНА

На основе оценки продуктивности сортов местной селекции средневолокнистого хлопчатника в условиях Дангаринского района определено, что сорт Зарафшон-1 отличается от других сортов наиболее коротким вегетационным периодом (134 дней). Сорт Зарафшон-1 также отличается по высоким выходом волокно, что по сравнению с контролем (Хисор) на 4,3% и сорта Хулбук на 2,6% больше. Сорт Хулбук имеет преимущество по общей продуктивности, масса хлопка-сырца одной коробочки и одного растения, а сорт Хисор по более раннем появлении продуктивных стеблей и их числа. Таким образом, для выведения сортов с комплекса продуктивных признаков и устойчивости к условиям среды рекомендуется использование этих сортов.

Ключевые слова: хлопчатник, сорта, селекция, продуктивность, выход волокна, плодовые ветвы.

Сведения об авторах:

Хафизов Абдунасур Абдукаримович – к.с.-х.н., зав. кафедры новые агротехнологии и продовольственная безопасность ДГУ;

Хайдаров Зикрийхон Ёкубович - к.с.-х.н., доцент кафедры хлопководства, генетики, селекции и семеноводства ТАУ имени Ш. Шотемур;

Каххоров Рустам Шарипович – соискатель кафедры новые агротехнологии и продовольственная безопасность ДГУ.

PRODUCTIVITY OF LOCAL BREEDING VARIETIES OF G. HIRSUTUM L. UNDER THE CONDITIONS OF THE DANGARA REGION

Based on an assessment of the productivity of varieties of local selection of medium-fiber cotton under the conditions of the Dangara district, it was determined that the Zarafshon-1 variety differs from other varieties in the shortest growing season (134 days). Zarafshon-1 variety also differs in high fiber yield, which is 4.3% more compared to the control (Hisor) on 2.6% and Hulbuk variety. The Hulbuk variety has an advantage in total productivity, the mass of raw cotton is one cotton ball and productivity of one plant, and the Hisor variety according to the earlier appearance of productive stems and their number. Thus, to remove varieties from the complex of productive features and resistance to environmental conditions, it is recommended to use these varieties.

Key words: cotton, varieties, breeding, productivity, fibre yield, productive branches.

Information about the authors:

Khafizov Abdunasir Abdulkarimovich - Candidate of Agricultural Sciences, Head of department of new agricultural technologies and food safety of DSU;

Khaydarov Zikriyokhon Yoqubovich – Candidate of Agricultural Sciences, Associate professor of the department of cotton, genetic, selection and seed of TAU by named of Sh. Shohtemur

Kahhorov Rustam Sharipovich - competitor of the department of new agricultural technologies and food safety of DSU.

УДК: 631.1. 633.11.633.14.

ОСОБЕННОСТИ РОСТА, РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ УРОЖАЯ ОЗИМЫХ ЗЕРНОВЫХ И КОЛОСОВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ДАНГАРИНСКОГО МАССИВА

Музафарзода Д.М.

Дангаринский государственный Университет

Таджикистан – горная страна, 93% территории занимает горная система и лишь 7% приходится на равнинную часть. Для Республики Таджикистан характерно высокий темп рождаемости, который связано с быстрым темпом роста населения.

Задача обеспечения населения Республики Таджикистан продуктами питания является одним из приоритетных направлений в современных условиях. Безусловно, эта задача является ключевой в части решения продовольственной программы, как одной из основных стратегических задач правительства. В принятой Правительством программе сельскохозяйственной реформы Республики Таджикистан на 2012-2020 гг. и в плане мероприятий, поставлены задачи по разработке адаптированной технологии сельского хозяйства к изменению климата, путем применения разработанных научных технологий.

В увеличении урожайности зерновых и бобовых культур в зерноводческих регионах страны, необходимо эффективно использовать орошаемых земель, путем применения достижений науки и практики передовиков, в том числе оснащение сельскохозяйственного производства техникой и удобрениями, применение современной технологии возделывания, полное использование экономических факторов в растениеводстве.

Дангаринский регион отличается уникальными климатическими условиями, широкой научно-технической и ресурсной возможностью для выращивания зерновых и зернобобовых культур. В орошаемых землях региона имеются уникальные возможности применения ресурс сберегательных технологий, направленных для получения два урожая зерна в год, с применением севооборота и других приемов агротехники.

Этому способствует количество дней с эффективной температурой для роста и развития, как для культур основного срока, так и для пожнивного срока посева.

Развитие растений является важным показателем, особенность которого заключается в длительности вегетационного процесса: от фазы начала роста – до фазы созревания урожая. На показатели продолжительности фенологических фаз прямое влияние оказывают почвенно-климатические условия, в которых выращиваются растения; особенности сорта; применяемые агротехнические мероприятия: сроки посевов, обеспеченность посевов влагой, удобрениями и др.

Основным признаком сорта зерновой культуры, для выращивания двух урожаев, служит его скороспелость. Так как, таким видам зерновых, присуще наличие короткого вегетационного периода в осеннее время года, быстрое развитие, накопление достаточного количества пластичных веществ, которые способствуют благополучной зимовке растений и их ранним всходам. В свою очередь, раннее освобождение площадей дают возможность полноценно выращивать пожнивные зерновые культуры. Это позволяет эффективно использовать биоклиматический потенциал исследуемой зоны. Отмечено, чтобы получать два урожая зерна в год, необходимо учитывать не только ускоренное развитие растений, но и раннее созревание урожая.

Вегетационный период - важный биологический показатель, который определяет возможность возделывания культуры в конкретных агроклиматических условиях. Существенное воздействие на процессы прохождения вегетационных фаз растений оказывают: температура, влажность почвы и воздуха, световой режим и т.д.

В наших опытах зерновые колосовые – пшеница и ячмень высевались в третьей декаде октября месяца. У обоих сортов пшеницы и ячменя всходы появились 27 октября, хотя они значительно отличались друг от друга, по наступлению фазы кущения и другим последующим фазам развития (таблица 1).

Таблица 1.

Фенологические наблюдения за фазами развития растений зерновых культур в осенних посевах (среднее за 2010-2013 гг.)

№ п/н	Культура (сорт)	Дата наступления основных фаз					
		всходы	кущение	выход в трубку	колошение	цветение	полная спелость
1.	Пшеница (Джагер)	27.10	02.12	09.04	05.05	12.05	14.06
2.	Пшеница (Алекс)	27.10	03.12	11.04	09.05	16.05	21.06
3.	Ячмень (Ченад-345)	27.10	28.11	03.04	25.04	01.05	04.06
4.	Ячмень (Баракат)	27.10	25.11	25.03	19.04	26.04	29.05

По датам наступления отдельных фаз, сорта ячменя превосходят пшеницу. Так, фаза кущения у сортов ячменя отмечалась 25-28 ноября, а у сортов пшеницы 2-3 декабря. Фаза выхода в трубку у сортов ячменя наступила 25 марта и 3-апреля, а у сортов пшеницы она отмечалась ближе к середине апреля (12-15), что выявляет разницу, от 11 до 14 дней, опоздания, в наступлении этой фазы у пшеницы, в сравнении с ячменем. В зависимости от сортов, колошение у пшеницы отмечено 8-12 мая; у ячменя 9-11 апреля, что на 8-16 дней раньше пшеницы.

Эта тенденция, наличие разницы, наблюдалась во всех фазах развития ячменя и пшеницы. Созревание зерна ячменя сорта Баракат отмечено 29 мая, что раньше сорта Ченад-345 на 6 дней, а по сравнению с сортами пшеницы на 21-30 дней. Таким образом, фаза спелости зерна, также раньше наступает у сортов ячменя, как скороспелого, по сравнению с культурой пшеницы.

В таблице 2 приведено число дней между фазами развития сортов пшеницы и ячменя. Как видно из данных таблицы 6, число дней от всходов до кущения у сортов пшеницы составляет 36-37 дней, а у сортов ячменя 29-31 день. Более продолжительным оказывается межфазного периода от кущения до выхода растений в трубку (трубкования). С учетом зимнего покоя растений, этот период наиболее продолжительным оказалось у сортов пшеницы, чем у сортов ячменя на 8-12 дней.

Таблица 2.

Продолжительность межфазных периодов у сортов пшеницы и ячменя в осеннем посеве, дни (2010-2013 гг.)

№ п/н	Культура (сорт)	Продолжительность межфазного периода от всходов до:					Вегетационный период
		кущения	выхода в трубку	колошения	цветения	созревания	
1.	Пшеница (Джагер)	36	163	189	196	229	229
2.	Пшеница (Алекс)	37	165	193	200	236	236
3.	Ячмень (Ченад-345)	31	158	180	187	221	221
4.	Ячмень (Баракат)	29	149	174	181	215	215

По межфазным периодам, от выхода в трубку до колошения и от колошения растений до цветения, сорта пшеницы и ячменя незначительно отличаются друг от друга.

В целом вегетационный период сортов ячменя составил 215-221 день, пшеницы 229-236 дней. Как видно, у ячменя более скороспелым оказался сорт Баракат, а у пшеницы сорт Джагер, что имеет значение для определения сроков посева пожнивных культур.

Уровень продуктивности зерновых культур зависит от показателей структуры урожая. По нашим данным, в зависимости от сортов, значительно увеличивались показатели элементов структуры урожая пшеницы и ячменя. Общее количество стеблей на 1 м² у сортов пшеницы составило 525,3-559,0 шт., а у сортов ячменя - 480-495 шт. (таблица 3).

По количеству продуктивных стеблей, длине колоса, числу зерен в колосе и массы зерна одного колоса, сорта пшеницы опережали сорта ячменя.

Среди изученных сортов зерновых колосовых культур, сорт пшеницы Алекс по основным показателям превосходил другие сорта. Наиболее крупные зерна, масса 1000 зерен 42,5 г, сформировались у сорта ячменя Баракат.

Таблица 3.

Структура урожая сортов пшеницы и ячменя в условиях Дангаринского района (среднее за 2010-2013 гг.)

№ п/н	Культура (сорт)	Общее количество стеблей на 1 м ² , шт.	Число продуктивных стеблей на 1 м ² , шт.	Продуктивная Кустистость	Длина колоса, см	Число колосков в колосе, шт.	Число зерен в колосе, шт.	Масса зерен одного колоса, г	Масса 1000 зерен, г
1.	Пшеница (Джагер)	525,3	472	1,10	7,3	16,5	33,2	1,19	37,3
2.	Пшеница (Алекс)	559,5	494	1,14	7,7	15,7	32,4	1,24	39,8
3.	Ячмень (Ченад-345)	495	401	1,23	5,8	44,3	28,5	1,13	40,7
4.	Ячмень (Баракат)	480	389	1,21	5,5	42,1	26,8	1,12	42,5

В структуре урожая важным компонентным показателем является продуктивность зерновых культур. В результате собственных наблюдений, нами определено, что значения структурных элементов в урожаях пшеницы и ячменя повышаются в зависимости от их сорта.

Общее количество стеблей на 1 м² у сортов пшеницы составило 525,3-559,0 шт., а у сортов ячменя - 480-495 шт. (таблица 4).

Таблица 4.

Структура урожая сортов пшеницы и ячменя в условиях Дангаринского района (среднее за 2010-2013 гг.)

№ п/н	Культура (сорт)	Общее количество стеблей на 1 м ² , шт.	Число продуктивных стеблей на 1 м ² , шт.	Продуктивная Кустистость	Длина колоса, см	Число колосков в колосе, шт.	Число зерен в колосе, шт.	Масса зерен одного колоса, г	Масса 1000 зерен, г
1.	Пшеница (Джагер)	525,3	472	1,10	7,3	16,5	33,2	1,19	37,3
2.	Пшеница (Алекс)	559,5	494	1,14	7,7	15,7	32,4	1,24	39,8
3.	Ячмень (Ченад-345)	495	401	1,23	5,8	44,3	28,5	1,13	40,7
4.	Ячмень (Баракат)	480	389	1,21	5,5	42,1	26,8	1,12	42,5

По количеству продуктивных стеблей, длине колоса, числу зерен в колосе и массы зерна одного колоса, сорта пшеницы опережали сорта ячменя.

Среди изученных сортов зерновых колосовых культур, сорт пшеницы Алекс по основным показателям превосходил другие сорта. Наиболее крупные зерна, с массой 1000 зерен 42,5 г, сформировались у сорта ячменя Баракат (таблица 4).

Урожайность является итоговым показателем опыта, позволяющих установить оптимальный вариант, изучаемых агротехнических приёмов по возделыванию зерновых колосовых культур.

Результаты наших исследований показывают, что урожайность зерновых колосовых культур осеннего посева, в зависимости от сортовых особенностей существенно изменялась (таблица 5).

Таблица 5.

Урожайность зерна колосовых культур осеннего посева, ц/га

№ п/н	Культура (сорта)	Годы				Средняя
		2010	2011	2012	2013	
1.	Пшеница (Джагер)	52,15	51,5	52,3	55,7	52,9
2.	Пшеница (Алекс)	58,4	58,9	59,8	63,4	60,1
3.	Ячмень (Ченад-345)	43,27	41,6	43,4	46,1	43,6
4.	Ячмень (Баракат)	41,65	40,7	41,6	43,5	41,8
	НСР ₀₅					2,8

В условиях Дангаринского массива наиболее высокий урожай зерна был получен у сорта озимой пшеницы Алекс (60,1 ц/га), который превышает сорта Джагер на 7,2 ц/га. Высокий урожай зерна по испытуемым сортам ячменя получен у сортов Ченад-345 (43,6 ц/га) и Баракат (41,8 ц/га). Для формирования высокого урожая озимых зерновых культур необходимо соблюдение всех агротехнических мероприятий. По показателям урожайности сорта ячменя уступают сорта пшеницы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Махмадёрв У.М., Музафаров, Д.Р., Расулов.Б.Р. Особенности получения двух урожаев зерна в год в условиях Дангаринского массива. /Кишоварз (Земледелец), 2016. – №4 (72). – с. 13-16.
2. Музафаров Д.М. Возделывание двух урожаев зерна, зерновых и зернобобовых культур в условиях орошаемых земель Дангаринского района /Материалы первого международного форума: «Молодежь-интеллектуальный потенциал развития страны». – Душанбе, 2015. – с. 199-203.
3. Музафаров Д.М., Махмадёрв У.М. Особенности получения два урожая зерна зерновых и зернобобовых культур в условиях Дангаринского района /Кишоварз (Земледелец), 2015. –№4 (68). – с . 8-10.
4. Музафаров Д.М., Махмадёрв У.М., Расулов Б.Р. Влияние срока посева на продуктивность сортов пшеницы в условиях Дангаринского региона. /Вестник ДГУ, 2015. – № 1 (1), – с. 57-62.
5. Сокоделов С.С. Влияние норм высева на урожайность и качество зерна озимой пшеницы/С. С. Сокоделов // Зерновые, зернобобовые и крупяные культуры. – РЖ.: ВНИИТЭИ Агропром, 1986. -№ 6. – с.10.
6. Федулов М., Аниськов Н. Влияние норм высева на урожайность новых сортов ячменя/ М. Федулов, Н. Аниськов // В кн.: Селекция и семеноводство зерновых культур в Сибири.-Новосибирск,1981.- с.119-126.
7. Шевченко Н.В. Сравнительная оценка минимальных технологий обработки почвы при выращивании озимой пшеницы в северной степи Украины / Н.В.Шевченко, Е.М.Лебедев, Н.И. Пивовар //Земледелие, 2015. -№ 2. – с.20-21.
8. Шукуров Р.Э. Особенности формирования двух урожаев зерна при внесении расчетных норм удобрений на орошаемых землях Вахшской долины Тадж. ССР /Р.Э. Шукуров //Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата с.- х. наук.- Душанбе, 1990.- 21с.

ХУСУСИЯТҲОИ РУШДУ ИНКИШОФ ВА ТАШАККУЛИ ҲОСИЛИ ДОНИ ЗИРОАТҲОИ ХҶШАДОРИ ТИРАМОҲӢ ДАР ШАРОИТИ МАВЗЕИ ДАНҒАРА

Дар шароити мавзеи Данғара ҳосили баландтарини ғалладонагиҳои тирамоҳӣ дар навъи гандуми тирамоҳии Алекс (60,1 с / га) ба даст оварда шуд, ки нисбат ба навъи Чагер 7,2 с/га зиёд аст. Ҳосили баланди навъҳои санчидашудаи чав дар навъҳои Ченад - 345 (43,6 с/га) ва Баракат (41,8 с/га) ба даст оварда шуд. Барои ташаккул додани ҳосили баланди зироатҳои ғалладонагии тирамоҳӣ бояд ҳамаи тадбирҳои агротехникӣ риоя карда шаванд.

Калимаҳои калидӣ: гандум, чав, ҳосил, навъ, Алекс, Чагер, Ченад-345, Баракат.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Музафарзода Даврон Махмадшариф - кандидат сельскохозиятвенных наук, декан факултета агробиологии, стандартизации и ветеринария. Адрес. Республика Таджикистан, г. Данғара, ул. Маркази, 25. E-mail: muzafarov.davron@mail.ru. Тел.: 918-28-54-94; 907-77-76-02.

ОСОБЕННОСТИ РОСТА, РАЗВИТИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ УРОЖАЯ ОЗИМЫХ ЗЕРНОВЫХ И КОЛОСОВЫХ КУЛЬТУР В УСЛОВИЯХ ДАНГАРИНСКОГО МАССИВА

В статье изучалась получение наиболее высокого урожая зерна у сорта озимой пшеницы Алекс (60,1 ц/га), который превышает сорта Джагер на 7,2 ц/га в условиях Дангаринского массива. Высокий урожай зерна по испытываемым сортам ячменя получен у сортов Ченад-345 (43,6 ц/га) и Баракат (41,8 ц/га). Для формирования высокого урожая озимых зерновых культур необходимо соблюдение всех агротехнических мероприятий.

Ключевые слова: пшеница, ячмень, высокий урожай, сорт, Алекс, Джагер, Ченад-345, Баракат.

Сведения об авторе:

Музафарзода Даврон Махмадшариф - кандидат сельскохозиятвенных наук, декан факултета агробиологии, стандартизации и ветеринария. Адрес. Республика Таджикистан, г.

Дангара, ул. Маркази, 25. E-mail: muzafarov.davron@mail.ru. Тел.: 918-28-54-94; 907-77-76-02.

FEATURES OF THE GROWTH, DEVELOPMENT AND FORMATION OF THE YIELD OF WINTER CEREAL CROPS IN THE CONDITIONS OF THE DANGARA REGION

In the conditions of the Dangara region, the highest grain yield was obtained for the Alex winter wheat variety (60.1 c / ha), which exceeds the Jager variety by 7.2 c / ha. A high grain yield for the tested barley varieties was obtained in the varieties Chenad - 345 (43.6 c / ha) and Barakat (41.8 c / ha). To form a high yield of winter grain crops, it is necessary to comply with all agrotechnical measures.

Key words: wheat, barley, harvest, variety, Alex, Jager, Chenad-345, Barakat.

Information about the author:

Muzafarzoda Davron Mahmadsarif - Candidate of Agricultural Sciences, Dean of the Faculty of Agrobiological, Standardization and Veterinary Medicine. Address: Republic of Tajikistan, Dangara, st. Markazi, 25. E-mail:muzafarov_davron@mail_ru. Tel.: 918-28-54-94; 907-77-76-02.

УДК 631.527.

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ИНТРОГРЕССИВНЫХ ВНУТРИВИДОВЫХ ГЕНОТИПОВ ХЛОПЧАТНИКА

Суярова С. Дж., Саидзода С.Т.

Таджикский аграрный университет имени Ш. Шохтемур

Вопросы, касающиеся физиологии растений семейства мальвовых, в частности хлопчатника, изучали многие учёные. В литературе физиологами подробно изложены вопросы строения вегетативных и генеративных органов и их изменчивости в зависимости от физиологического состояния растений и их происхождения. Широкую известность получили работы, касающиеся морфологической изменчивости листовой пластинки и габитуса куста. Для получения высокого урожая хлопчатника необходимо всестороннее познание его биологических особенностей.

Продуктивность растений тесно связана с их фотосинтезом. Эта связь обуславливает почти линейную зависимость между площадью листьев и накоплением сухого вещества растениями. Поэтому главными факторами, определяющими величину урожая, считают облиственность и размер листовой поверхности. Важное значение имеет и интенсивность протекающего в растениях фотосинтеза, продолжительность его работы.

Нам представлялся интерес изучения физиолого-биохимических процессов у внутривидовых эколого-географически отдалённых гибридов и их родительских форм, выявить их особенности, проявляющиеся как следствие генетических взаимодействий в гибридном потомстве.

А.А. Ничипорович (1956) отмечал, что повышение урожаев в значительной мере зависит от отбора и выведения форм растений с наиболее высокой фотосинтетической активностью, способных при хорошей, но не чрезмерной облиственности и при оптимальных темпах роста площади листьев образовывать максимальную массу хозяйственно-ценных органов, в расчёте на единицу площади листа.

Принимая во внимание важность фотосинтеза, как одного из процессов, определяющих продуктивность растений, многие исследователи уделяют фотосинтетической активности гетерозисных гибридов весьма значительное внимание.

Наши исследования по физиологическим признакам интрогрессивных внутривидовых генотипов хлопчатника проведены в 2008-2010 гг. в опытно-показательном хозяйстве Института земледелия Таджикской академии сельскохозяйственных наук, расположенном в юго-западной части Гиссарского района Центрального Таджикистана.

Прежде, чем рассмотреть формирование листовой поверхности у гибридных комбинаций, анализ облиственности их родительских форм. В фазу массового цветения у 4-х материнских форм наибольшая общая листовая поверхность на одно растение составила 2136,9 и 2518,5 см², а в фазу массового созревания она возросла в 1,6-1,8 раза. Отметим, что интенсивное образование листьев у сорта Сорбон, к фазе массового созревания увеличилось в 2 раза, а общая листовая поверхность составила 3243,6 см²/растение.

У отцовских форм (6 сортов) общая листовая поверхность в фазе массового цветения составила от 2521,1 до 3148,2 см²/раст. Наибольшая её поверхность 2624,4-3148,2 см²/раст. наблюдалась у 4 сортов из 6. К фазе массового созревания она, как правило, возросла в 1,2-2,1 раза. Наибольшая общая листовая поверхность в этой фазе была у 5 сортов и составляла 3358,0-5409,1 см²/растение родительские формы, как материнские, так и отцовские, обладали разным темпом накопления листовой поверхности, и, в целом все сорта к концу вегетации имели хорошую облиственность (табл.1)

Таблица 1. Общая листовая поверхность родительских сортов

№	Сорта	Массовое цветение	Массовое созревание
		см ² /растение	см ² /растение
1	Сорбон	1637,0	3243,6
2	Сугдиён-2	2136,9	3846,5
3	Ирам-1-МН	1864,4	2804,7
4	Зироаткор-64	2518,5	3927,3
5	Назилли – 84-S	2625,4	3228,3
6	Напа-122	2521,1	3358,0
7	Айхан-107	2648,9	3400,0
8	Озбек-142	3148,2	3846,5
9	Сахин – 2000	2671,2	3358,0
10	Барут – 2005	2546,5	5409,1

Общая листовая поверхность т.е. ассимиляционная площадь листьев, у всех внутривидовых эколого-географически отдалённых гибридов первого поколения в фазе массового цветения значительно превышала эти показатели у родительских сортов и составляла от 2413,6 до 5800,3 см²/растения (табл. 2).

Более высокие показатели общей листовой поверхности 3503,0-5800,3 см²/растение отмечены у 11 гибридов F₁, а самая большая облиственность 4011,2-5800,3 см²/раст. наблюдалась у гибридов Ирам-1-МН x Айхан-107, Зироаткор-64 x Барут-2005 и Ирам-1-МН x Барут-2005, превышающая среднее значение родительских форм в 1,7-2,3 раза.

Таблица 2.

Общая ассимиляционная площадь листьев у внутривидовых эколого-географически отдалённых гибридов F₁, см²/растение.

№	Гибридные комбинации	Массовое цветение			Массовое созревание		
		♀	F ₁	♂	♀	F ₁	♂
1.	Сорбон х Назилли- 84-S	2243,8	3348,5	2301,6	3505,6	3419,1	3541,2
2.	Сорбон х Сахин-2000	2243,8	3503,0	2399,6	3505,6	4315,8	3022,2
3.	Сорбон х Барут – 2005	2243,8	3286,5	2884,8	3505,6	4465,3	3480,1
4.	Сорбон х Напа-122	2243,8	2637,4	2434,6	3505,6	3434,4	5836,5
5.	Сорбон х Айхан-107	2243,8	3508,4	2696,6	3505,6	4052,5	4452,9
6.	Сорбон х Озбек-142	2243,8	3162,5	3297,0	3505,6	4202,6	4739,4
7.	Суғдиён-2 х Назилли-84-S	2108,3	2413,6	2301,6	3148,2	3632,8	3541,2
8.	Суғдиён -2 х Сахин-2000	2108,3	3033,7	2399,6	3148,2	3663,3	3022,2
9.	Суғдиён – 2 х Барут– 2005	2108,3	3472,5	2884,8	3148,2	5189,8	3480,1
10.	Суғдиён- 2 х Напа-122	2108,3	3530,4	2434,6	3148,2	4884,4	5836,5
11.	Суғдиён- 2 х Айхан – 107	2108,3	2910,3	2696,6	3148,2	3762,5	4452,9
12.	Суғдиён –2 х Озбек – 142	2108,3	3724,7	3297,0	3148,2	4502,8	4739,4
13.	Ирам – 1 МН х Назилли – 84-S	2105,7	3134,2	2301,6	2991,7	3892,3	3541,2
14.	Ирам – 1 МН х Сахин – 2000	2105,7	3308,4	2399,6	2991,7	3842,7	3022,2
15.	Ирам – 1МН х Барут – 2005	2105,7	5800,3	2884,8	2991,7	6391,8	3480,1
16.	Ирам – 1 МН х Напа – 122	2105,7	3770,2	2434,6	2991,7	4541,0	5836,5

№	Гибридные комбинации	Массовое цветение			Массовое созревание		
		♀	F ₁	♂	♀	F ₁	♂
17.	Ирам – 1МН х Айхан – 107	2105,7	4011,2	2696,6	2991,7	4567,7	4452,9
18.	Ирам – 1МН х Озбек – 142	2105,7	3785,4	3297,0	2991,7	4431,6	4739,4
19.	Зироаткор – 64 х Назилли – 84-S	2372,9	2804,7	2301,6	4207,1	4146,4	3541,2
20.	Зироаткор – 64 х Сахин – 2000	2372,9	3174,9	2399,6	4207,1	4151,8	3022,2
21.	Зироаткор – 64 х Барут – 2005	2372,9	4541,0	2884,8	4207,1	5752,6	3480,1
22.	Зироаткор – 64 х Напа – 122	2372,9	3892,3	2434,6	4207,1	4282,8	5836,5
23.	Зироаткор – 64 х Айхан – 107	2372,9	3178,7	2696,6	4207,1	4273,9	4452,9
24.	Зироаткор – 64 х Озбек – 142	2372,9	3724,4	3297,0	4207,1	4151,8	4739,4

Таким образом, можно считать, что процесс фотосинтеза у географически отдалённых гибридов, первого поколения проходит интенсивнее родительских сортов, о чём свидетельствует общая ассимиляционная площадь листьев.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллаев Х.А. Физиологическая генетика фотосинтеза и продуктивность растений: автореф. дисс. докт. биол. Наук / Х.А. Абдуллаев. – Душанбе, 1991. – 50 с.
2. Ничипорович А.А. Фотосинтез и теория получения высоких урожаев / Тимирязевские чтения. – АН СССР, XV, 1956. – С. 51-52.
3. Шереверя Н.И., Столяренко В.С. Сравнительная роль фотосинтеза и гетеротрофного питания за счёт семян в гетерозисе гибридных поколений кукурузы / Физиология и биохимия культурных растений, 1976. – Т. 6.- № 2. – С. 123-128.

АЛОМАТҶОИ ФИЗИОЛОГИИ ДОХИЛИНАМУДИИ ДУРАГАҶОИ ИНТРОГРЕССИВИИ ПАХТА

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки раванди фотосинтетикӣ дар дурагаҳои чуғрофии дури наслҳои якум нисбат ба волидайнҳо, аз қабилӣ масоҳати майдони умумӣ ассимилятсия аз баргҳо бештар дида мешавад.

Калимаҳои калидӣ: пахта, сатҳи барг, маҳсулноки, фотосинтез, майдони барг.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Суярова Сарвиноз Чумъаевна – номзади илмҳои кишоварӣ, мудири кафедраи «Хлопководства, генетики, селекции и семеноводства»-и ДАТ ба номи Ш.Шотемур;

Саидзода Саиджамол Тоджидин – доктори илмҳои кишоварӣ, профессори кафедраи «Хлопководства, генетики, селекции и семеноводства»-и ДАТ ба номи Ш.Шотемур.

ФИЗИОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ИНТРОГРЕССИВНЫХ ВНУТРИВИДОВЫХ ГЕНОТИПОВ ХЛОПЧАТНИКА

В статье приводится процесс фотосинтеза у географически отдалённых гибридов, первого поколения проходит интенсивнее

родительских сортов, о чём свидетельствует общая ассимиляционная площадь листьев.

Калимаҳои калидӣ: хлопок, листовой пластинки, продуктивность, фотосинтез, листовой поверхности.

Сведения об авторах:

Суярова Сарвиноз Чумъаевна – к.с.-х.н., зав. кафедры хлопководства, генетики, селекции и семеноводства ТАУ имени Ш.Шотемур;

Саидзода Саиджамол Тоджидин- д.с.-х.н., профессор кафедры хлопководства, генетики, селекции и семеноводства ТАУ имени Ш.Шотемур.

PHYSIOLOGICAL SIGNS OF INTRASPECIFIC INTROGRESSION GENOTYPES COTTON

By this way it can be considered that the process of photosynthesis in geographically distant hybrids, like in the first and the second generations is intensive parent-sorts about which testimony general assimilation the leaves squares.

Key words: cotton, leaf leave, productivity, photosynthesis, the foliage, leaf, squares.

Information about the authors:

Suyarova Sarvinoz Jumaevna - Candidate of Agricultural Sciences, Head of department of cotton, genetic, selection and seed of TAU by named of Sh. Shohtemur;

Saidzoda Saidjamol Tojidin – doctor of Agricultural Sciences, professor of department of cotton, genetic, selection and seed of TAU by named of Sh. Shohtemur.

УДК:336.761.6

**ФАЪОЛИЯТИ БОЗОРИ
ДУЮМИНДАРАЧАЙҚОҒАЗҲОИҚИММАТНОК**

Акрамов М.А., Бобоев Н.М.

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров

Мавқеъ ва нақши бозори қоғазҳои қимматнок дар шароити иқтисодиёти бозоргонӣ ниҳоят муҳим мебошад. Вобаста ба ин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил ва ташаккули бозори қоғазҳои қимматнок ниҳоят мураккаб буда бо маҷудияти зиддиятҳо ба роҳ монда шуд. Яке аз сабабҳои асосии пурра нагрдонидани бозор бо қоғазҳои қимматнок ин ақибмонии чараёни хусусигардонию ниҳоят суст мебошад.

Саҳмҳо ба андозаи сармояи оинномави ширкат ширкати саҳҳомӣ мувофиқи қонуни ҷорӣ бароварда мешаванд. Барориши иловагии саҳмҳо дар сурате имкон дорад, ки тамоми саҳмҳои пештар интишорёфта бо нархи на пасттар аз арзиши пурраи харидорӣ шуда бошанд. Инчунин баровардани саҳмҳо ба мақсади ҷуброн кардани зарари вобаста фаъолияти хоҷагии корхона манъ аст.

Ширкати саҳҳомӣ метавонад аз бозори қоғазҳои қимматнок саҳмҳои интишоркардан худастро барои фурӯши баъдина, паҳн кардан дар байни кормандони худ ё бекор кардани онҳо бихарад.

Саҳмҳои мазкур бояд дар мӯҳлати на бештар аз як сол аз рӯзи харидани онҳо аз тарафи ширкати саҳҳомии фурӯхта шаванда, пас аз гузаштани ин мӯҳлат саҳмҳои ба фурӯш нарафта бекор карда, дар айни замон фонди ибтидоӣ кам карда мешавад. Тақсими ғоида, инчунин овоздихӣ ва муайян кардани ҳадди ҳисоб (кворум) дар маҷлиси умумии саҳҳомон бе ин ки саҳмҳои худии аз тарафи ширкати саҳҳомии харидашуда ба назар гирифта шавад, сурат мегирад. Маблағи умумии саҳмҳои барориши худие, ки онҳоро худи ширкати чаҳҳомӣ харидааст,

аз рӯи арзиши исми аз 10 фоизи маблағи сармояи оинномавӣ ширкати саҳҳомии муайян зиёд буда наметавонад.

Мувофиқи Қонунн ҚТ «Дар бораи қоғазҳои қимматнок ва биржаҳои фондӣ» аз 10 март соли 1992 бо баҳисобгирии тағироту иловаҳо ба ин Қонун, принципҳои ягонаи интишор ва муомилоти қоғазҳои қимматнок, инчунин танзими фаъолияти иштирокчиёни бозори қоғазҳои қимматнок - эмитентҳои қоғазҳои қимматнок, маблағгузoron ва иштирокчиёни касбии бозори қоғазҳои қимматнок, муайян карда шудааст.

Сифатҳои пасти касбии эмитентҳо ва сармоягузoron, афзудани амалиётҳои қаллобиву қаллоби, мавҷуд набудани танзими босамар аз тарафи ҳукуматҳои иҷроия ва қонунгузор, мавҷудияти базан сусти қонуни ҳуқуқӣ қомилан қараёни ташаққули бозори қоғазҳои қимматнокро суст ва душвор мегардонанд.

Мақсади Қонунн ҚТ «Дар бораи қоғазҳои қимматнок ва биржаҳои фондӣ» дар ҷумҳури тараққӣ додани бозорҳои қоғазҳои қимматнок барои таъмин намудани пешрафти иқтисодӣ аз ҳисоби ба хазина ворид намудани захираҳои молиявӣ, азнавтақсимкунӣ ва истифодаи дурусти онҳо, гузарондани сиёсати давлатӣ оид ба ҳавасмандгардонии корхонаҳо ба бароришу фуруши қоғазҳои қимматнок, муқаррар намудани амонатҳои ҳуқуқӣ барои ба маълумоти зарурӣ дар бораи корхонаҳо, ки қоғазҳои қимматноки онҳо ба фуруш пешниҳод мешаванд, таъмин намудани шахсоне, ки қоғазҳои қимматнок мехаранд, мебошад. Инчунин нисбати қордонӣ ва қобили пардохт будани шахсоне, ки оиди барориш ва қордонии қоғазҳои қимматнок фаъолият мебаранд, талаботи зарурӣ муқаррар намудани сохторҳои зарурӣ барои анҷом додани муомилот бо қоғазҳои қимматнок, ки самаранокӣ ва аниқии гузаронидани муомилотро ба манфиати тараққии бозори ҷумҳуриявӣ қоғазҳои қимматнок қарор медиҳанд, шароити мусоид фароҳам меорад.

Яке аз масъалаҳои муҳимтарин, ки дар назди ширкати эмитент ба пеш меояд, қойғирнамоии босамари қоғазҳои қимматноки баровардашуда дар бозори яқум ва дуҷум ба ҳисобмеаравад.

Биржаҳои фондӣ вазифадоранд ба нашрияҳои расмӣ худ маълумотҳои дар банди яқуми муқарраргардидаро нашр намояд. Эмитент дар ҳолати дар борааш нашр қарордани маълумотҳои носоҳеҳе, ки метавонад ба арзиши қоғазҳои қимматнок ё даромадаш рӯи

онҳо таъсир расонад, бояд дар мӯҳлати ду рӯзи корӣ оид ба ислоҳи маълумотҳои ғалат чораҳом мушаххас андешад.

Дар равоиди фурӯши қоғазҳои қимматнок, одатан, якчанд нафар шахсон иштирок менамоянд. Бо вучуди он, ки ду шахси дар хариду фурӯши қоғазҳои қимматнок ҳавасмандбуда метавонанд бо ҳам созиш намоянд, онҳо одатан, барои хизматрасонии дар ин соҳа ба брокеру диллерҳо ва биржаҳои фонди мурочиат менамоянд. Онҳо дар навбати худ ба онҳо мувофиқа ва шароити таъсиргузор ва дигар хуччатҳои меъёрию ҳуқуқӣ кӯмак мерасонад.

Аз сабаби он, ки созишҳо метавонанд ҳам дар ҳудуди биржа ва ҳам берун аз он амали гардонида шаванд, созишҳои биржӣ ва ғайрибиржавӣ фарқ карда мешаванд. Чун қоида, созишҳои биржавӣ бо миёнаравии брокери расмӣ ва дилер ё шахси дигар ўҳдадорихои тарафҳо метавонанд бо роҳи амалиёти баръакс бо пардохти фаъолият дар нархҳо қатъ гарданд.

Дар айни замон дар ҷаҳон бозорҳои молиявии зерин мавҷуд мебошанд:

- миллӣ ва байналмилалӣ;
- миллӣ ва минтақавӣ;
- бозорҳои мушаххас, намудҳои қоғазҳои қиматнок (сахмияҳо, вомбаргҳо ва ғайра);
- бозорҳои давлатӣ ва корпоративӣ (қоғазҳои қиматноки ғайридавлатӣ);

Ба ҷои бозори қоғазҳои қиматнок мумкин аст, ки арзебии бо ду мавқеи: аз нуқтаи назари ҳаҷми ҷалби маблағҳо аз сарчашмаҳои гуногун ва инчунин аз нуқтаи назари мутамарказ озоди пули нақд, гузаронида мешавад.

Ба функцияҳои бозори захира инҳо дохил мешаванд:

- азнавтақсимкунии ҳуқуқи моликият (хариду фурӯш мекунад, баробарӣ ва қоғазҳои қиматноки тасдиқунандаи ҳуқуқи соҳибони онҳо, ба иштирок дар идоракунии корхона);
- амалиёти молиявӣ (фуруш қоғазҳои қиматнок, мавҷудияти);
- пӯшонидани касри бучет (бозори қоғазҳои қиматноки давлатӣ).

Бозори қоғазҳои қиматнок ба бозори аввалиндараҷа ва дуоюминдараҷа ҷудо мешавад.

Бозор аввалиндарачаи қоғазҳои қиматнок—бозори аввалин ва такрорӣ эмиссий қоғазҳои қиматнок мебошад, ки дар он раванди интишор ва ҷойгиркунии онҳо байни сармоягузoron сурат мегирад. Ба вазифаҳои аввалия бозори қоғазҳои қиматнок инҳо дохил мешаванд:

- ташкили барориши қоғазҳои қиматнок;
- паҳн ва баҳисобгирии;
- нигоҳ доштани мувозинати талабот ва пешниҳод.

Бозори аввалия аз ҷониби субъектҳои бозори қоғазҳои қиматнок эмитент ва сармоягузoron ташкил карда мешавад. Иштирокчиени фаъоли ин бозор:

- фондҳои сармоягузорӣ ва ширкат молиявӣ;
- миёнаравӣ: устувор, намояндагӣ, агентии, филиалҳо, хариду-фурӯши қоғазҳои қиматноки корпоративӣ;

Муҳимтарин хусусияти бозори аввалия дар он мебошад, ки пурра ошкор намудани иттилоот дар барои сармоягузoron, ки имконият медиҳад, ки интихоби қоғазҳои қиматнок барои маблағгузории лоиҳаҳои инвеститсионӣ равона карда шаванд.

Ду шакли аввалия бозори қоғазҳои қиматнок мавҷуд мебошанд: ҷойгиркунии хусусӣ ва пешниҳоди оммавӣ.

Ҷойгиркунии хусусӣ-фурӯши (мубодилаи) қоғазҳои қиматнок дар шумораи маҳдуди пешакӣ ба сармоягузoron бе оммавии пешниҳод ва ба фурӯш гузошта мешавад.

Пешниҳоди оммавӣ – паҳнкунии қоғазҳои қиматнок, ки барориши аввалияшон бо роҳи оммавӣ ба фурӯши гузоштани бе маҳмуд дар байни сармоягузoron ба роҳ монда мешавад.

Таносуби байни пешниҳоди оммавӣ ва хусусӣ мунтазам тағйир меебад, ки ба он омилҳои зерин таъсир гузор мебошад: намудҳои маблағгузори, ки аз фаъолиятноки корхонаҳо ва рушди иқтисодиёт вобаста мебошанд; аз дигар гуннамои ва таҷдиди сохторҳои давлатӣ ва инчунин омилҳои идигари беруна вобаста мебошад.

Зери мафҳуми бозори дуҷумин дараҷа фаҳмида мешавад муносибатҳои ҳангоми муомилоти қаблан дар бозори аввалияи қоғазҳои қиматнок интишор шуда ба вучуд дошта.

Бозори дуҷуминдараҷа бозоре мебошад, ки дар он қоғазҳои қиматнок пештар бароварда шуда муомилот карда мешавад ва маҷмӯи

амалиётхоро бо ин қоғазҳои қимматнок ифода мекунад. Дар натиҷаи ин муомилот ҳуқуқи соҳибият ба ин қоғазҳои қимматнок аз як доранда ба дорандаи дигар гузошта шуда амали гардонидани мешавад.

Бозори дуҷуминдараҷа мешавад:

1. Номуташаккил ва биржавӣ
2. Муташаккил ва ғайрибиржавӣ

Дар аксарияти давлатҳо бозори биржавӣ гардиши асосии бисёрии қоғазҳои қимматнок (85%) дар ғайрибиржавӣ нисбатан қисми кам (15%) мебошад. Бо вуҷуди ин миқдори зарури қоғазҳои қимматнок ба бозори биржавӣ ҷалб карда мешавад, ки ин чараҳои инкишоф додани бозори фондиро муайян менамояд.

Дар таърих бозори ғайрибиржавӣ якумдараҷа ҳамчун ба шакли муайян даровардани бозори қоғазҳои қимматнок фаъолият кардааст. Пайдоиши ӯ таалуқ дорад ба саршавии асри XVIII. Якум намуди қоғазҳои қимматноки дар ин бозор фурӯхташуда инҳо буданд: вексел, вомбар ва саҳмияҳо.

Дигар хусусиятҳои характерноки бозори ғайрибиржавӣ инҳоянд:

1. Бисёрии фурӯшандаи қоғазҳои қимматнок ё харидуфурӯши бонки тичоратӣ ва инвеститсионӣ, ширкати суғурта, ширкати дилерии ва брокери ва ғайра.

2. Надоштани курси ягона барои қоғазҳои қимматнок якхела бо як элемент баровардашуда, будани ҳамшакли номенали ва хусусият.

3. Мавҷуднабудани маркази ягонаи харидуфурӯш баровардани тартиби муайян ба амонатбарории он.

Ҳадафи бозори дуҷуминдараҷа қоғазҳои қимматнок – таъмини воқеии шароит барои харид, фурӯш ва гузаронидани дигар амалиётҳо бо қоғазҳои қимматнок ва ҷойгиркунии онҳо.

Соли 1993 қайд намудани ба маврид ҳаст, ки дар сохтори Бонки миллии Тоҷикистон шӯъбаи қоғазҳои қимматнок ҳамчун воҳиди мустағили низоми бонкӣ созон дода шуд. Ингуна дар назди Вазорати Молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Раёсати қоғазҳои қимматнок ва сармоягузории хориҷӣ амал мекунад. Ҳадафи ташкили чунин сохторҳои татбиқи сиёсати иқтисодии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, оиди бозори қоғазҳои қимматнок ва ба даст овардани маълумоти дақиқ дар бораи вазъии имрузаи бозори қоғазҳои қимматнок дар қаламрави

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси онҳо андешидани тадбирҳои судбахш мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ривочу раванқ додани ҷамъиятҳои саҳҳомӣ манфиатдор аст, чунки ташкили сармояи саҳҳомӣ ба воситаи интишор ва фурӯши қоғазҳои қимматнок яке аз омилҳои асосии беҳтар намудани вазъи молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор меравад.

АДАБИЁТ:

1. Шарипов, Б.М. Становление вторичного рынка ценных бумаг как фактор устойчивого экономического роста [Текст] / Б.М.Шарипов // Проблемы развития экономики Таджикистана и пути их решения: Сб. материалов научно-практ. конф., посвящ. 60-летию Академии наук Республики Таджикистан. – Душанбе, 2012. – С. 211-221. - 0,75 п.л
2. Казаков В.В., Имонов О.Д. Проблемы формирования и развития финансового рынка Республики Таджикистан // Вестник Томского государственного университета. 2015. № 400. С. 217-222.
3. Гурнович Т.Г., Журавлева Г.С. Финансовый рынок и механизм его функционирования // Вестник современных исследований. 2015. №1.10(28) С. 139-146
4. Курбанов Ф.А. К вопросу изучения сущности и роли финансового рынка в условиях переходной экономики // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия гуманитарных наук. 2013. №3 С. 174-179
5. Балабанов И.Т. Основы финансового менеджмента. – М.: Финансы и статистика. 2000.

ФАЪОЛИЯТИ БОЗОРИ ДУЮМИНДАРАЧАИ ҚОҒАЗҲОИ ҚИММАТНОК

Дар мақолаи мазкур мавқеъ ва нақши бозори қоғазҳои қимматнок дар шароити иқтисодиёти бозоргони нишондода шуда, принципҳои ягонаи интишор ва муомилоти қоғазҳои қимматнок инчунин танзими фаъолияти иштирокчиёни бозори қоғазҳои қимматнок-эмитентҳои қоғазҳои қимматнок, маблағгузори ва иштирокчиёни касби будани қоғазҳои қимматнок, муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: бозори қоғазҳои қимматнок, эмитент, иштирокчиён, бозори дуюминдараҷа, бозори аввалия.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Акрамов Мамарачаб Акрамович, ходими илмӣ, дотсенти кафедраи молия ва андози Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров.

Бобоев Нозимхон Мансурович, омузгори кафедраи молия ва андози Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЫНКА ВТОРИЧНЫХ ЦЕННЫХ БУМАГ

В данной статье очерчено положение и роль рынка ценных бумаг в рыночной экономике, определены общие принципы выпуска и обращения ценных бумаг, а также регулируется деятельность участников рынка ценных бумаг - эмитентов ценных бумаг, инвесторов и профессиональных участников ценных бумаг.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, эмитент, участники, вторичный рынок, первичный рынок.

Сведение об авторах:

Акрамов Мамарачаб Акрамович, н.и.и., дотсент кафедраи молия ва андози Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров.

Бобоев Нозимхон Мансурович, омузгори кафедраи молия ва андози Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Гафуров.

SECONDARY VALUES OF THE PAPER MARKET

This article outlines the position and role of the securities market in a market economy, defines the general principles of issuing and handling securities, and regulates the activities of participants in the securities market, issuers, teachers, issuers and appraisers.

Key words: securities market, issuer, participants, secondary market, primary market.

Information about the authors:

Akramov Mamarajab Akramovich, researcher, Associate Professor of Department of Finance and Taxation, Khujand State University named after Bobojon Ghafurov.

Boboev Nozimhon Mansurovich, Lecturer, Department of Finance and Taxation, Khujand State University named after Bobojon Gafurov.

**ДУСАД САЛОМ ВА ДУСАД ДУРУД
БА ЛАФЗИ НОБИ ТОЧИКӢ**

**Ҳусейнзода Ф., Ҳусейнзода А.
Донишгоҳи давлатии Данғара**

Яке аз рукнҳои асосии пойдории давлат ва миллат ва халқиятҳои олам забони модарии он аст. Шукр, ки забони форсии тоҷикӣ дар радифи забонҳои ҷаҳон: англисӣ, арабӣ, русӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва ҷанде дигар вазифаи ҷонишро зиёда аз ҳазор сол боз иҷро карда истодааст. Шӯҳрати оламгири он аз Самарқанду Бухоро то ба тамоми минтақаҳои Мовароуннаҳру Хуросон, Ҳинду Чин, Русияву Фаронса ва Олмону Амрико расидааст. Ҳатто классикони марксизму ленинизми ба омӯзиши он саъй кардаанд. Чунонеки Ф. Энгельс нигоштааст: “Ба ҳар ҳол пирамарди ринд Ҳофизро, ки забонаш басо хушоҳанг аст, дар аслаш хондан фораму гуворост” [1,с.495]. Дар саддаи ХХ дар қатори дигар бузургони миллат устод Садриддин Айни бо асрҳои илмӣ–тадқиқотиаш кӯшишҳои зиёде ба ҳарч дод, ки ин забон пойдору устувор монд. Асарҳои пурмазмуни устод ва “Намунаи адабиёти тоҷик” далел бар суҳанҳои ғавқуззикр аст. Аз нашри “Намунаи адабиёти тоҷик” як сол нагузашта буд, ки дар матбуоти Эрон тақризе пайдо шуд ва он ба қалами суҳаншинос Саид Нафисӣ тааллуқ дошт. Ӯ нигошта буд: “Барои ҳар касе, ки дар адаби порсӣ кор мекунад, лозим аст, ки як нусха аз ин китоб бо худ дошта бошад ва ба ҳар эронӣ фарз аст, ки лоақал як бор он китоби нафисро, ки азизтарин раҳоварди бародарони туркистони мост, бихонад” Ва ё ин ки олими Афғонистон Сарвари Гӯё ба Н. Маъсумӣ гуфта: “Дар он вақт Айни бо вучуди пиронсолӣ сари пуршӯр ва дили зинда дошт. Фаъолияти адабии ӯ монанди ҷавонон буд, ҳофизаи қавӣ дошт...” [2,с.145].

Ин анъанаи устодро оид ба поку беолоиш нигоҳ доштани забони форсии тоҷикӣ ҳамқаламони баъдинаи ӯ аз қабиле Сотим Улуғзода, Пӯлод Толис, Мирзо Турсунзода ва даҳҳо дигар идома додаанд, ки Убайди Раҷаб яке аз онҳост. Тавре огаҳастем ин ё он қаламкаш метавонад бо як шеъраш дар адабиёт маълум ва машҳур гардад ё

баръакс. Ин чо сухан дар бораи шеъри “То ҳаст оламе, то ҳаст одаме” – и Убайди Рачаб меравад.

Моҳи сентябри соли 2005 собиқ раиси Ҷумҳурии Исломии Эрон Муҳаммад Ҳотамӣ бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Тоҷикистон сафари корӣ дошт. Дар қатори дигар масъалаҳо вохӯрии эшон бо аҳли зиё дар театри Опера ва балети ба номи устод Садриддин Айнӣ сурат гирифт. Ҳама интизор буданд, ки Муҳаммад Ҳотамӣ суханро аз чӣ оғоз мекунад. Фурсате аз байн зудуда гардид. Баъд аз муаррифӣ Муҳаммад Ҳотамӣ ба минбар баромада, пас аз дуруд ба номи Яздони пок гуфт: Шоири шинохтаи шумо фармудааст:

Ҳар дам ба рӯи ман,
Гӯяд адӯи ман
К-ин шеваи дарию ту чун дуд меравад.
Нобуд мешавад,
Бовар намекунам,
Бовар намекунам...
Бовар намекунам.
Лафзе, ки аз латофаташ чо нам кунад ҳузур,
Рақсад забон ба созашу ояд ба дида нур.
Лафзе ба ранги лолаи домони кӯҳсор,
Лафзе ба сони бўсаи чо парвари нигор,
Ширинтару лазиз
Аз шир,
Аз шакар,
Қиматару азиз
Аз сӯҳбати падар;
Зеб аз бунафша дораду аз нобӯй бӯй
Софӣ зи чашма чӯяду шӯхӣ зи оби чӯй,
Нав–нав таровате диҳад чун сабзаи баҳор,
Форам чу савти булбулу дилбар чу обшор.
Бо чӯшу мавчи худ,
Мавчи чу мавчи рӯд,
Бо сози тоби худ,
Бо шаҳди ноби худ,

Дил об мекунад,
Шодоб мекунад;
Лафзе, ки эътиқоди ман асту маро вучуд,
Лафзе, ки пеши ҳар суханаш оварам сучуд,
Чун меҳри модарам,
Чун ишқи дилбарам,
Чун завқи кӯдакӣ,
Чун байти рӯдакӣ,
Чун зарраҳои нури басар мепарастамаш,
Чун шӯълаҳои нарми сахар мепарастамаш,
Ман зиндаву зи дидаам чун дуд меравад?
Нобуд мешавад?
Бовар намекунам,
Бовар намекунам,
Номаш барам , ба авҷи само мерасад сарам,
Аз шавқ мепарам,
Сад марди мӯътабар,
Ояд бари назар,
К-онро чу лафзи байту ғазал иншо намудаанд.
Бо панди Саъдиям,
Бо шеъри Ҳофизам,
Чун ишқи оламе ба ҷаҳон эҳдо намуданд.
Ҳайрон машав адӯ,
Сарсон машав адӯ,
К-ин ишқи пок дар дили дилпарвари ҷаҳон.
Монад ҳаме ҷавон.
То ҳаст оламе,
То ҳаст одаме! [5, с. 72]

Ба ғайр аз аҳли илми суханшиносӣ ва шоиру нависандагон барои дигарон муаллифи шеър маълум набуд. Ҳар кас ҳар хел пешгӯи мекард. Оғои Муҳаммад Ҳотаӣ дар хотимаи шеър зикр карданд, ки муаллифи ин шеър рӯзҳои наздик дар Душанбе ҷаҳони фониро падруд гуфт. Ин ҳамдиёри шумо Убайди Рачаб аст. Ҳама ба якдигар нигоҳҳои маънидорона мекарданд.

Аз таърихи эҷоди ин шеър каму беш огаҳйдоштам. Зимни ду – се сӯҳбати хосса бо устод (айёме, ки забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ мегирифт – Ф.Ҳ.) оид ба ин масъала матлабамро баён намудам. Устод “уф” гуфтанду арзи дил карданд: “ Соли 1967 буд, дар рӯзномаҳои марказии ҳамонвақта аз қабилӣ “Правда” баъзан мақолаҳои иғвоангез чоп мешуданд. Муаллиф даъво мекарданд, ки забонҳои миллатҳои камтарин дар Осиёи Миёна солҳои наздик аз байн мераванд. Ба устод Мирзо Турсунзода арзи дил кардам. Гуфтанд, ки ҷавоб нависед.” Ҷавоб ба воситаи шеър пайдо шуд, ки онро “То ҳаст оламе, то ҳаст одаме” номгузорӣ кардам. Баъзеҳо дар ҳамон вақт бо шубҳа нигаристанд... Аз аҳли адаб Мирзо Турсунзода, Мӯъмин Қаноат, Лоик Шералӣ ва Бозор Собир табрикам гуфтанд. Рафиқони дигарам “эҳ–эҳ шоири бачаҳо” муборак шавад гуфта писханд мекарданд. Метавонед шеърро аз китоби “Саррез” дастрас кунед.[5, с. 72]

Дар шеъри зикршуда ифтихор аз забони Рӯдакиву Саъдӣ ва Ҳофиз дида мешавад. Шоир дар 52 мисраъ дарди дил баён мекунад ва забони тоҷикии форсиро аз ширу шакар, аз сӯҳбати падар баланд меҳисобад. Ин шеър дар байни ҳамзабонони эронӣ афғони моҳамовозии зиёде пайдо кард. Донишманди шинохта Парвизи Нотили Хонларӣнигошта: “Ман дар форсӣ шеъри дигар чунин пуршӯр дар баёни алоқа ба забони форсӣ (дарӣ–тоҷикӣ) суроғ надорам”.

Сарчашмаи пайдоишӣ шеърҳои шоирони Эрон Муҳаммад Муҳит Таботабой ва Яздонбахши Қаҳрамон ҳамин шеъри зикршудаи шоири тоҷик Убайди Раҷаб аст.

Донишманди дигар Ғулом Ҳусайни Одил навиштааст: “Шеъри шево ва самимонаи Таботабой, ки худ аз ҳимоятгарони дерини забони форсӣ аст, ҳокӣ аз он буд, ки вай низ монанди ману бисёри дигар шеърро паёми Убайди Раҷабро ба гӯши ҷон шунида мутаассир шудааст. Ҷунонки овозаи шеъри Убайди Раҷаб дар Тоҷикистон далели он аст, ки шоири тоҷик ҳомии забони миллати худ буда ва орзуи онро дар шеър овардааст...”

Муҳаммад Муҳит Таботабой шеърро дар маҷаллаи “Раҳнамои китоб” (1347х1969м) бо номи “Эй ҳамзабони ман” ба таъби мерасонад.

Шоир ба ҳамзабонони худ дар Эрон Афғонистон ба Тоҷикистон муроҷиат карда дар 48 мисраъ бо сӯзи дил баён кардааст.

Эй ҳамзабони ман.
Бишнава фиғони ман,
Дар ин баёни ман:
Рӯзе, ки гарданат бифишонад равони ман,
Он рӯз дар даҳони ту гардад забони ман,
Бишнава фиғони ман!
Эй ҳамзабони ман!
Эй ҳамнаво биё!
Меҳрошно биё!
Эй ҳамсадо биё!

Тавре зикр кардем, шеъри дигар ба қалами Яздонбахши Қаҳрамон мансуб буда, он “Мар туро дуруд” ном дорад. Он ҷавобест ба шеъри “То ҳаст оламе, то ҳаст одаме”. Шеър аз 8–қисм иборат буда дар ҳар як қисм шоир кӯшидааст хонандаро бовар кунонад, ки ӯхам бо несту нобуд шудани ин забон шубҳа дорад. Ва ба шоири тоҷик дусад салому дусад дуруд мефиристад:

Эй шоир,
Эй Убайди Рачаб,
Мар туро дуруд,
Аз ман, ки шеъри нобат
Шавқи маро ба давлати дидори ту фузуд.
Аз ман дусад салом,
Аз ман дусад дуруд.
Поянда бод мардуми тоҷику меҳанаш,
Нӯшандагони маърифату бинишу ҳунар,
Бар пок доманаш.
Ту зинда бошу шеъри ту поянда, эй Убайд,
“То ҳаст одаме”,
Дар коми ҷони мардуми маҳбуби меҳанат,
Шеъри дарӣ, чу оби гуворанда, эй Убайд,
“То ҳаст оламе”.

Аминам, ки аз ин се шеър хонандаи нуктафаҳму нуктадон сеҳру фасоҳату балоғат ва ҷовидонаи забони тоҷикии форсиро ба хубӣ дарк менамояд.

Шоир ва адабиётшинос Муҳаммадали Аҷамӣ оид ба шеъри зикршуда чунин ақида дорад, ки ба назари инчониб он қобили дастгирӣ аст. “ Устод Убайд Раҷаб дар тамоми шеър набзи ҳолат ва маъноро гарм нигоҳ медорад ва ин дуру аз ҳам чудо намедонад, ҳолат ҳамчун пайкар дар ин шеър ба назар меояд ва маъно ҳамчун рӯҳ ва яке бидуни дигар наметавонад комил бошад, яъне ҳолат ва маъно лозим ва малзуми ҳам ҳастанд. Устод Убайди Раҷаб аз ин ду рукн тавонистааст, хуб истифода кунад ва балоғати ҳунарро дар шеър ҳусн бидиҳад ва шеъри ҳозир азҳамин назар маҳзуб ва хонданист, шоир ҳар калима ва ҳар таркибро он ҷо ки мебояд ва он ҷо ки лозим аст, ба кор мегирад. Яъне дар шеър ҳар калима ва ҳар таркиб мутобиқ ба ҳолат ва мутобиқ ба маъно ҳузур дорад ва ин равиш шеърро бештар ҳусни балоғат додааст, дар ин фазо рӯҳи мусиқии шеър низ дар калимот ва дар вазн худро тавонистааст, хубтар пайванд бизанад. Устод Убайди Раҷаб забони тоҷикиро бо нигоҳи як ошиқ сифат мекунад ва дар ин тавсифи зебоиву шевоӣ ирфони забони тоҷикиро дар сурати калимаҳои “латофат”, “ҷон”, “ҳузур”, “нур”, “ранг”, “лола”, “бӯса”, “нигор” ва ғайра пеши чашми хонанда қарор медиҳад... Дар ин шеъри нимоӣ рисолати шоирро бештар дар ҳавзаӣ маъно бояд, ки таҳқиқ кард ва манзури шоир дар ин шеър ба ҳеҷ вачҳамоиши ҳолати рангҳо, яъне тасвир нест, сабқати шоир дар хатти маъно аст, агарчӣ аз ҳолати тасвир ҳам ба устодӣ истифода кардааст. Ҳунари шоир дар корбурди ҳар калима хуб мушоҳида мешавад ва дар ҳар калима балоғат ва малоҳати забони модариро ҳақ мезанад ва чунин ба назар мерасад, ки корбурди маҷмӯи ин калимот маҳз барои ҳамин шеър буда ва шоир ин амрро он гуна, ки мебояд, дарёфтааст... Номи шоирони бузург дар шеър риояи сарбаландӣ ва ифтихори устод аст ва бо истифода аз номи бузургони адаб устод меҳодад бигӯяд, миллате, ки инчунин бузургонро барои башар тақдим кардааст, магар он ба ҳамин содагӣ, ки адӯ мегӯянд нобуд мешавад? Устод Убайди Раҷаб ҳарфи адӯро як газоф медонад, беҳуда ва пуч медонад, садҳо марди мӯътабар аз ғайри ин забон ба шахди ишқ расидаанд, пас ин забон таҷаллии эъҷоз ва мӯъҷизаҳост. Шумораи “сад” ишора мекунад ба он хама бузургон, ки дар ин забон шохкорихои худро навиштаанд, аз падари шеъри форсӣҳаким Рӯдакӣ то имрӯз аҳли қалам ирфон ва маърифати

ҳастиро дар ҳавзаи ин забон таҷриба хоҳанд кард. Истифодаи шоир аз номи шоироне чун Рӯдакӣ, Саъдӣ, Ҳофиз барои баёни ҳамин манзур аст” [4, с. 150].

Билохира, дар хусуси ин шеър ва забони форсии тоҷикӣ суҳанони зиёде аз таҳқиқ ва пажӯҳиши донишмандон ёдрас кардан мумкин аст, лекин мо такрори онро зарур наҳисобида аз забони Муҳаммад Иқбол гуфтанием:

Гарчи ҳиндӣ дар узубат шаккар аст,
Тарзи гуфтори дарӣ ширинтар аст.

* * *

Ин ҳама хоб аст ё афсунгарӣ:
Дар лаби миррихиён лафзи дарӣ?...

АДАБИЁТ:

1. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинение. Т. XVII. - М., 1929. – С. 495- 496.
2. Маъсумӣ Н. Ҷаҳонбинӣ ва маҳорат. –Душанбе: Ирфон, 1967.–268с.
3. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик.– Сталинобод, 1959. –294с.
4. Муҳаммадали Аҷамӣ. Ҳолат ва маъно: аз калима то шеър // То ҳаст оламе, то ҳаст одаме. – Душанбе, 2012. – С. 150 – 157.
5. Убайд Раҷаб. Саррез. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 114 с.
6. Хоҷаев Д. Андешаҳои Насируддини Тӯсӣ дар бораи маънои калима ва арзишҳои илмии онҳо. //Забон рукни тоат. –Душанбе, 2004.– С.86–95.
7. Ҳалимов С. Ҳ. С. Айнӣ дар бораи ташаккули забони адабии тоҷик // Масъалаҳои забони адабии тоҷик.–Душанбе, 1967.–С.93–106.
8. Ҳалимов С. Ҳ. Таърихи забони адабии тоҷик (асри X). –Душанбе, 1979. –96с.
9. Шакурӣ М. Инсонгарии омӯзиш ва забони миллӣ. – Душанбе: Пайванд, 2002. – 302 с.
10. Шакурӣ М. Ҷусторҳо дар бораи забон, адабиёт ва фарҳанги Тоҷикистон. – Техрон: Асотир, 1382 (2003). – 199 с.

ДУСАД САЛОМ ВА ДУСАД ДУРУД БА ЛАФЗИ НОБИ ТОЧИКӢ

Дар ин мақола муҳаққиқон кӯшиш карданд, ки решаи таърихи доштани забони ноби тоҷикиро нишон диҳанд. Ин анъана аз замони устод С. Айнӣ то ба имрӯз риоя карда мешавад дар навиштаҳои С.Улуғзода П.Толиси, М.Турсунзода ва дигарон эҳтиром ба модарӣ эҳсос карда мешавад. Шеъри “То ҳаст оламе, то ҳаст одаме”-и Убайди Рачаб ҷавоб ба даъвоҳои бе асосест, ки “гӯё ин забон аз байн мерафта бошад”

Дар шеъри зикршуда ифтихор аз забони Рӯдакиву Саъдӣ ва Ҳофиз дида мешавад. Шоир дар 52 мисраъ дарди дил баён карда забони тоҷикии форсиро аз ширу шакар, аз сӯхбати падар баланд меҳисобад. Ин шеър дар байни ҳамзабонони эронӣю афғонӣю моҳамовозӣю зиёде пайдо кард. Донишманди шинохта Парвизи Нотили Хонларӣ нигошта: “Ман дар форсӣ шеъри дигар чунин пуршӯр дар баёни алоқа ба забони форсӣ (дарӣ-тоҷикӣ) суроғ надорам”.

Калидвожаҳо: тақдири халқ, шеър, назм, забони тоҷикӣ, халқҳои эронӣ, адабиёт, танқид.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳусейнзода Ф. – доктори илмҳои филологӣ, мудири кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара. тел: 927538765

Ардашер Ҳусейнзода – магистри Донишгоҳи давлатии Данғара.

ДВЕСТИ ПРИВЕТСТВИЙ И ДВЕСТИ ПОКЛОН ТАДЖИКСКОМУ ЯЗЫКУ –ПРОРОКУ

В этой статье исследователи постарались показать корни истории таджикского языка. То же самое верно и по сей день в трудах С.Улуғзода, П.Толиса, М.Турсунзаде и других с уважением к материнству. Стихотворение Убайди Раджаба «Существует мир, есть мир» является ответом на необоснованные утверждения о том, что «этот язык исчез».

Стихотворение показывает гордость Рудаки, Саади и Хафиза. Поэт выражает боль в 52 стихах и считает, что в персидском языке больше сахара и сахара, чем в разговоре отца. Это стихотворение вызвало большое недовольство среди наших ирано-иранских ораторов. Известный ученый Парвизи Нодони Хонилари утверждает: «У меня нет другого подобного стихотворения на персидском языке

для комментариев по общению на персидском (дари–таджикском)». История происхождения – стихи иранских поэтов Мухаммеда Мухита Табабоби и поэзии Яздонбах Кахрама Убайд Раджаб.

Другой ученый Гулам Хусейн Адиль писал: «Элегантная и искренняя поэтесса Табабаби, давняя персидская сторонница языка, была поражена склонностью Хоки слушать стихотворение Убайя Раджаба и многие другие стихи. По словам поэзии Убейда Раджаба в Таджикистане, таджикский поэт является хранителем языка своего народа и исполнил свои мечты в поэме ... »

Мухаммед Мухит Табабоби публикует свое стихотворение в Книге ссылок (1347х1969m) под названием «Мой компаньон».

Как мы уже упоминали, другое стихотворение находится в самом сердце героической памяти героя и называется «Мар прочь тебя». Это ответ на стихотворение «Есть мир, есть человек». Стихотворение состоит из 8 глав, и в каждой части поэт пытается убедить читателя, что он также с подозрением относится к уничтожению этого языка. Я убежден, что читатели этих трех стихов будут хорошо осведомлены о мудрости, усердии и вневременности персидского языка.

Ключевые слова: судьба народа, стихотворение, поэзия, таджикский язык, иранские народы, литература, критика.

Сведения об авторах:

Хусейнзода Ф. -доктор филологических наук, зав. кафедрой таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета, тел: 927538765

Ардашер Хусейнзода–магистр Дангаринского государственного университета.

TWO HUNDRED AND TWO HUNDRED AND A HALF YEARS OLD TO TAJIK

In this article, the researchers tried to show the roots of the history of the Tajik language. The same is true to this day in the writings of S. Ulugzod, P. Tolis, M. Tursunzade and others with respect to motherhood. Ubaydi Rajab's poem “There is peace, there is peace” is a response to the unfounded allegations that “this language has disappeared”. The poem shows the pride of Rudaki, Saadi and Hafiz.

The poet expresses pain in 52 verses and believes that the Persian language has more sugar and sugar than in the conversation of his father. This poem caused great discontent among our Iranian–Iranian speakers. The famous scholar Parvizi Nodoni Honilari claims: “I have no other similar poem in Persian for commentary on communication in Persian (Dari–Tajik).” The famous scholar Parvizi Nodoni Honilari claims: “I have no other similar poem in Persian for commentary on communication in Persian (Dari–Tajik).” History of Origin – Poems of Iranian poets Muhammad Muhit Tabababobi and poetry of Yazdonbah Kahram Ubaid Rajab. Another scholar, Gulam Hussein Adil, wrote: “The elegant and sincere poetess Tabababi, a long–standing Persian language supporter, was stunned by Hoki’s tendency to listen to the poem Ubayj Rajab and many other poems. According to the poetry of Ubeid Rajab in Tajikistan, the Tajik poet is the keeper of the language of his people and fulfilled his dreams in a poem ... ”

Muhammad Muhit Tabababobi publishes his poem in the Book of References (1347x1969m) entitled "My Companion."

As we have already mentioned, another poem is in the very heart of the heroic memory of the hero and is called “Mar away you”. This is a response to the poem "There is peace, there is a man." The poem consists of 8 chapters, and in each part the poet tries to convince the reader that he is also suspicious of the destruction of this language. I am convinced that the readers of these three verses will be well aware of the wisdom, zeal, and timelessness of the Persian language.

Key words: the fate of the nation, poem, poetry, Tajik language, Iranian peoples, literature and criticism.

Information about the author:

Huseinzoda F.-Doctor of Philological Sciences, head of the Department of Tajik Language and Literature, DSU, tel: (+992) 92 753 87 65.

Ardasher Huseynzoda – lecturer at DSU.

ВАҲДАТИ МАВЗЎЪ ДАР ҒАЗАЛИ САЪДӢ

Абдуманнозода М.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Жанри ғазал аз маъруфтарин ва серистеъмолтарин анвои адабӣ дар шеъри классикӣ маҳсуб мешавад. Мавзӯи асосӣ дар жанри ғазал иборат аз ишқу ошиқӣ буда, ханӯз аз мароҳили аввалияи аз қасида ҷудо шуданаш меҳвари асосии онро ташкил додааст. Муҳаққиқоне ҳам, ки оид ба анвои адабӣ ва ба хосса жанри ғазал таҳқиқот бурдаанд, жанри мазкурро аз назари мавзӯъ ва мафҳум бештар бар дӯстии поку ишқи муназзах иртибот додаанд [1, с. 167]. Дар таърихи шеъру адаби порсӣ Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ аз зумраи он шоироне ба ҳисоб меравад, ки дар осори вай жанри ғазал ҷойгоҳи хосса дорад. Агарчи Шайх Саъдӣ ҳам дар эҷоди осори мансур, аз ҷумла “Гулистон” - и маъруф ва ҳам дар дигар анвои шеър, аз ҷумла маснавӣ, қасида ва рубойхунари бас баланд дорад, шухрати беназири ӯ бештар тавассути ғазалсароияш пайдо гаштааст.

Саъдии Шерозӣ дар таърихи адаби порсӣ аз зумраи шоиронест, ки дар рушду тараққӣ ва таҳаввули минбаъдаи жанри ғазал саҳми қобили тавачҷуҳе барҷой гузоштааст. Ибтикорот ва саъю кӯшишҳое, ки Шайх Саъдӣ дар пешрафту инкишофи жанри мазбур ба харҷ додааст, баъдтар ӯро мӯҷиби паямбарӣ дар ин жанр гаштаанд, чунончи дар қитъаи маъруфе, ки дар кутуби тазкира оварда шудааст, Саъдӣ дар радифи Фирдавсӣ ва Анварии Абевардӣ, ки аввалӣ дар ҳамосасароӣ ва дувумӣ дар қасидасароӣ паямбар эътироф шудаанд, ҳамчун устои беназири ғазалсароӣ шинохта шудааст¹. Бо ин ки Холиқ Мирзозода ин таърифро то ба даврони Саъдӣ муносиб медонад ва чунин ақида дорад, ки Саъдӣ устои ғазал аст, аммо қуллай баланди он нест [2, с.100], бояд қайд кард, ки ғазалсароёни бузурги баъд аз Саъдӣ ҳам ӯро ба ҳайси устои ин жанр эътироф намудаанд. Манзури устод Мирзозода аз суҳанони

¹Дар шеър се тан паямбаронанд,
Ҳарчанд ки лонабия баъдӣ.
Авсофу қасидаву ғазалро
Фирдавсиву Анвариву Саъдӣ.

боло Хоча Ҳофиз аст, ки барҳақ баландтарин қуллаи ғазалсарой ба номи вай ҳақ шудааст ва ўғазалро бар қуллаи фатҳнашаванда расонидааст. Вале бояд эътироф намуд, ки худи Хоча Ҳофиз ҳам Шайх Саъдиरो устои ғазал эътироф кардааст. Масалан дар байти зер бо ин ки Хоча Ҳофиз худро пайрави Хочуи Кирмонӣ зикр кардааст, аммо Шайх Саъдиरो устои ғазалсароён эътироф намудааст:

Устои ғазал Саъдист пеши ҳама кас, аммо
Дорад сухани Ҳофиз тарзи сухани Хочу [7, с. 358].

Ғазалиёти Саъдӣ чи аз ҳайси шаклу сохтор ва чи аз ҳайси мавзӯю мундариҷа намунаи комилтарини ин жанр дар адабиёти форсӣба ҳисоб мераванд. Пешниҳоди мавзӯ, насчу баст, тарзи баррасии он, эҷоди ҳолоти махсуси ишқӣ дар иртибот бар тасвири ҳолоти маъшук ва шахси ошиқ, тарҳи мавзӯҳои гуногун дар матни ғазал, корбурди матлаъ ва мақтаи зебову дилнишин, истифода аз дигар санооти бадеӣ, забони сода ва фасеҳу гуворо – ҳама дар якҷоягӣ сабку услуби махсуси ғазалсароии Шайх Саъдиро фароҳам меоваранд. Бар иловаи хусусиёти зикршуда қайд кардан бамаврид аст, ки яке аз назаррастарин вижагиҳои сабки ғазалиёти Саъдӣ ин ҳифзи ваҳдати мавзӯ дар матни ғазал ба ҳисоб меравад.

Ваҳдати мавзӯ дар матни ғазал иборат аст аз мутамарказ гардидани ҳаёлу андешаи шоир дар сари як мавзӯи воҳид. Дар аксари ғазалиёти Саъдӣ чунин хусусият ба таври басо назаррас мушоҳида мешавад. Ҳифзи ваҳдати мавзӯ дар тамоми мавзӯоте, ки Саъдӣ дар ғазалиёти хеш матраҳ кардааст, риоят мешавад. Фараҳ Ниёзкор, ки дар мавриди ғазалиёти Шайх Саъдӣ таҳқиқоти густурда бурдааст, ваҳдати мавзӯ дар ғазалҳои Саъдиро ваҳдати матлаб ва иртиботи арзиву тӯлии абёт унвон дода, онро аз боризтарин хусусиёти сабки ҳунари шоирии Саъдӣ эътироф намудааст: “Ваҳдати матлаб ё иртиботи арзиву тӯлии абёт дар ғазалиёти Шайх яке аз вижагиҳоест, ки метавон дар миёни ҳудуди ҳафтсад ғазали ғиноии Саъдӣ бозёфт. Ин иртиботи арзиву тӯлии абёт ва ё ваҳдати матлаб аз он рӯй падидор мешавад, ки дар миёни падидаҳои ноҳамгун ва тахайюли андешамандонаи шоир иртибот ва пайванде барои дастбӣ ба ҳамон ҳадаф ва ё хости ғиноии шоир аз пардохтан ба як ғазал барқарор мегардад” [3, с. 96]. Ин чунин

маъно дорад, ки Саъдӣ баҳри даст ёфтани бар як матлаби умумӣ дар матни ғазали хеш кӯшиш мекунад, то миёни матолиби гуногун ва мавзӯоти мухталиф ваҳдати кулӣ ба вучуд биёварад. Ҳамин ваҳдатро метавон ваҳдат ва баҳамойии мантиқии матолиб ё мавзӯҳо ном гузошт, ҳарчанд ки Фараҳ Ниёзор онро зикр накардааст, зеро аслан ба воситаи ғазои мантиқӣ аст, ки муносиботи мутақобила дар байни чанд матлабу мавзӯ дар матни як ғазал фароҳам оварда мешавад.

Ҳамин иртиботу баҳамойии матолиб дар кулли ғазалиёти Саъдии Шерозӣ ба ҳайси як занҷир хидмат намуда, мавзӯот ва ғояҳои асосии ғазалҳои ӯро бо ҳам алоқаманд месозад. Ҳам дар мавзӯоти ғиноӣ, ҳам дар пандуахлоқӣ ва ҳам дар фалсафию ирфонӣ, ки дар ғазалҳои шоир муқаррар ба чашм мерасанд, ваҳдати мавзӯ мушоҳида мешавад. Зимнан қайд кардан бамаврид аст, ки ташкилдихандагони ваҳдати матлаб ё мавзӯ дар ғазалиёти Саъдӣ ҳам ҷиҳот ва лавозими дарунӣ ва ҳам бурунии он ба шумор меравад. Албатта, ғояву мавзӯ, мазмуну матлаб, васоити маънавии тасвири шоирона бар ҷиҳот ва лавозими дарунии эҷоди ваҳдат дар ғазалиёти шоир маҳсуб мешаванд. Ҷиҳоти бурунӣ бошанд, бар зоҳиру шакли ғазалҳои шоир иртибот пайдо карда, бо вазн, қофияву радиф ва васоити лафзии тасвири бадеӣ тааллуқ мегиранд. Ҳамаи ҷиҳатҳои зикршуда дар умум занҷирае мегарданд, ки дар кулли ғазалҳои шоир робитаи мантиқиро эҷод намуда, дар баҳамойиву ваҳдати мавзӯ ва матлаб сахм мегузоранд. Бо ин ки ҷиҳоти бурунии ғазалиёти Саъдӣ мақулаи дигаре мебошанд ҷуз аз ғояву матлаб, ки иртибот бо шакли зоҳири сухан доранд, аммо тавассути иштироки якҷояи онҳо ҳам матолиби матни ғазалҳои шоир дар гирди як мавзӯи воҳид мутамакказ гашта, омили ба вучуд омадани навъе аз ваҳдат мегарданд, ки онро метавон ваҳдати мантиқӣ номгузорӣ кард. Вале, бояд зикр кард, ки ҷиҳоти бурунии ин пайванди мантиқӣ дар қиёс бо дарунии он дар дараҷаи дувум қарор доранд, чун ваҳдати мавзӯ пеш аз ҳама ба василаи матлабҳои пешниҳоднамудаи шоир эҷод мегардад, ки иборат аз маънову мазмун мебошанд. Бинобар ҳамин, мо ваҳдати мавзӯ ва матлаб дар ғазалиёти Саъдиро дар мақолаи мазкур дар иртибот бар о ва маонии онҳо мавриди таҳқиқ қарор додаем.

Мавзӯи ғиноӣ чун дар девони ғазалиёти Саъдӣ аз мавзӯоти асосиву марказӣ ба ҳисоб меравад, бегумон ваҳдати мавзӯ дар ин мавзӯи

ашъори шоир бештар ба чашм мерасад. Хусусан дар ғазалҳои ошиқонаи шоир ваҳдати мавзӯӣ муқаррар мушоҳида мешавад. Дар ғазалҳои ошиқонаи Саъдӣ ғаттониву латоғат ва зебоиву ғаробати маъшук дар симои зан тасвир гашта, ҳаёлпардозии шоир дар гирди ҳамин мавзӯӣ мутамарказ мешаванд. Аз ҷумла дар ғазали зер, ки бо қофияи *–аре* дар 8 байт суруда шудааст, ҳамин ҷиҳат ба таври равшан мушоҳида мешавад:

Дидам имрӯз бар замин қамаре,
Ҳамчу сарве равон ба раҳгузаре.
Гӯиё бар ман аз бихишти Худой
Боз карданд бомдод даре.
Ман надидам ба ростӣ ҳама умр,
Ғар ту дидӣ ба сарв–бар қамаре.
Ё шунидӣ, ки дар вучуд омад
Оғтобе зи модару падаре.
Гуфтам, аз вай назар бипӯшонам,
То наҷфтам ба дида–дар хатаре.
Чора сабр асту эҳтимол фироқ,
Чун кифоят намекунад назаре.
Меҳиромиду зери лаб меғуфт,
Оқил аз фитна мекунад ҳазаре.
Саъдиё, пеши тири ғамзаи мо
Беҳ зи тақво бибоядат сипаре [6, с. 163].

Чунонки дар ғазали мазкур дида мешавад, дар ҳамаи абёти он мавзӯи марказӣ ё таҳтунназари муаллиф – ин тавсиф аз зебоиву ғаттонии маъшук аст. Ин равиш дар ҳамаи абёти ғазал саҳт эҳсос мешавад, пайдарҳамии матолиби байтҳо дар риояи мавзӯи умумӣ: тавсифи зебоии маъшук роҳандозӣ гардида, бо ин тариқ ваҳдати мавзӯи воҳидро таъмин намудааст. Чунончи дар байти яқум Саъдӣ маъшуқи худро бар қамар ва сарв монанд кардааст. Дар байти дувум бар асари зебоии маъшук ҳаёл мекунад, ки дареро аз бихишт бар рӯи вай боз кардаанд. Дар байти сеюм шоир аз он меболад, ки дар умри ҳеш чунин зеборухеро вонаҳӯрдааст, дар анешаи вай маъшук сарвест, ки бар сар қамар дорад. Дар байти чаҳорум ҳам шоир мазмуни байти

каблиро идома дода, маъшуқи худро бар офтоб шабоҳат медиҳад ва аз он тааччуб мекунад, ки офтоби ӯ падару модар дорад. Дар байти шашум шоир ба худ мегӯяд, ки аз ёраш назар бипӯшонад, то ин ки бар дидагони вай назораи маъшук хатар эҷод накунад. Назар пӯшонидан дар ин байт ба ду маънӣ истифода шудааст: якум дар маънои ба рӯйи маъшук нанигаристан ва бар асари фаттони рухи ёр моту мабхут нагардидан; дувум, дар маънои аз маъшук рӯй гардонидан ва аз фитроки ишқи ӯ халос шудан. Дар байти ҳафтум бошад, Саъдӣ худро тасаллӣ медиҳад, ки чун як назар бар рӯйи маъшук нокифоя аст, чора сабр ва бардошти фироқ аст. Дар байти ҳаштум Саъдӣ бар тасвири ҳолати маъшук ручӯъ менамояд: маъшук хиромида, зери лаб ба вай хитоб мекунад, ки оқил аз фитна бояд ҳазар бикунад ва худро ба–ин фитрок гирифтор накунад. Байти чаҳорум ҳам идомаи суханони маъшук аст. Дар ин байт маъшук ба Саъдӣ хитоб мекунад, ки беҳтар аст, ки аз таҳаммули тири ғамзаи вай ба тақво бигаравад ва онро дар баробари ишқи маъшук сипар бикунад.

Дар девони ғазалиёти Саъдӣ мавзӯи пандуандарзӣ баъд аз ишқу муҳаббат аз мақоми баланд бархурдор аст. Муҳаммадалии Фурӯғӣ, ки дар тадвини илмӣ–интиқодии девони ғазалиёти Шайх Саъдӣ саҳми қобили мулоҳизаро барҷой гузоштааст, дар девони шоир 59 ғазали алоҳидаро дарёфтааст, ки мавзӯи онҳо сирф бо панду андарз иртиботу ҳамоҳангӣ дорад [4, с. 841–867]. Агарчи дар девони Саъдӣ ваҳдати мавзӯ дар ғазалиёти ғиноии вай бештар ба мушоҳида мерасанд, аммо дар ғазалҳое, ки мавзӯи онҳо ба панду мавъиза ихтисос ёфтааст, ҳифзи ваҳдат дар баёни матлаб назаррастару устувортар ба чашм мерасад. Бояд зикр намуд, ки ин хусусият на танҳо бар ғазалиёти Шайх Саъдӣ, ба дигар шоирони ғазалсаро низ хос аст. Зеро тарҳрезии як мавзӯи ахлоқӣ шоирро бар он вомедорад, то дар сари баррасии он мутамарказ гардад ва вучӯҳоту фавоиди як феъл ё сифату хислати некуи инсониро мавриди тавсиву таъриф қарор бидиҳад. Бинобар ҳамин вижагӣ, дар он ғазалиёти Шайх Саъдӣ ҳам, ки мавзӯи онҳо ба панду ахлоқ бахшида шудааст, рӯй ниҳодан ба мавзӯоти дигар ва ё дар зимни як мавзӯи ахлоқӣ дигар мавзӯро тарҳрезӣ кардан камтар ба чашм мерасад. Ғазалҳое, ки Саъдӣ дар мавзӯоти ғиноӣ ва фалсафию ирфонӣ суруда, агарчи аз нигоҳи теъдод зиёдтаранд, вале дар ғазалҳои пандуахлоқии

шоир чилваи якмавзӯӣ бештар аст. Ин ҳам, чунонки дар боло зикр шуд, тамаркузи бештари шоир дар сари як мавзӯи воҳид ва ситез аз мавзӯоти пароканда аст. Масалан, дар девони Саъдӣ мавзӯи одамият ва гуманизму инсондӯстӣ миёни кулли мавзӯот назаррастар мебошанд. Ин назаррасӣ бояд зикр намуд, ки пеш аз хама ба туфайли ҳифзи ягонагӣ дар матраҳ кардани мавзӯъ аст.

Як чихати ташхис додани ягонагии мавзӯъ дар ғазалҳои пандуахлоқии Саъдӣ ин истифода аз радиғҳои мушаххас мебошад, ки намоёнгари мавзӯи воҳид мебошанд. Яке аз ин ғазалҳо ғазали зер ба ҳисоб меравад, ки бо радиғи “одамият” мебошад:

Тани одамӣ шариф аст ба ҷони одамият,
На ҳамин либоси зебост нишони одамият.
Агар одамӣ ба чашм асту даҳону гӯшу бинӣ,
Чӣ миёни нақши девору миёни одамият.
Хӯру хобу хашму шахват шағаб асту ҷаҳлу зулмат,
Ҳаявон хабар надорад зи ҷаҳони одамият.
Ба ҳақиқат одамӣ бош, вагарна мурғ бошад,
Ки ҳамин сухан бигӯяд ба забони одамият.
Магар одамӣ набудӣ, ки асири дев мондӣ,
Ки фаришта раҳ надорад ба макони одамият.
Агар ин дарандаӯӣ зи табиатат бимирад,
Ҳама умр зинда бошӣ ба равони одамият.
Расад одамӣ ба ҷое, ки ба ҷуз Худо набошад,
Бингар, ки то чӣ ҳад аст макони одамият.
Таярони мурғ дидӣ ту зи пойбанди шахват,
Бадар ой, то бубинӣ таярони одамият.
На баёни фазл кардам, ки насихати ту шунидам,
Ҳам аз одамӣ шунидам баёни одамият [5, с. 23–24].

Тавассути радиғи мазкур нуктаи назари шоир дар гирди як мавзӯи воҳид тамаркуз пайдо карда, матни ғазалро ба пуррагӣ пандуахлоқӣ мегардонад. Муҳтавои ин ғазал сар то интиҳо иборат аз мавзӯи одамият мебошад. Ҳарчанд ки зимни баррасии мавзӯи мазкур муаллиф ба мавзӯҳои дигари ахлоқӣ низ муроҷиат менамояд, аммо кулли ин мавзӯҳо дар гирди мавзӯи одамият мутамарказ гашта, онро

пурратар мегардонанд. Бад–ин тариқ, дар ғазали мазкур мавзӯи воҳид: тавсифу таъриф аз одамият мавриди баррасӣкарор гирифтааст. Ҳамаи матолиби абёти ғазал: тани одамӣ, либоси зебо, чашму даҳону гӯшу бинӣ, нақши девор, хӯру хоб, хашму шахват, чаҳлу зулмат, ҳаявон, мурғ ва сухан гуфтани он, асири дев мондан, фаришта, дарандаҳӯй, Худо, таярони мурғ, пойбанди шахват, баёни фазл кардани шоир – ҳама пайдарпай ва ба таври мусалсал дар гирди як мавзӯи воҳид: одамият мутамарказ гардида, дар иттиҳоди ҳам ваҳдати мавзӯро таъмин менамоянд.

Ҳамин тавр, дар девони ғазалиёти Шайх Саъдӣ теъдоди зиёди ғазалҳо мавҷуданд, ки мавзӯи баҳси онҳо бо панду андарз бахшида шуда, дар онҳо ба ҷиҳати даҳли шоир бар афкори ахлоқӣ ваҳдати матлабу мавзӯъ ба таври равшан эҳсос мешавад. Аз ҷумла дар ғазалҳои зерин матлабҳои: “Мо қалам дар сар кашидем ихтиёри хешро, Ихтиёр он аст, к–ӯқисмат кунад дарвешро” [4, с. 841], “Эй, ки инкор кунӣ олами дарвешонро, Ту надонӣ, ки ҷӣ савдову сар аст эшонро” [4, с. 842], “Ғофиланд аз зиндагӣ мастони хоб, Зиндагонӣ чист: мастӣ аз шароб” [4, с. 842], “Дареғи суҳбати дерину ҳаққи диду шинохт, Ки санги тафриқай айём дар миён андохт” [4, с. 843], “Ба чаҳон хуррам аз онам, ки чаҳон хуррам аз ўст, Ошиқам бар ҳама олам, ки ҳама олам аз ўст” [4, с. 845], “На ҳар ҷӣҷонваранд, одамияте доранд, Бас одамӣ, ки дар ин мулк нақши деворанд” [4, с. 849], “Агар Худой набошад зи бандае хушнуд, Шафоати ҳама пайғамбарон надорад суд” [4, с. 851], “Туноҳ кардани пинҳон беҳ аз ибодати фош, Агар Худойпарастӣ, ҳавопараст мабош” [4, с. 853], ки мавзӯи онҳо сарбасар иборат аз панду андарз мебошад, Саъдӣ кӯшидааст ваҳдати мавзӯро ба пуррагӣҳифз намуда, таҳайюли шоирӣ хешро дар гирди мавзӯоти ахлоқӣ мутамарказ гардонида, бад–ин тариқ иртиботи арзиву тӯлии байтҳои ғазалро таъмин намояд.

Дар девони ғазалиёти Шайх Саъдӣҷуз аз мавзӯҳои ишқу муҳаббат ва пандуандарзӣ ваҳдати мавзӯъ ҳамчунин дар мавзӯҳои дигар ҳам амсоли: фалсафиву ирфонӣ, васфи табиат ва зебоиҳои он ва дигар мавзӯҳои ҷузъӣ, ки дар девони шоир мақоми пасттар доранд, ба чашм мерасад. Таъмини ваҳдати матлаб дар матни ғазал дар девони Шайх Саъдӣ аз вижагиҳои басо назарраси вай ба ҳисоб рафта, дар ин зимн

яке аз хусусиёти сабкии ҳунари шоирии ўро ба вучуд овардаанд. Дар мавриди ваҳдати мавзӯ дар жанри ғазали форсӣ–тоҷикӣ бояд зикр намуд, ки Саъдӣ яке аз саромадони ин мавзӯ аст ва дар раифи Мавлоно Чалолуддини Балхӣ мубтакири эҷоди ваҳдати мавзӯ дар жанри ғазал маҳсуб мешавад.

АДАБИЁТ

1. Қандил, Асьод Абдулҳодӣ. Фунуни шеъри форсӣ / Асьод Абдулҳодии Қандил. Тарҷумаи Фотима Сӯҳонфӣкр.– Техрон: “Андешаи ҷавон”, 1369.– 302 с.
2. Мирзозода, Холиқ. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои XIII–XV) / Холиқ Мирзозода.– Китоби 2.– Душанбе: “Маориф”, 1977.– 399 с.
3. Ниёзкор, Фарах. Шарҳи ғазалиёти Саъдӣ / Фарах Ниёзкор.– Техрон: “Хурмус”, 1396 ҳ.– 1488 с.
4. Садрӣ, Кишоварз. Мактаби Саъдӣ.– Техрон: Ковиён.–1338ҳ.–138с.
5. Саъдӣ, Муслиҳиддин. Куллиёт.– Чопи ҳаштум.– Ба тасҳеҳи Муҳаммадаллии Фурӯғӣ.– Техрон: Амири Кабир, 1349ҳ.– 450 с..
6. Саъдии Шерозӣ. Ғазалиёт. Ахтарони адаб.– Душанбе: Адиб, 2014.– 480 саҳ.
7. Саъдӣ. Куллиёт / Саъдӣ. Мусахҳех: Муҳаммадалии Фурӯғӣ– Техрон: “Паймон”, 1380.– 1000 с.
8. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ.– Ҷилди I. Мураттиб ва муаллифи сарсухан: Саҳобиддин Сиддиқов.– Душанбе: “Адиб”, 1988.– 430 с.
9. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёт / Саъдии Шерозӣ.– Ҷилди II. Мураттибон: Саҳобиддин Сиддиқов, Назира Қаҳҳорова.– Душанбе: “Адиб”, 1989.– 414 с.
10. Шерозӣ, Хоҷа Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз. Девон / Хоҷа Шамсуддин Муҳаммад Ҳофиз Шерозӣ. Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи Абдурраҳими Халхолӣ.– Техрон: Интишороти “Ҳофиз”, 1369 ҳ.– 440 с.
11. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър–ул–ачам.– Дар панҷ ҷилд.– Ҷ. 5.–Техрон: Меҳр, 2337 ҳ.– 190 с.
12. Шамисо, Сирус. Сайри ғазал дар шеъри Форсӣ.–Чопи саввум.– Техрон: Фирдавс, 1380ҳ.–185 с.

ВАХДАТИ МАВЗӢЪ ДАР ҒАЗАЛИ САӢДӢ

Муаллиф қайд менамояд, ки яке аз асоситарин хусусиятҳои ғазалиёти Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ – ин ваҳдати мавзӯӣ ва таъмини ҳамоҳангии мантиқӣ дар матни онҳо ба шумор меравад. Ваҳдати мавзӯӣ дар ғазалҳои Саъдӣ пеш аз ҳама тавассути иртиботи маъноиву мазмунӣ мисраъҳову байтҳо таъмин мегардад. Дар матни ғазалҳои шоир аксари байтҳо бо ҳам робитаи мавзӯӣ доранд. Агар баъзан миёни абёт иртиботе вучуд нашошта бошад, он иртибот ба василаи робитаи мантиқӣ фароҳам оварда шудааст, ки дар натиҷаи он байтҳои як ғазал дар якҷоягӣ як занҷираи маъноӣ ё мавзӯиро ба вучуд овардаанд. Тибқи нишондоди муаллиф, ваҳдати мавзӯӣ дар ғазалҳои Саъдӣ аслан тавассути роҳандозии мавзӯӣ воҳид ё мутамарказ гаштани муаллиф гирди як мавзӯӣ ва бакоргирии матолибу маонии ҳамоҳангу мантиқан бо ҳам алоқаманд дар матни ғазал таъмин мегардад. Чуз аз роҳҳои мазкур, – қайд менамояд муаллифи мақола, – ҷиҳатҳои сохтори ғазал ҳам амсоли бакоргирии вазни воҳид, радифу қофия, васоити маънавиву лафзии дар ашъори Саъдӣ мӯҷиби фароҳам овардани ваҳдати мавзӯӣ мегарданд. Як вазн, дар ҳақиқат, абёти ғазалро аз ҳайси шакл муттаҳид гардонида, ҳамчунин оҳанги муштараки онро таъмин менамояд. Қофияҳову радифҳо низ дар ин бобат оҳанги ягонро дар ғазалҳои Саъдӣ ба вучуд оварда, мӯҷиби эҷоди робитаи мантиқии абёти онҳо мегарданд. Санъатҳои бадеӣ ҳам дар фароҳам овардани ваҳдати мавзӯӣ дар ғазалиёти Саъдӣ нақши муҳим доранд, зеро ба василаи онҳо агар аз сӯи ваҳдати мазомини матни ғазалиёт таъмин гарданд, аз сӯи дигар робитаи мантиқии ашъори вай муҳайё мегарданд.

Вожаҳои калидӣ: Саъдӣ, ғазал, мавзӯӣ ғазал, матни ғазал, ваҳдати мавзӯӣ, робитаи мантиқӣ, воситаҳои тасвир, вазн, қофияву радиф, мавзӯӣ ғиноӣ, мавзӯӣ ишқу муҳаббат, панду ахлоқ, ҳамоҳангӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдуманнонзода Муҳаммадсиддиқ – устоди кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Данғара.
abdulmanonzoda92@mail.ru. Тел.: 985297474

ТЕМАТИЧЕСКАЯ ЦЕЛОСТНОСТЬ В ГАЗЕЛЯХ СААДИ

Автор отмечает, что одна из основных особенностей газелей Шейха Муслихеддина Саади Ширази – это сохранение единства или целостности темы и обеспечение гармонии в тексте его газелей. Тематическая целостность в газелях Саади прежде всего обеспечивается посредством смысловой связи между строками и бейтами. В тексте газелей поэта большинство бейтов имеют тематическую связь. Если иногда между бейтов газелей поэта не встречается какое-нибудь взаимоотношение, то оно обеспечивается посредством логической связи, в результате которой осуществляется логическо-смысловая цепь, соединяющая бейты его газелей. По словам автора, тематическая целостность газелей Саади в основном обеспечивается единой темой, образующихся близкими по смыслу мотивами или концентрацией внимания поэта вокруг одной сплочённой тематики, а также использование созвучных смыслов, логически связанных между собой. За исключением вышеприведенных путей, – отмечает автор статьи, – форменные оболочки газеля, такие как: применение единого ритма (вазни аруз–А.М.), рифмы, редифа (слово и словосочетание, повторяющееся в конце стиха), форменные средства художественного изображения, также являются причинами тематической целостности стихов Саади. Единный ритм, в действительности, соединив бейтов газелей Саади, обеспечивает их гармонию. Рифмы и редифы в этом отношении, осуществляя единый мотив в газелях Саади способствуют явлением логической связи между бейтами. Художественные фигуры также играют важную роль в обеспечении тематической целостности газелей Саади, так как посредством их если с одной стороны обеспечивается единство смыслов в тексте его газелей, с другой стороны осуществляется логическая связь между их бейтами.

Ключевые слова: Саади, газель, тема газели, текст газели, тематическая целостность, логическая связь, средства художественного изображения, ритма, рифма и редиф, лирическая тема, тема любви, примудрость и наставление, гармония.

Сведения об авторе:

Абдуманнозода Муҳаммадсиддиқ – ассистент кафедры таджикского языка и литературы Дангаринского государственного университета abdulmanonzoda92@mail.ru. Тел.: 985297474

THEMATIC INTEGRITY IN SAADI GAZELS

The author writes that one of the most basic topicalities of Shaikh Mohammad Sadie Shirazi sonnets, which include in his context, care combination of subject and unisonous logic, the - of everything, the combination of subject are provided in Sadie s' sonnet by spiritual eleven, content s' of hemistiches of couplet, most of sonnets have thematic relation with each other in context of poet s' sonnet s'. if between some of couplet exit some relation as discretion of author, the combination of subject in Sadie s' sonnets nix triggering one subject or centralizing of author around one subject and have covered some sound, logical entwist in context of sonnets. accept following way the author of article stipulates the structure of sonnet and utilize some rhythm, row of rhyme which bring paper meaning of words, combination of subject in poetry of Sadie. actually some rhythm uncial the sonnet s' coopted as shape, as its some sound. rhythm and row, which being the cause of logical couplet, bring some sound in Sadie s' sonnets. Art of novel preparation of combination of subject in sonnet. Of Sadie also has stencil rales. Because of its instrument, if in one side combination of context themes of sonnet have been secured and the other side the logic relation of poetry will secured too.

Keywords: Sonnet, subject of sonnet, contact of sonnet, combination of subject, logical relation words, source of shape, rhythm, rhyme row of rhyme, subject of local affection moral advice, harmonize.

Information about authors:

Abdumannonzoda M.-Lecturer at the Department of Tajik Language and Literature, Dangar State University, Abdulmanonzoda92. @ Mail.ru /
tel .: 985297474

ҲАДАФИ МИРЗО ФАЙЗАЛӢ ДАР СУРУДАНИ НАҚИЗА

Файзуллоев А.А.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Нақиза аз ҷумлаи жанрҳои адабие мебошад, ки роҷеъ ба таърихи пайдоиш, инкишоф ва таҳаввули он дар адабиёти тоҷикӣ форс муҳаққиқон таҳқиқоти нокифоя анҷом додаанд. Вожаи нақизаро дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба маънои “муҳолиф”, “муқобил” маънидод кардаанд. Ин истилоҳ вожа дар «Луғатнома»-и Деххудо ба маъноҳои “божгунаи чизе”, “муҳолиф”, “муқобил”, “воруна”, “овози паст”, “овози пой”, “роҳ дар кӯҳ”, “бонги парандаву хазандагон” ва “ҷавоб гуфтан ба шеъри касе” омадааст [3]. Нақиза дар истилоҳ як навъ жанрест, ки ба тарзи тақлиди ҳазломез сохта мешавад ва аз он дар асарҳои бадеӣ, сахнаӣ, синамо ва мусиқӣ метавон васеъ истифода намуд [7, с.147].

Вазифаи жанри нақиза ба хонанда нишон додани хусну мазмуни асар буда, аз мутолиаи ин жанр хонанда имкон пайдо мекунад, ки назари худро оид ба нуқсонҳои мавҷудаи ҷамъият баён созад. Ин жанр ба мақолаи танқидӣ шабоҳат дорад, аммо ҳадафи нақиза танҳо интиқод нест, балки ҳазли рафиқона, назари хайрхоҳона аст. Нақиза як навъ воситаи мубориза алайҳи камбудииҳои эҷодӣ, ҳодисаҳои номақбули адабиёту санъат, мубориза ҷиҳати сайқали маҳорат, тозагӣ ва беолоишии забон, ягонагии шакли мазмуни асари бадеӣ мебошад. Нақизаи шеърӣ ғазалҳо яке аз шаклҳои маъмулу машҳури он аст, ки дар он нақиза кунанда вазну шакли шеъри нақизашаванда, образҳо, устухонбандӣ, тарзи тасвир ва ҳаҷми онро риоя карда, мисраъҳои суст, забони шеър, калимаҳои ҷудоғона, воситаҳои тасвир, такрорҳои бо мавридро танқиди масхараомез мекунад.

Нақиза (аз арабӣ - муқобил) - пародия, як навъ осори адабӣ-театрӣ, мусиқӣ ва эстрадио гӯянд, ки ба тарзи тақлиди масхараомез сохта мешавад [4, с. 135]. Аз ҷиҳати мазҳакавият нақиза ду навъ аст: мутоибавӣ ва ҳаҷвӣ. Дар нақизаи мутоибавӣ ҳазли рафиқона, назари хайрхоҳона ба асари нақизашаванда ҷойгоҳи хос дорад. Дар нақизаи ҳаҷвӣ моҳияти ғоявӣ ва эстетикӣ асари нақизашаванда рад мегардад.

Дунёи ғаризаи нақиза, дунёи ҳазлу ҳичост, ки дар ҷои худ зикр хоҳем кард. Арасту дар “Фанни шеър”, он ҷо ки анвои шеърро бар мешуморад, мегӯяд: “Шоирон дар муҳокот ва гуфтори худ касонро аз ҳайси ҳисол ва васфҳо ё бартар аз он чи ҳастанд, меситоянд ё фурутар аз он чи ҳастанд менамояд ё ба ҳадди миёна, яъне он чунон, ки ҳастанд, аз эшон ҳикоят мекунанд... аммо Ҳемгун, ки аз аҳли Тосус будааст ва аввалин созандаи ашъори пародия мебошад” [1, с. 21]. Пас суоли матраҳ ин аст, ки ғараз аз пародия сохтан ва нақиза сурудан чист? Арасту ба сароҳат оид ба ин мавзӯ ҳарф назадааст, дар қиёс ба ҳамоса ва трагедияву комедӣ ва ин ки маншаъ ва ғаразу мақсуд аз эҷоди ин се навъ осор чист? Дар хусуси пародия ва нақиза назари ӯ чунин аст: “Пас чун ғариза тақлид ва муҳокот дар ниҳоди мо табиӣ бувад, чунонки завқи оҳанг ва иқоъ низ дар сиришти мо вуҷуд дошт, касоне ҳам аз оғоз дар ин гуна умур бештар истеъдод доштаанд, андак-андак пештар рафтаанд ва ба бадеҳагӯӣ пардохтаанд ва ҳам бадеҳагӯӣ онҳо буд, ки шеър падида омад, онҳо шеър бар фивқи табъ ва ниҳоди шоирон гуногун гашт. Онҳо ки табъи баланд доштанд афъоли бузург ва эъмоли бузургро тавсифу тасвир кардаанд ва онҳое, ки табъашон пасту фурумоя буд, ба муҳокот ва тавсифи эъмолу атвори дунону фурумоягон пардохтаанд. Ин дастаи охир ҳаҷвиёт сурудаанд ва он дастаи нахуст, ба назми мадҳия даст задаанд” [1, с. 27]. Аз гуфтаҳои Арасту чунин натиҷа ба даст меояд, ки одамизод ба табиат ва ниҳод аз муҳокот ва тақлиду тавсиф ва дар воқеъ ҳалқи мучаддади ҳолоту авзо ва умур ҳамчунин тасвири ашҳосу ашъе, ки дар зиндагӣ бо он сару кор дорад, лаззат мебарад. Ин лаззатро ҳунар ва офариниши ҳунари ба мо ато мекунад.

Мо дар ин мақола тасмим гирифтаем, ки баъзе мулоҳизаҳои ҳудро дар хусуси нақизаҳои устоди сухан Мирзо Файзали иброс намоем. Аз назари мо ҳадаф ва ғарази Мирзо Файзалиро дар сурудани нақиза ба ҷаҳор даста метавон тасниф намуд. Чунончи:

1. Ғарази як даста аз нақизаҳои шоир танҳо истеҳзо ва масҳара кардани маҳз аст ва чунин нақизаҳо ҷанбаи ҳазлӣ доранд, ки банақоиси Сӯзани Самарқандӣ ва баъзе аз нақоизи Убайди Зоконӣ қаробат доранд. Албатта, аз мутолиаи нақизаҳои Мирзо Файзали бармеояд, ки мавсуф чун Убайди Зоконӣ аҳдофи оӣ ва иҷтимоӣ низ дорад ва қасдаш танҳо истеҳзову

ҳиҷои маҳз набудааст. Усулан, гароиши ин қабил сарояндағони хушманд танҳо барои бехбудӣ ва бехрӯзии мухотабонашон нақиза меофаранд. Масалан, ин нақизаи Убайди Зоконӣ, ки бо матлаи машҳури Заҳири Форёбӣ оғоз ёфтааст, ба ин нукот далели муътамад шуда метавонад:

Аҷаб бимондам аз баҳти номусоиди хеш,
Ки ҳеч баҳра надорам зи шоҳу миру вазир.
Ба фиску риндву қаллошӣ аз киам камтар,
Ҳунар магиру фасоҳат магиру шеър магир [6, с.19].

Шоир Мирзо Файзалӣ дар “Саду як нақиза” ба ин монанд як нақизае дорад. Дар он шоир чунин менигорад:

Навиштам шеър дар навъи нақиза,
На мактуби ғаразнокӯ ариза.
Шумо ҳам бе ғараз онро бихонед,
Ба асли муҳтавояш зеҳн монед.
Каме ҳазлу каме лутф асту шӯхист,
Ҳасад ё кинаю бухле дар он нест.
Агар ҷо-ҷо дар он эрод бошад,
Ба шахсият на, бар эҷод бошад.
Нашояд табъатон з-он хира гардад,
Набояд қалбатон з-он тира гардад.
Аз ин шӯхию ҳазли ман наранҷед,
Қалам гиреду табъи хеш санҷед...
Масозедам ба ҳар кунҷе маломат,
Ҳама бошед, эй ёрон, саломат! [5, с. 5].

Дар ин навъи нақизаҳо шоири ширинкалом ва ҳаҷвниғори забардаст ҳаргиз ҳасад, бадбинӣ, ғараз, хусумат, ниқоргириро таблиғ ва тарғиб накардааст. Ҳадаф аз сурудани чунин нақизаҳо танҳо мутоибаи ҳаҷвомези нуқсонӣ ҷомеа ва насихати беғаразона ба ҷавонони навқалам мебошад.

2. Ғараз ғараҳу шодӣ ва ҳазлу мазох дар нақизаҳои шоир, махсусан барои шӯхӣ ва шӯхтабӣ мисли баъзе нақоизи Буисҳоқ Атъама, Аҳмади Атъама ва Астарободии Атъама мебошанд. Масалан, Лукмонро гуфтанд: адабро аз кӣ омӯхтӣ?

Аз беадабон, аммо ин баҳраи андак аст ва мутавасит бояд ба шумор овард ва ғаразро ҳамон тафануну тафреҳи маҳз дар мулоимоти ҳазлу мазоҳ донист. Ба қавли Буисҳоқ яке аз Аллоҳ мегӯяду яке ҳам неъматулло, гурӯҳе ин ва гурӯҳе он писандиданд. Ба ҳикояти зер таваҷҷуҳ намоед:

Вақте ин шатҳи Шоҳ Неъматуллои Валӣ суфӣ ва муршиди замон, ки гуфтааст:

Гавҳаре баҳри маърифат моем,
Гоҳ мавҷему гоҳ дарёем,
Мо бад-он омадем дар олам,
Ки Худоро ба халқ бинмоем.

Ба Мавлоно Буисҳоқи Атъама расид ба шеваи худ он шатҳи сайидро чунин нақиза кард:

Риштаи оши маърифат моем,
Гаҳ хамирему дар матбах,
Мо аз он омадем дар матбах,
Ки ба моҳича қалия бинмоем.

Шоҳ Неъматулло вақте ба Шероз расид ба Буисҳоқ гуфт: *“Риштаи оши маърифат шумоед”?* Буисҳоқ ҷавоб дод: *“Оре, чун мо наметавонем аз худ Аллоҳ бигӯем, лочарам аз неъматулло мегӯем”* [2, с. 35]. Ҳамчунон нақизаҳои устод Мирзо Файзалӣ аз ин навъ мустасно нест, ки дар шеъри “Қиёс”-и Меҳмон Бахтӣ чунин нақиза сохтааст, ба шеъри зер бингаред:

Равшанӣ аз торикӣ равшантар аст...

Ва Мирзо Файзалӣ дар ин маврид гӯяд:

Риши мо аз ҷоғи мо поёнтар аст,
Чашми мо аз гӯши мо рахшонтар аст.
Каллаҳо болои гарданҳои қоқ,
Эй, зи барги бед ҳам ларзонтар аст.
Гарчи сарлучем, получе наем,
Охир, аз тоқӣ, калуш арзонтар аст.
Лаблабуру канд гуфта меҳӯрем,
Чунки пайдо карданаш осонтар аст [5, с. 8].

3. Ғарази иҷтимоӣ ва интиқодӣ муҳтавои иддае аз нақизаҳои устод Мирзо Ғайзалиро ташкил медиҳанд, ки бас машҳур мебошанд. Шоир аз ин лиҳоз бузургтарин фарди шохис ва марди мардистони адабиёти мост ва ӯ бузурге аст, гаронмоя ва аз муборизони арҷманди миллат. Баъзе нақизаҳои мавсуф алҳақ, ҳадди аълои арзиши адабӣ ва иҷтимоӣ дошта, аз сад шамшерӣ бурранда, буррандатар мебошанд.

Ба нақизаи зарифе аз шеъри “Супориш”-и Бобо Ҳочӣ, ки чунин аст:

Ба ман аз рӯзнома шуд супориш,
Ки ахборе ба васфи ту нависам,
Ба як сӯ монда дигар кору ташвиш,
Салису содаю некӯ нависам.

Устод менигорад:

Ба ман фармон чу доданд аз идора,
Зи шавқи дил тамоми шаб нахуфтам,
Ба роҳи лою чал рафтам ба колхоз,
Мана, ахборро бо шеър гуфтам.
Навиштам васфи гови зотиятро,
Ду шохашро чу найза карда тасвир.
Ба назм оварда, гуфтам синаашро,
Барои кӯдакон чун хурмаи шир...[5, с. 123].

4. Дастаи дигари нақизаҳои шоир мазомини ҳазл ва нуқсонӣ иҷтимоӣ фардӣ дошта, метавон онҳоро ҳамтои нақизаҳои иҷтимоӣ Убайди Зоконӣ донист. Шоир барои ҳадду мартабаи синфи худ, чӣ аз назари арзиши иҷтимоӣ фардӣ ва маҳдудоти маҳаллӣ нақизаҳои арзишмандеро рӯйи коғаз овардааст. Ӯ бо шеъри “Ин чӣ гап”-и шоири маъруфи тоҷик Алӣ Бобочон нақизае навиштааст, ки ҷанбаи танқидӣ ва ҳазлу мутоиба дорад. Таваҷҷуҳ шавад:

Эй мунаққид, ин чӣ гуфтор, ин чӣ гап?
Ҳарза мегӯӣ ту ҳар бор, ин чӣ гап?
То ба кай бегонаро наҳ мезанӣ,
Медиҳӣ беҳуда озор, ин чӣ гап?

Миризо Файзалӣ менигорад:

Эй мунаққид, эй дилозор, ин чӣ гап?
Шоиронро мекунӣ хор, ин чӣ гап?
Он қадар шеъри Алиро наҳ задӣ,
Ки шуд аз фикри ту безор, ин чӣ гап?
...Пас аз ин шеъраш бихону “Урра!” гӯй,
То шавад бегона ҳам ёр, ин чӣ гап? [5, с. 18]

Ҳамин тариқ, аз гуфтаҳои фавқ чунин натиҷа гирифтаан мумкин аст, ки Мирзо Файзалӣ нақизаҳояшро бо аҳдофи волои иҷтимоӣ сиёсӣ ва ҳаҷви малеҳ офаридааст. Мухотабонаш ҳамвора бо нақизаҳои ӯ зиндагӣ карда, ба онҳо умеди зистанро фароҳам меоварад. Ин аз хушзавқии баланд ва дарки таъби латифи шоир гувоҳӣ медиҳад. Нақизаҳои устод бо нақизаҳои атъамасароёни маъруфи гузашта - Сӯзани Самарқандӣ ва Набии Сориқин ҳамрадиф мебошанд.

АДАБИЁТ

1. Арасту ва фанни шеър (тарҷумаи Абдулҳусайн Зарринкӯб). – Техрон: Амири кабир, 1382.
2. Солис А. Нақиза ва нақизанависӣ. -Техрон: Ҳумо, 1374.
3. Деххудо Алиакбар. Луғатнома (захоириэлектронии адабиёти форсӣ). - Техрон, 1361.
4. Ҷарир ва Фарзадақ (маҷмуаи нақоиз дар тарҷумаи Али Акбари Доронӣ). – Техрон: Алҳудо, 1345.
5. Мирзо Файзалӣ. Саду як нақиза. – Душанбе: Адиб, 2009.
6. Убайди Зоконӣ. Куллиёт (ба кӯшиши Аббос Иқболи Оштиёнӣ). – Техрон: Забор, 1378.
7. Алимова У. Аз таърихи нақизасароӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, бахши филологӣ, № 4, 2013.

ҲАДАФИ МИРЗО ФАЙЗАЛӢ ДАР СУРУДАНИ НАҚИЗА

Дар ин мақола муҳаққиқ тасмим гирифтаанд, ки ҳадафи Мирзо Файзалиро дар сурудани нақиза баррасӣ намуда, ба паҳлуҳои торики ин мақола равшанӣ андозанд. Мирзо Файзалӣ аз зумраи он устоди сухан дар адабиёти муосири тоҷик ва беҳтарин нақизанавис мебошад, ки таҷрибаҳо ва муваффақиятҳои гузаштагони худро дар ин жанр

чамъбаст намудааст. Мавсуф нақизаҳое офарида аст, ки сухансанҷони форсу тоҷик фасоҳат ва балоғати онҳоро эътироф кардаанд. Устод дар ин соҳа муаллиме буд, ки ҳамаи шоирони ҷавон аз ӯ пайравӣ мекарданд, зимнан пайравӣ ба ӯ то имрӯз давом дорад. *Бо итминони камол метавон ҳукм кард, ки иқдоми Мирзо Файзалӣ дар офаридани ин навъи жанри адабӣ бисёр ҷиддӣ ва дар адабиёти имрӯзаи тоҷик бесобиқа аст.* Тамоми нақизаҳои шоир бо санъати баланди шеърӣ суруда шудаанд. Яке аз арзишҳо дар нақизаҳои Мирзо Файзалӣ он аст, ки ҳунари волои шоирӣ дорад, зевари аслии шеъри ӯ баёни сода ва дур аз такаллуф аст. Барассии нақизаҳои шоир нишон медиҳад, ки ӯ аз газофагӯӣ дурӣ ҷустааст. Ҳамчунон ба шеърҳои адибони маъруф ва шоирони навқалам беш аз сад адад нақиза гуфтааст, ки аз ҷиҳати анвоъи мавзӯъ гуногун мебошанд. Дар нақизаҳои шоир ҳаргиз ҳасад, бадбинӣ, гараз ва хусумат дида намешавад.

Калидвожа: Мирзо Файзалӣ, нақиза, мақсад, ҳаҷв, нақд, жанр, мазмун, шоир.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Файзуллоев А. - ассистенти кафедраи филологияи тоҷик ва рӯзманигории Донишгоҳи давлатии Данғара. Тел.:900389392.

НАМЕРЕНИЕ МИРЗО ФАЙЗАЛИ В СОЧИНЕНИИ ПАРОДИИ

Мирзо Файзали в современной таджикской литературе является мастером красноречия и одним из лучших пародистов. Он один из тех, который концентрировал опыт, успехов и достижения своих предков в области литературы и обновлял их, убирая недостатки. Пользуясь этим жанром приводил в порядок содержания пародий. На этом направлении он был учителем, от которого брали уроки молодые поэты и следовали за ним, следуют и сегодня. Можно уверенно сказать, что инициатива Мирзо Файзали в творение этого литературного жанра сегодня бесподобна. Вся его деятельность в пародии воспевались высшим стихотворным стилем. Убранство в его стихи проявлено в стиле изложения и поэтической речи. В целом исследование пародия поэта показывает на то, он имеет осведомлённость в своих достижениях и чистоты языка в сочинении стихов.

В статье авторы старались исследовать цель Мирзо Файзали в воспевание пародий.

Ключевые слова: Мирзо Файзали, пародия, цель, сатира, критика, жанр, содержания, поэт.

Сведение об авторе:

Файзуллоев А.- ассистент кафедры таджикская филологии и журналистики Дангаринского государственного университета. Тел.:900389392.

TARGET OF MIRZO FAIZALI IN WRITING PARODY

Mirzo Faisali in modern Tajik literature is a master of eloquence and one of the best parodist. He is one of those who concentrated the experience, successes and achievements of his ancestors in the field of literature and updated them, removing the shortcomings.

He put in order the content of the literature of his people, using this art. Along with this, he is the creator of such parodies, on the basis of which he was recognized by his perfection of speech by the great Tajik writers, weighing his words. In this direction, he was a teacher, from whom young poets took lessons and followed him, they follow today. We can confidently say that the initiative of Mirzo Faizali in the creation of this literary image for today matchless. He is a teacher who, in prose of Tajik literature, could strengthen humanism, philanthropy, and literature along this course. All his activities in the parody were praised by the highest poetic style. His dignity still lies in the fact that he has high poetic skill and great, meaningful creativity. The decoration of his poems manifested in the style of presentation, poetic speech and naturalness. In general, the study of the poet's parody shows that he has an awareness of his achievements and the purity of the language in writing poetry. Including Mirzo Faizali spoke a lot of parodies of poems by prominent writers. The poet has many satirical works, which can be followed by a young poet. In the contents of his works there are no envy, hatred, self-interest and enmity.

In the article, the author tried to explore the purpose of Mirzo in the chanting of a parody and to highlight, give a concept and clarity to the obscure sides of this article.

Key words: Mirzo Faisali, parody, target.

Information about the author:

Faizulloev A. - Assistant of the Department of Tajik Philology and Journalism, Dangara State University. Tel .: 900389392.

ЗАХИРАҲОИ САЙЁҲИИ ТОЧИКИСТОН ВА РУШДИ ОН ДАР НОҲИЯИ БАЛҶУВОН

Салимов Ф.Ф., Амиров А.С.
Донишгоҳи давлатии Данғара

Ба ақидаи коршиносон, олимону мутахасисон, дар вазъияти мавҷуда, яке аз соҳаҳои афзалиятноки баланд бардоштани сатҳи иқтисодӣ – иҷтимоии минтақаҳои кӯҳистони соҳаи туризм ҳисоб меёбад. Соҳаи туризм рӯзҳои аз ҷумлаи соҳаҳои босуръати инкишоф ёфтаи иқтисодии ҷаҳонӣ башумор меравад.

“Мувофиқи маълумоти мутахасисон дар айниҳол туризм баъди саноати коркарди нафт ватехникаи компютерӣ дар иқтисодёти ҷаҳони ҷои 3-юмро мегирад. Маҳз бо шароити самарабахши ба монанди Ҳиндустон, Непал, Бутан, Туркия ин чунин як катор мамолики Араб, Аврупо ва Америка бо суръат тарақӣ карда, аз дар омади соҳаи туризм ҷиҳати рушди иқтисодӣ- иҷтимоӣ, самаранок истифода мебаранд. Дар 40 мамлакати ҷаҳон туризм сарчашмаи асосии буча ба ҳисоб рафта, дар 70 мамлакати ҷаҳон бошад, яке аз се манбаи асосии бучаи давлат ба ҳисоб меравад” [4, с.5].

Тоҷикистон мамлакати кӯҳсор буда, дорои захираҳои бои туристӣ ва рекреатсионӣ мебошад. Табиати Тоҷикистон нодигрор нотақрор мебошад. Баъди ба даст овардани истиқлолият, Ҷумҳурии Тоҷикистон қадамҳои аввалин ихудро дар рушди ин соҳагузошта, аллакай ба баъзе натиҷаҳо ноил гашта истодааст.

Соли 2018 дар Тоҷикистон аз ҷониби Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Оли Эмомали Раҳмон “Соли рушди туризм ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон намудан, худ як падидае буд, ба ҳри рушди туризм. Дар давраҳои ҷанги шаҳр вандӣ ва то ҷандсоли баъди он, сайёҳон барои ба Тоҷикистон омадан босабобҳои бехатарии шахсӣ, худ дорӣ мекарданд. Имрӯз, ки дар Тоҷикистон сулҳу суббот ҳукмрон шудааст, ин соҳаи сердаромади иқтисодӣ рӯз аз рӯз рушд меёбад.

“Ҳоло дар Тоҷикистон барои шаҳрвандони зиёда аз 80 кишвар низоми содда карда шудаи раводид чорӣкарда шудааст. Дар натиҷа, шумораи сайёҳон дар солҳои охир чандин маротиба зиёд гашта, истодааст” [6, с.88].

Солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор иншоотҳои ба ин соҳа вобаста, аз қабилӣ меҳмон хонаҳои сатҳи ҷаҳонӣ, ҳотелҳо, ҷойҳои дамгирӣ, ҳавзҳои шиноварӣ, роҳҳои мумфарш, пулҳо ва нақбҳо, ки тавассути онҳо пайвастиҳои ноқилҳо, ки албатта ин барои рушди соҳаи туризм таъсири мусбӣи ҳудро мерасонад. Ҳамчунин аз навсозии истгоҳи (вокзали) роҳиохан, фурудгоҳи шаҳри Душанбе ва бевиза (рухсатнома) қабул кардани шаҳрвандони як қатор мамоликҳо, аз ҷумла мамлакатҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ, инчунин сабукиҳо додан ба шаҳрвандони бисёр мамлакатҳо, ба вуҷуд ёфтани соҳаи туризм дар Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Имрӯзҳо аз фурудгоҳҳои байналхалқии шаҳрҳои Бохтар, Кулоб ва Хучанд тайёраҳои нави ҷавобгӯӣ сатҳи ҷаҳонӣ, ба бисёр мамлакатҳои ҷаҳон парвоз мекунанд. Ҳамчунин тавассути шаҳрҳои Кулоб, Бохтар ва Хучанд катораҳо ва автобусҳои барои сафарҳои дурмахсус мучаҳаз, ба бисёр шаҳрҳои Россия ва дигар мамоликҳои, ки албатта ин низ барои пешравӣ ва рушди соҳаи туризм мадад хоҳад кард.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2006, ҳамаги 84 ширкатҳои сайёҳӣ амал мекард, ки ҳар яки он шаклҳои хоси ҳукукии ҳудро доштанд. Он вақт 125 ҷойҳои сайёҳӣ ва осоишгоҳиyo курортӣ, азон ҷумла 51 меҳмонхона, 9 осоишгоҳ, хонаҳо ва минтақаҳои дамгирӣ, базаҳои сайёҳӣ, қароргоҳҳои солимгардонӣ амал мекарданд. Меҳмонхонаҳо асосан дар шаҳрҳои Душанбе ва Хучанд ҷойгир шуда буданд. Аз ин ҳисоб 66% ба корхонаҳои хурд ва фақат 4 адад меҳмонхонаҳо ба корхонаҳои калон таалуқ доштанд” [3, с.45]

Дар як ҳуди соли 2018, ки “Соли рушди туризм ва ҳунарҳои мардумӣ” дар Тоҷикистон эълон шуда буд, 70 ширкати сайёҳӣ зиёд шуда, теъдоди онҳо ба 140 ширкат расид. Дар шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои Тоҷикистон имрӯз 172 меҳмонхонаҳо ба меҳмонон ва сайёҳон хизмат мерасонанд, теъдоди онҳо рӯз аз рӯз зиёд ва сифаташон хубтару беҳтар мегарданд, аллакай дар ин сол ба Тоҷикистон, 900 ҳазор сайёҳ ташриф оварданд, ки ин назар ба соли гузашта, қариб як маротиба зиёд

мебошад. Ин як падидаи нек дар соҳаи туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ҳамаи ин аз он далолат мекунад, ки дар Тоҷикистон нисбати ин соҳа ҳамаҷуз дикқат дода, барои рушди он саъйу кӯшишҳои ҷиддӣ мекунанд.

Бале, Тоҷикистони азизи мо табиати бихиштосо мардумони соҳибмаърифату меҳмоннавоз ва кишвари мевваҳои шахдбор буда, иқлими нотақрору боду ҳавои ниҳоят форам дорад. Он дорои манзараҳои нотақрори табиат, кӯҳҳои осмонбӯс, чашмаҳои шифобахшу пиряхҳои азим дошта, олами ҳайвоноту набототаш даролам нотақрор буда, барои рушт додани соҳаи туризм ва рекреатсия макони нодир мебошад.

“Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӣ дорои захираҳои бою нодир мебошад, нигоҳдошти ин захираҳо бисёр мамониатхоро пешмеорад. Барои ҳифзи муҳити зист дикқати алоҳида талаб карда мешавад. Туризми экологӣ, бояд дикқати сайёҳонро ба боигариҳои нодир табиат, дар маҳали ҷойгиршавӣ ҷалб намуда, дикқати аҳолии маҳаллиро барои ҳифзи он ва аз ин ҳисоб ҷиҳати иқтисодии оилавиашон ҷалб намояд” [1, с.9]. Куҳистони Тоҷикистон дорои нуруи бойи сайёҳӣ мебошад ва яке аз чунин минтақаҳои он, ноҳияи Балҷувони вилояти Хатлон мебошад.

Соли 1999 дар қатори ноҳияи Варзоб ва дараи Ромит, боқарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Балҷувон-ноҳияи сайёҳӣ эълон шуда буд. Он аз пойтахти Ҷумҳури тавассути роҳи Душанбе-Восеъ-Темурмалик- Балҷувон дар масофаи 190км ва тавассути роҳи Душанбе-Данғара-Балҷувон, дар масофаи 154км ҷойгир аст. Балҷувон аз ноҳияи Данғара дар масофаи 54 км дур, дар ҷануби Тоҷикистон ҷойгир мебошад. Аз ноҳияи Данғара то деҳаи Кангурт, кӣ бо Балҷувон ва ноҳияи Данғара таърихи муштарак доранд масофаи 27км роҳ мумфарш буда, қисмати дуюми роҳ аз Кангурт то Балҷувон дар масофаи 27 километри дигар, дар ҳолати аз навсозӣ ва мумфаршкунӣ мебошад.

“Саидахтам Юнусов, Ҷонибеки Асрориён дар китоби худ “Авроқи рангини Кулоб” ва корманди академияи улуми Тоҷикистон Ҷумъахон Алимӣ мутахассиси соҳаи луғатшиносӣ дар чунин ақидаанд, ки Балҷувон дар шакли вайрон шудаи вожаи Балхиён аст” [7, с. 38].

Балчувон дар гузашта яке аз вилоятҳои таърихии Тоҷикистон ба шумор рафта, дар бисёр маъхазҳо бо номи “Балчувон” ёдовар гашта, ҳатто номи он дар эпосҳои қадимаи мардуми тоҷик “Гуруғли” бо номи “Балҷавон” ёдовар мешавад. Соли 1885 дар ин ҷо, шуриши халқӣ бо роҳбарии Восеъ шуда, ҳамчунин дар давраи инқилоби шуравӣ бисёр ҳодисаҳои таърихӣ маҳз дар ин ҷо ба вуқӯъ омадааст.

Вазири ҳарбии давлати Туркия; генерал Анвар-пошосоли 1921 дар яке аз деҳаҳои Балчувон ҳангоми набард бо аскарони сурх кушта шудааст.

Ноҳияи сайёҳии Балчувон, ки кофтуковҳои археологӣ дар бошишгоҳи Қуруксой ин аз деҳаҳои он. Дар маркази ноҳияи Балчувон-деҳаи Балчувон, яке аз ҷойҳои хушманзара ва таърихӣ-оромгоҳи Шох Неъматуллоҳи Заробӣ ҷойгир шудааст, ки ҳамасола ба ин ҷо аз ҳар гушаҳои дуру наздики Ҷумҳури ва берун аз он мардуми зиёд барои зиёрат меоянд.

Дар назди оромгоҳ дарахтони калони тут ва чанор, ки мувофиқи тадқиқи шаҳодатҳои асосиро имедихад 1000 сол умр доранд, диққати ҳар бинандаро ба худ бевосита ҷалб менамояд.

Арк, ё ки манзили беки Балчувон дар баландии болои деҳаи Балчувон дар ҷоизе бое ҷойгир мебошад, ки диққати ҳар сайёхро дарҳол ба худ мекашад. Мардуми Балчувон бо ин ёдгориҳои таърихӣ ва таърихӣю табиӣ диёри худ фахр мекунанд ва онро ҳифз менамоянд.

Дар деҳаи Балчувон барои қабули меҳмон он ва сайёҳон меҳмонхонаи 3-ситорадор барои 50 ҷой сохта шуда, осорхонаи кишваршиносии он дар хизмати сайёҳон мебошад.

“Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дорои захираҳои бойи нодир мебошад, нигоҳ дошти ин захираҳо бисёр мамониатҳоро пеш меорад. Барои ҳифзи муҳити зист, диққати алоҳида талаб карда мешавад. Туризми экологӣ бояд диққати сайёҳонро ба боигариҳои нодирӣ табиат дар маҳалли ҷойгиршавии он ҷалб намуда, диққати аҳолии маҳаллиро барои ҳифзи он ва аз ин ҳисоб беҳ намудани ҷиҳати иқтисодии оилавиашон ҷалб намояд” [1, с. 34].

Дар давраи гузариш ба иқтисодиёти бозорӣ, инчунин вусъатёбии робитаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва илмию техникӣ дар ташкилотҳои байналхалқии сайёҳӣ дигаргуниҳои зиёде ба вуҷуд меояд.

Ҳангоме, ки сайёҳон ба ватани мо меоянд, албата дар пайи гузаронидани вақтхушӣ ва дар ёд мондани хотироте мешаванд. Вақте, ки сайёҳ дар мусофирот аст мехоҳад, ки ҳаёлотии худро аз мушкилоти зиндагии рӯзмарраи худ озод намояд ва аз паси дилхушкунии худ мешавад.

Вобаста ба ин ҳар як мутахасиси соҳаи сайёҳӣ бояд вазъии иқтисодии иҷтимоӣ ва рафтору гуфтори мардум мамлакатҳои хориҷи наздику дурро хуб сарфаҳм равад. Иҷрои ин мақсад вазифаи муҳими мутахасиси соҳаи сайёҳӣ мебошад.

“Самаранок истифодабарии захираҳои экотуризм ва дуруст раванг додани фаъолияти экотуризм ба такмили оқилона истифодабарии захираҳои табиӣ оварда мерасонад. Даромаднокии аксарияти маҳалҳои ҳангоми истифодабарии онҳо, ба мақсади экотуризм, нисбат ба истифодабарии онҳо ба мақсади хоҷагии кишлук равона карда мешавад. Ҳангоми фаъолияти худ, туризми экологӣ захираҳои табииро истифода мебарад, лекин нисбати нобудшавии захираҳои табиӣ наоварда; балки баръакс, онҳоро аз нобудшавӣ ҳифз намуда, барқароршавии онҳоро мусоидат мекунад” [4,с.56].

Табиати ноҳияи Балҷувон ниҳоят зебо буда, яке аз минтақаҳои аст, ки дорой манзараҳои нотакрор мебошад маҳз барои сайёҳии экологӣ истифода бурдани он мувофиқи мақсад аст, ин дараи Сари Хосор мебошад.

Мавзеи Сари Хосор дар болооби дарёи Сурхоб дар баландии 1200, ниҳоят манзараҳои дилфиреби нотакрор дорад. “Қисмати зиёди релефи, онҳо дар баландии миёнаи 1400-1600 метр аз сатҳи баҳр ҷойгир шудаанд. Гидрографияи Сари Хосорро дарёҳои сурхоб, Тира, Оби Мазор, Широб дарё ва шаршараҳои зиёдеро ташкил медиҳад” [8]. Роҳ ба суи Сари Хосор аз ҳуди деҳаи Балҷувон сар шуда, дар масофаи қариб 100 км то сароби дарё тавассути санғоб рафтан лозим меояд. Ҳамасола баъди тамомшудани боронҳои сели баҳорӣ, роҳи муваққатиро наваз то боронҳои оянда барқарор намуда, барои рафтуоии мардум тайёр мекунад. Дар чунин роҳҳо танҳо автомобилҳои тамғаҳои ҚИП ва маҳсусан ГАЗ-469 ва ГАЗ-66 рафтуо карда метавонанд халос.

Ҳатто бо автомашинаи тамғаи Урал, ки барои ин роҳҳо ниҳоят қулай аст, аз ҷиҳати иқтисодӣ рафтан ноқулай мебошад. Аз деҳаи

Балчувон то шаршарай зеботарини Тоҷикистон-Сари Хосор тахминан 70км роҳ мебошад, аммо ин роҳро автомашинаҳои тамғаҳои номбурда қад-қади сангов н акамтар аз 5 соат тай мекунанд, чунки роҳ бисёр душворгузар буда, дарёро дар ин масофа садҳо маротиба убур кардан лозим меояд.

Ронандаҳое, ки аввалин маротиба дар ин роҳ автомобил меронанд хеле душвор мебошад, хоҳ-нохоҳ чандин маротиба ба монеаҳо дучор мешаванд, чунки дарё на дар ҳама ҷо тунуқоб аст ва ҷойҳои пасти обро фақат ронандаҳои маҳалли хуб медонанд. Махсусан шабона рондани автомашина барои меҳмонон душвор мебошад. Барои ҳамин хуб мешуд, ки ҳангоми ба Сари Хосор омадан, сайёҳон автомобилҳои худро дар деҳаи Балчувон монда, аз хизмати ронандаҳои маҳаллӣ истифода намоянд. Барои нигоҳубини автомобилҳо дар деҳа шароитҳо ҳаст. Боиси хурсандӣ аст, ки сохтани роҳи автомобилгарди мумфарш аллақай саркардашуда аст ва дар ояндаҳои наздик мардум ва сайёҳон барои دیدани он манзараҳои дилфиреби ин диёр, тавассути ин роҳ, хоҳанд рафт.

Гарчанде роҳ ниҳоят душвор бошад ҳам, қад-қади роҳ бо бисёр манзараҳои зебо рӯбарӯ мешавӣ ва ҳастагиро он қадар ҳис намекунӣ. Дар қади санғоб бо ҷангалакҳои облепиҳа ва буттаҳои газ, аллақай дар сарғаҳи дар дучор мегардӣ ва ҳар, ки ба болооб наздик мешавӣ, буттаҳои газ ба дарахтони яктана табдил меёбанд. Дар болооб танҳои дарахтони газ чунон ғафс мешаванд, ки мислашро дар ягон ҷойи дигар намебинӣ. Аз рӯйи мушоҳидаи ман танҳои дарахтони газ то 3 метр баландӣ ва қутри онҳо то 30-35 см ғафсӣ доштанд.

Фаъолияти рекреатсиониро инсон метавонад ба захираҳои антропогенӣ туристӣ ва рекреатсионӣ ё сунӣ бунёд карда шуда амалӣ гардонад, аммо ба шароит ва сарватҳои табиӣ туристӣ онро амалӣ гардондан хело мурақаб ва дастнорас мебошад, чунки талаботҳои физиологии инсонӣ асрҳо бо омилҳои табиӣ мутобиқ карда шудаанд” [10, с.16]. Дар Сари Хосор манзараҳои зебо ва захираҳои рекреатсионӣ зиёд ҳастанд. Яке аз ҷойҳои аз ҳама дилфиреби ин минтақа, ин шаршарай Сари Хосор мебошад.

Шаршара аз баландии зиёда аз 50 метр, аз болои санғҳои азим пошхуранда ба поён мечаҳад. Зарраҳои хурдтарини об, бамисли ҷанг,

ба фазо баромада тирукамонро ташкил медиҳанд ва як манзараи аҷоибӣ дилкашро ба бинандаи пешниҳод менамояд. Гирди ду тарафи шаршара тозаю озода, ҳар гуна буттаҳо ва дарахтон рӯйидаанд ва як ҷиҳати хуби дигар дар он аст, ки ҷӣ барои калонсолон ва ҷӣ барои хурдсолон дар ин ҷой истироҳат кардан беҳавф аст.

Барои сароби шаршаро ёфтанд, мо ба болои кӯҳ баромадем. Оби шаршара тахминан 100 -150 метр дуртар ва баландтар аз шаршара аз дили кӯҳ аз чашмае ҷорӣ мешуд. Аҷоибӣ кор дар он буд, ки оби чашма аз ҷойи бар омадаш на он қадар бисёр менамояд, аммо ҳамин, ки 5-10 метр поён шудан пас, об дучанду сечанд мегардад.

Болои кӯҳ аҷоиб зебову дилкашаст ва дарахтону буттаҳо аз дили сангҳо рӯйидаанд. Ман дарахти арҷаи кӯҳиро мушоҳида намудам, ки кутри танаи он аз 1 метр зиёд буду қомати ниҳоят мавзун дошт. Чандин садсолаҳо лозим аст, ки арҷаи кӯҳӣ, чунин қаду қоматро гирад ва ингуна дарахтон дар гирду атрофи ин мавзё бисёр вомехуранд. Аз баландии кӯҳ гирду атрофро назорат карда, аз дидани зебогиҳои гирду атроф кас ҳаловат мебаррад ва ба руҳи ӯ ин ҳама зебогиҳо фараҳ мебахшад. Ҳарчо-ҳарчо майдончаҳои дамгирӣ бачашм мерасанд.

Ба монанди он арҷаҳои азим, дар деҳаи Боғи Зоғон, мо чанорҳои сар бафалак кашидаро дидем ки қутби чандин метрро ташкил медод. Аз баски, дар тули қарнҳо, аз таъсири ҷароғак, танаи онҳо бамисли оне, ки гӯё касе устокорона кофта бошад, бошишгоҳеромонад. Даруни онҳо ҳангоми борон боридан 15 нафар одам бемалол ҷой мегирифт. Чунин дарахтони азимҷуссаро ҳамчунин дар деҳаи Шингидара ва дар деҳаи Даштарҳо, ки даруни чунин дарахт ҷувозхона ҷой карда шудааст, мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳамаи ин зебогиҳоро, ки табиат дар тӯли қарнҳо бино кардааст, дида ба фикр мерави, кӣ чи кор кардан лозим аст, то ин ки ҳам мардум баҳравар шаваду ҳамин зебогиҳо аз байн наравад. Аксар вақт инсонҳо бо истироҳати худ ҷӣ гуна таъсири манфии худро ба табиат, ба муҳит расонда истодааст, ҳис намекунанд. Дар чунин шароитҳои табиӣ, маҳз ташкил кардани саёҳатҳои экологӣ, пиёдагардӣ, фарҳангӣ ба ғоидаи кор аст. Ба аҳолии маҳалли омӯзонидани дониш ва маданияти экологӣ дар нигоҳдорӣ, ҳифз ва барқароркунии муҳити зист ва чунин табиати зебои нотақрор, таъсири худро мегузорад. Бояд аҳолии маҳаллӣ ҳис

кунанд, ки ин боигарӣ, ин зебогӣ пеш аз ҳама ин моли онҳост, ин ризқи онҳост.

“Аз моҳи май то ноябр дар мавзеи Сари Хосори ноҳияи Балчувон сайёҳати кӯҳгардӣ, экологӣ ва шикори хукҳои ваҳширо ба ҷо мондан мумкин аст” [9, с.27].

Аз мардуми маҳаллӣ, аз ҷӣ “СариХосор” ном гирифтани мавзеъ ро пурсон шудам. Маълум шуд, ки дар гузашта бо ин ном, фақат як деҳаеро, ки дар тарафи ҷануби дара, дар болои кӯҳ ҷойгир аст, ном мегирифтаанд ва аслан “Сарихоксор” буда, маъноаш ҷойи хокдор мебошад. Дар гузашта он деҳа ниҳоят обод будааст ва мардуми он деҳаро дар солҳои 50-уми асри гузашта, ба ноҳияҳои пахтакори ҷумҳурӣ муҳоҷират намудаанд. Ҳоло бошад, баъди истиқлолият 5-6 оила аз авлодон, боз ба ҷойҳои аҷдодии худ баргашта, дар он деҳа зиндагони мекунанд. Ҳамчунин дар вақти пурсиши мардум дар бораи ҳайвонҳои ваҳшӣ сухан кардам. Мардум аз бисёр будани хукҳои ваҳшӣ ва ба зироатҳои аҳоли, зиён овардани онҳо шикоят карданд. Ҳуки ваҳшӣ ҳайвонест, ки дар шароити табиӣ Тоҷикистон, ниҳоят тез бисёр мешавад ва шароити дигаре, ки барои зиёдшавии ин намуд мусоидат кардааст, ин он аст, ки мардуми мусулмони тоҷик ба шикори он машғул нест.

Бинобар ин мумкин аст, ки мо сайёҳони хориҷаро дар муҳлатҳои муайяншуда, ба шикори ин намуди ҳайвон ҷалб намоем, ин аз як тараф фоидаи иқтисодӣ меораду аз тарафи дигар шумораи хукҳои ваҳшӣ, ки ҳамасола ба кишоварзии мардум зарар меорад, ба танзим даровардани ҳайвонот мусоидат менамояд.

“Ғамхорӣ нисбати ҳифзи боигарии табиат, барои наслҳои оянда меросгузоштани табиати зебо ва манфиатбахш бояд вазифаи ҳар яки мо бошад. Инсон ҷузъи табиат мебошад, дарозумрӣ ва некуаҳволии худӣ ӯ низ вобаста мебошад.

Маълум аст, ки ҳифзи табиат ва экология фаолияти доманадор буда, танҳо баҳри беҳбудӣ ва саломатии инсонҳо равона шудааст.

Ҳифз намудани табиат вазифаи ҳар як шаҳрванд мебошад. Ифлосшавии муҳити атроф ба аҳли ҷомеа зарари моддию ҷонӣ мерасонад, бинобар ин, ҳар як шаҳрванд бояд ба табиат эҳтиром гузошта, нагузорад, ки дигарон низ беэътиной кунанд” [2, с 9].

Ҳар кадоми моро лозим аст, табиати кишвари худ ва хосияти обу хоки онро хуб бидонем ва барои иҷроиши қонуну қарорҳои дахлдор, маърифати экологии ҳали ҷомеа, саҳми арзанда бигузorem.

АДАБИЁТ

- 1 Д.Ш.Сангинов. Туризм в Республике Таджикистан. теория и практика правового регулирования.
- 2 Бердиев Қ.Б. Экологияи амалӣ ва муҳофизати табиат.
- 3 Ёров Джамшед Нуруллоевич. Развитие туристической сферы Республики Таджикистан в условиях рынка.
- 4 Мамадризохонов А.А. Экотуризм дар минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон. Душанбе. 2013.
- 5 Р.Диловаров, А.Самиев Проблемаҳои рушди туризм ва рекреатсия дар минтақаҳои кӯҳӣ (дар мисоли ноҳияи туристӣ ва рекреатсионии Варзоб). Хатлон, 2018.
- 6 Раҳмонов И.К. “Рушди туризм яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодиёт” Хатлон, 2018
- 7 Ҷонибеки Асрориён “Авроқи рангини Кӯлоб” Душанбе 2017.
- 8 Сомонаи интернетии (WWW.tdc.tj)
- 9 Хамдамов Б.О., Кодирова М.И. ”Туристские ресурсы Таджикистана. Душанбе” “Ирфон” Душанбе, 2013.
- 10 Юсуфи Собир. Махтоби Сари Хосор. Душанбе, маҷаллаи “Сафо” №3, 2019.

ЗАХИРАҲОИ САЙЁҲИИ

ТОҶИКИСТОН ВА РУШДИ ОН ДАРНОҲИЯИ БАЛҶУВОН

Мақолаи мазкур дар бораи имкониятҳо ва шароити соҳаи туризм да рҷумхурӣ ва хусусияти хусусан дар ноҳияи Балҷувон маълумот медиҳад. Дар мақола даҷғар дидааст,кидар 40 мамлақати ҷаҳон туризм сарчашмаи асосии буча баҳисоб рафта, дар 70 мамлақати ҷаҳон бошад, яке аз се манбаи асосии буча идавлат ба ҳисоб меравад. Дарсоли 2018, ки “Соли рушди туризм ва ҳунарҳои мардумӣ” дар Тоҷикистон эълон шуда буд, 70 ширкати сайёҳи, теъдоди онҳо ба 140 ширкат расид.

Дар шаҳри Душанбе ва дигар шаҳрҳои Тоҷикистон имрӯз 172 меҳмонхонаҳо ба меҳмонон ва сайёҳон хизмат мерасонанд, теъдоди

онҳо рӯз аз рӯз зиёд ва сифаташон хубтару беҳтар мегарданд, аллакай дар ин сол ба Тоҷикистон, 900 хазор сайёҳ ташриф оварданд, ки ин назар ба соли гузашта, қариб як маротиба зиёд мебошад. Дар мақолаи чунин дар бораи мафҳуми таърихии Балҷувон ва мавзёҳои таърихии он маълумотҳо оварда шудааст.

Калидвожаҳо: туризм, мамолик, буча, тулли қарнҳо, хунарҳои мардумӣ, теъдод, хазина.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Салимов Ф. Ф. - ассистенти кафедраи фанҳои гуманитарӣ, идораи минтақавӣ ва сайёҳии Донишгоҳи давлатии Данғара.

Амиров А. С. - ассистенти кафедраи биология ва бехатарии экологии Донишгоҳи давлатии Данғара.

ТУРИСТИЧЕСКИЕ РЕСУРСЫ ТАДЖИКИСТАНА И ИХ РАЗВИТИЕ В БАЛДЖУВОНСКОМ РАЙОНЕ

В этой статье представлена информация о возможностях условиях туризма в стране, особенно в районе Балджувон. В статье отмечается, что в 40 странах туризм является основным источником бюджета, а в 70 странах - одним из трех основных источников государственного бюджета. В 2018 году, объявленном в Таджикистане «Годом туризма и народных промыслов», количество туристических компаний увеличилось на 70, достигнув 140 компаний.

В Душанбе и других городах Таджикистана сегодня гостей и туристов обслуживают 172 гостиницы, их количество растет с каждым днем и улучшается их качество, уже в этом году в Таджикистане побывало 900 тысяч туристов, что почти на порядок больше, чем в прошлом году. В статье также представлена информация об исторической концепции Балджувона и его исторических местах.

Ключевые слова: туризм, страны, бюджет, века, народные промыслы, страны, количество, сокровищница.

Сведения об авторах:

Салимов Ф. Ф. - ассистент кафедра Гуманитарные науки и региональное управление и туризма Дангаринского государственного Университета.

Амиров А. С. - ассистент кафедра Биология и безопасности экологии Дангаринского государственного Университета.

TOURISM RESOURCES OF TAJIKISTAN AND THEIR DEVELOPMENT IN THE BALJUVON REGION

This article provides information on the possibilities and conditions of tourism in the country, and especially in the Baljuwon area. The article notes that in 40 countries tourism is the main source of the budget, and in 70 countries - one of the three main sources of the state budget. In 2018, declared in Tajikistan as the Year of Tourism and Folk Crafts, the number of travel companies increased by 70, reaching 140 companies.

In Dushanbe and other cities of Tajikistan today, 172 hotels serve guests and tourists, their number is growing every day and their quality is improving, already this year, 900 thousand tourists have visited Tajikistan, which is almost one more than last year. The article also provides information on the historical concept of Baljuwon and its historical sites.

Key words: tourism, countries, budget, centuries, folk crafts, countries, quantity, treasury.

About the authors:

Salimov F.F. -Assistant at the Department of Humanities Science and Regional Management and Tourism of Dangara State University.

Amirov A.S. Assistant of the Department of Biology and Environmental Safety of Dangara State University.

УДК.327.7+323.28

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ

Ахмедов Э.Ю.

Дангаринский государственный университет

В условиях глобализации, когда терроризм обрел международный характер, мир стал уязвимым. Современный международный терроризм стал более разрушительным и интернациональным, объявив негласную войну принципам демократии, свободы и цивилизации, заложенным в Уставе ООН. Несмотря на жесточайшее давление и усилия со стороны международного сообщества, международный

терроризм не прекращает попыток адаптироваться к новым условиям существования.

«В настоящее время действия сил международного терроризма и экстремизма расшатали устои международной безопасности, стали причиной неустойчивой ситуации в различных регионах мира и возникновения угроз жизни и благополучию простых граждан.

Более того, явления международного терроризма всё более усиливаются, что представляет большую угрозу для судеб мира.

Именно поэтому в наши дни совместная и целенаправленная борьба государств и народов, международных институтов и обществ, в первую очередь, с корнями и причинами проявлений терроризма приобретает особое значение»².

Террористическая угроза многократно усилилась и вышла на уровень главного вызова международной безопасности. Террористы пока не обладают всеми современными военными техническими средствами, но они уже протянули руки к химическому оружию, их действия простираются далеко за рамки одного региона, и сложно предсказать, где ждать новых крупных ударов³.

Однако международный терроризм представляет серьёзную угрозу развитию человечества, считается серьёзным преступлением, вызывающим международную озабоченность⁴.

Деятельность Совета Безопасности ООН по поддержанию международного мира и безопасности, по борьбе с терроризмом и распространением ОМУ, по защите прав человека является одновременно деятельностью по обеспечению соблюдения соответствующих международно-правовых обязательств государств, вытекающих из положения Устава ООН, так и из других норм международного права. Безусловно, важную роль здесь играет функционирование различного рода контрольных механизмов и институтов, созданных как самой Организацией, так и на базе международных договоров, заключенных в его рамках.

²См.: Э.Рахмон. Выступление на пленарном заседании Конференции высокого уровня «Международное и региональное сотрудничество в борьбе против терроризма и источников его финансирования, в том числе незаконного оборота наркотиков и организованной преступности». (17.05.2019) [Электронный ресурс]. - URL: <http://president.tj/taxonomy/term/5/60?page=8> (дата обращения 20.01.2022).

³См.: В.Путин. Выступление на совещании послов и постоянных представителей Российской Федерации. [Электронный ресурс]. - URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/52298> (дата обращения 01.07.2016).

⁴ См.: Актуальные проблемы борьбы с преступностью в международном уголовном праве. Коллективная монография / Под. ред. д.ю.н. проф. Раджабова С.А. – Душанбе: Дониш, 2017. С.62

Роль Совета Безопасности ООН резко возросла в связи с угрозой терроризма в современном мире: международный терроризм и ответ на него – это новое социальное явление в жизни мирового сообщества. Сопутствующие глобализации новые угрозы и вызовы обуславливают востребованность потенциала ООН для формирования на ее основе дееспособной и сбалансированной системы глобальной безопасности и сотрудничества.

Основатели Организация Объединенных Наций возложили на Совет Безопасности главную ответственность за поддержание международного мира и безопасности. Совет Безопасности был задуман так, чтобы этот всемирный орган мог принимать решительные меры для предотвращения и устранения угроз. Он был создан так, чтобы быть не просто представительным, а ответственным органом, обладающим способностью к решающим действиям.

Совет Безопасности играет важную роль в заполнении пробелов в стратегии борьбы с терроризмом. С начала 90-х годов Совет Безопасности пытается ослабить государственную поддержку терроризма и укрепить государственное сопротивление терроризму. Начиная с 1992 года Совет Безопасности применял санкции против физических лиц и государств, поддерживавших терроризм, в том числе в 1999 и 2000 годах против Усамы бен Ладена, «Аль-Каиды» и «Талибан». Первоначальная реакция Совета Безопасности на террористические нападения, совершенные 11 сентября 2001 года, была быстрой и впечатляющей. Резолюция 1373 (2001) Совета Безопасности установила для всех государств единые императивные обстоятельства по борьбе с терроризмом и учредила Контртеррористический комитет для контроля за соблюдением и для содействия оказанию государствам технической помощи⁵.

Санкции, вводимые Советом Безопасности ООН, и деятельность его Контртеррористического комитета играют важную роль в прекращении той поддержки, которую некоторые государства оказывают терроризму, и в мобилизации других государств на борьбу с ним. Однако санкции Совета Безопасности ООН против «Аль-Каиды» и «Талибана» страдают от медлительной поддержки и медлительного

⁵ Более безопасный мир: наша общая ответственность. Доклад группы высокого уровня по угрозам, вызовам и переменам. Часть IV. Более эффективная Организация Объединенных Наций для XXI века. XIV) Совет безопасности. П. 244. - С. 82. Док. ООН A/59/565. www.un.org

осуществления государствами-членами и затрагивают лишь небольшую группу известных деятелей «Аль-Каиды», в то время как ряд государств запаздывают с осуществлением указаний Контртеррористического комитета.

С тех пор как был создан Совет, угрозы и вызовы международному миру и безопасности изменились, также, как и распределение силы между членами Организации.

Совет Безопасности как орган ООН, на котором согласно ст.24 Устава ООН возложена главная ответственность за поддержание международного мира и безопасности, призван в системе международного сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом играть основную роль. В деятельности Совета Безопасности по пресечению и предупреждению терроризма, значительно усилившийся после беспрецедентных террористических актов 1999-2004 гг., повлекших многочисленные человеческие жертвы, можно выделить четыре основных направления:

- привлечение внимания международного сообщества, к актам международного терроризма, осуждение всех методов и практики терроризма как преступления противоречащих целям и принципам ООН, рассмотрение таких актов, не зависимо от их мотивации, места осуществления и исполнителей, как одна из самых серьезных угроз миру и безопасности;

- возложение на государство широкого комплекса обязанностей в целях пресечения терроризма;

- учреждение и функционирование специальных органов Совета Безопасности: Комитета по санкциям против «Аль-Каида» и движения «Талибан» (резолюция 1267 (1999)), Контртеррористический комитет (резолюция 1373 (2001)), Комитета по предотвращению распространения оружия массового уничтожения (резолюция 1540 (2004));

- учреждение международной комиссии по расследованию для помощи государству в расследовании террористических актов (резолюция 1595 (2005)).

На рубеже 90-х прошлого века проблематика международного терроризма прочно вошла на повестку дня Совета Безопасности. В резолюциях 635 от 14 июня 1989 года он заявил, что акты терроризма представляют собой «последствия международной безопасности». В

резолюции 731 от 21 января 1992⁶ Совет Безопасности признал, что помимо того, что террористические акты оказывают негативные воздействия на международные отношения и ставят под угрозу безопасность государств, они предоставляют собой угрозу для международного мира и безопасности. Правда, в этой резолюции Совет Безопасности выражал отношение к актам международного терроризма, к которым, по его мнению, косвенно причастны государства⁷.

В резолюции 1269 от 19 октября 1999 года, принятой по инициативе России после серии террористических актов, совершенных 1999г. в ряде городов Российской Федерации и других стран СНГ, подчеркивается опасность международного терроризма для жизни и благосостояния людей во всем мире, а также для мира и безопасности всех государств. В ней Совет Безопасности прямо заявляет о безоговорочном осуждении всех актов, методов и практики терроризма, как преступных и не имеющих оправдание, независимо от их мотивов, во всех их формах и проявлениях, где бы и кем бы они ни совершались⁸.

В резолюции 1368 от 12 сентября 2001 года, принятой сразу после беспрецедентных по способам совершения и последствиям террористических актов в Нью-Йорке, Вашингтоне и Пенсильвании 11 сентября 2001 года, впервые дается оценка нападений не государственных акторов как представляющих «угрозу международного мира и безопасности» (п.1 резолюции 1368 (2001)). Это оценка повторяется в резолюции 1373 от 28 сентября 2001 года, в которой Совет Безопасности ООН заявляет, что акты международного терроризма представляют собой «одну из самых серьезных угроз для международного мира и безопасности в XXI веке». Такая же оценка содержится и в резолюции 1377 от 12 ноября 2001года.

Таким образом, международный терроризм, по мнению Совета Безопасности ООН, стал явлением, которое затрагивает не только безопасность отдельных государств, но и международный мир, и его

⁶ Принятые в связи уничтожением самолетов авиакомпании Пан Америкэн выполняющего рейс №103 и рейс №772.

⁷ Глотова О.Г. «Правовые аспекты борьбе с терроризмом и Совета Безопасности ООН» Московский журнал международного права. №4. 2005. – С. 142-143.

⁸ Глотова О.Г. «Правовые аспекты борьбе с терроризмом и Совета Безопасности ООН» Московский журнал международного права. №4. 2005. – С.143.

безопасность. С тех пор реагирование на широкомасштабные террористические акты в различных государствах – России⁹, Испании¹⁰

Ираке¹¹, Турции¹², Индонезии¹³, Кении¹⁴, Колумбии¹⁵, Ливане¹⁶ и в других странах, - повлекшие большое количество человеческих жертв и разрушений, постоянно связывается с признанием этих деяний как угрозы миру и безопасности. Такое признание подтверждается и в документах СБ ООН, в резолюциях 1390 (2002), 1455 (2003), 1456 (2003), 1535 (2004), 1566 (2004) и в Заявлениях председателя Совета Безопасности от 19 июля 2004 года¹⁷, 19 октября 2004 года¹⁸, 18 января 2005 года¹⁹.

Означает ли рассмотрение терактов как представляющих «угрозу миру и безопасности» и признание их преступными свидетельством того, что Совет Безопасности считает теперь преступление международного терроризма международным преступлением? Н. Йоргенсон считает, что действительно, в случае признания ситуации как угрозы миру и безопасности она изымается из сферы компетенции

⁹Захват заложников, совершенного в Москве 23 октября 2002 года. Док. ООН S/RES/1440 (2002). Заявление Председателя Совета Безопасности от 10 мая 2004 года об осуждении взрыва, совершенного террористами 9 мая 2004 года в Грозном, в результате которого множество людей получили ранения и погибли, включая Президента Чеченской Республики РФ, Ахмада Кадырова. Док. ООН S/PRST/2004/14; Заявление Председателя Совета безопасности 1 сентября 2004 года от имени Совета об осуждении чудовищного террористического акта, связанного с захватом заложников в средней школе города Беслана, а также других террористических актов, совершенных против ни в чем не повинных гражданских лиц в Москве и на борту двух российских авиалайнеров, в результате которых имеются многочисленные человеческие жертвы и раненные. Док. ООН S/PRST/2004/31;

¹⁰ Резолюция 1530 (2004) от 11 марта 2004 года об осуждении взрывов в Мадриде, совершенных террористической группой ЭТА. www. un.org

¹¹ Заявление Председателя Совета безопасности от имени Совета 20 августа 2003 года в отношении террористических нападений, совершенного 19 августа 2003 года на штаб-квартиру ООН в Багдаде, в результате которого было убито и ранено много сотрудников и иракцев. Док. ООН S/PRST/2003/13.

¹² Резолюция 1516 (2003) от 20 ноября 2003 года об осуждении взрывов в Стамбуле 15-20 ноября 2003 года. www. un.org

¹³ Резолюция 1438 (2002) от 14 октября 2002 года об осуждении взрывов на острове Бали. www. un.org

¹⁴ Резолюция 1450 (2002) от 28 ноября 2002 года в отношении акта бомбового терроризма в гостинице «Парадайз» в Кикамбаде, попытки сбить ракетами самолет израильской авиакомпании «Аркия».

¹⁵ Резолюция 1465 (2003) от 13 февраля 2003 года принятая после бомбового нападения Богота. www. un.org

¹⁶ Резолюция 1595 (2005) от 14 февраля 2005 года об осуждении совершенного террористическими взрывами в Бейруте (Ливан), в результате которого погибли бывший премьер-министр Ливан Рафик Харири и другие лица, а десятки людей получили ранения, а также осуждения последующих нападений в Ливане.

¹⁷ Док. ООН S/PRST/2004/26. Заявление Председателя Совета Безопасности ООН на 5006-м заседании Совета Безопасности, состоявшемся 19 июля 2004 года в связи с рассмотрением Советом пункта, озаглавленного «Угрозы международному миру и безопасности, создаваемые террористическими актами».

¹⁸ Док. ООН S/PRST/2004/37. Заявление Председателя Совета Безопасности ООН на 5059-м заседании заседания Совета Безопасности, состоявшемся 19 октября 2004 года, в связи с рассмотрением Советом пункта, озаглавленного «Угрозы международному миру и безопасности, создаваемые террористическими актами».

¹⁹ Глотова С.В. «Правовые аспекты борьбы с терроризмом и Совет Безопасности ООН». Московский журнал международного права. №4. 2005. - С. 144.

вовлеченных государств и предоставляет интерес для всего международного сообщества.

Существует и мнение в доктрине, что идея угрозы миру и безопасности лежит в основе квалификации деяния как международное преступление²⁰.

Мы не согласны с точкой зрения некоторых ученых, которые считают, преступление международного терроризма как международное преступление и давно отстаивают их принадлежность к международным преступлениям. Международный терроризм по существу представляет собой политический акт. Он предназначен для неожиданного причинения смертоносных увечий мирным жителям и создания атмосферы страха в целом ради достижения какой-либо политической или идеологической цели. Терроризм является преступным актом, однако, нечто большим, чем простое уголовное деяние. Ни в одном универсальном, региональном соглашении международный терроризм не является и не рассматривается как международное преступление.

В качестве угрозы миру и безопасности разное время Совет Безопасности ООН определял следующие ситуации, не связанные с вооруженными акциями государств друг против друга: политику апартеида в Южной Африке²¹; действие правительства под чьим протекторатом находятся народы зависимых территорий против их права на самоопределение²²; систематическое нарушение права человека и угроза начала гражданской войны²³; широко распространенные серьезные нарушения международного гуманитарного права, в том числе акты геноцида²⁴; активная поддержка вооруженных повстанческих группировок в соседних странах²⁵; распространение ядерного, химического и биологического оружия, а также средств его доставки²⁶. Хотя большинство таких ситуации предоставляют собой международные преступления, мы

²⁰ Глотова С.В. «Правовые аспекты борьбы с терроризмом и Совет Безопасности ООН». Московский журнал международного права. №4. 2005. - С. 144.

²¹ Док. ООН. S/RES/134(1960). Положение в Южной Африке. www.un.org

²² Док. ООН. S/RES/224(1966). S/RES/253(1968) в отношении Южной Родезии. www.un.org

²³ Док. ООН. S/RES/164(1961) принята в связи с убийством конголезских лидеров. www.un.org

²⁴ Таковую характеристику он дал конфликту в бывшей Югославии: S/RES/713(1991), S/RES/778 (1993), ситуация в Руанде S/RES/929 (1994). Таковую же оценку получил конфликт в Сомали: S/RES/794(1994), на Гаити S/RES/940 (1994), в Восточном Тиморе S/RES/1264 (1999).

²⁵ Действия Либерии, и в частности поддержка ею ОПФ в Сьерра-Леоне: S/RES/1478 (2003). www.un.org

²⁶ Док. ООН. S/RES/1540(2004). Учреждения Комитета по контролю за нераспространением оружия массового поражения.

видим, что Совет Безопасности не принимает специфических критериев для определения того, представляет ли ситуация угрозу миру. Это может быть объяснено тем, что положение этих резолюций имеют политический характер²⁷.

Фундаментальной основой для нашей общей борьбы с терроризмом является уважение прав человека и соблюдение законности. Укрепление международной правовой системы, в рамках которой мы стремимся предотвращать терроризм и вести борьбу с ним, должно являться приоритетной задачей. Резолюции Совета Безопасности ООН относящиеся к терроризму стали вкладом в достижение этой цели, поскольку в них предусматриваются, что все государства должны обеспечивать, чтобы любое лицо, принимающее участие в финансировании, планировании, подготовке или совершении террористических актов, привлекалось к судебной ответственности и чтобы такие террористические акты квалифицировались как серьезные уголовные правонарушения во внутригосударственных законах и положениях. Таким образом, государства должны иметь возможность осуществлять эти законы и обеспечивать их соблюдение и привлекать исполнителей таких актов к ответственности при должном уважении прав человека

Исходя из анализа логики резолюций Совета Безопасности ООН по терроризму, все виды терроризма являются угрозой миру и безопасности. Поэтому нужно признать, что и разновидности террористических преступлений, запрещенные 14 универсальными²⁸ и

²⁷ Глотова С.В. «Правовые аспекты борьбы с терроризмом и Совет Безопасности ООН». Московский журнал международного права. №4. 2005. -С. 146.

²⁸ Конвенция о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных судов. Подписана в Токио 14 сентября 1963 года, вступила в силу 4 декабря 1969 года; 180 участников. Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов. Подписана в Гааге 16 декабря 1970 года, вступила в силу 14 октября 1971 года; 181 участник. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации. Подписана в Монреале 23 сентября 1971 года, вступила в силу 26 января 1973 года; 183 участника. Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах, обслуживающих международную гражданскую авиацию, дополняющий Конвенцию о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации. Подписан в Монреале 24 февраля 1988 года, вступил в силу 6 августа 1989 года; 156 участников. Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов. Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 14 декабря 1973 года, вступила в силу 20 февраля 1977 года; 161 участник. Международная конвенция о борьбе с захватом заложников. Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 17 декабря 1979 года, вступила в силу 3 июня 1983 года; 153 участника. Конвенция о физической защите ядерного материала. Подписана в Вене 3 марта 1980 года, вступила в силу 8 февраля 1987 года; 116 участников. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства. Совершена в Риме 10 марта 1988 года, вступила в силу 1 марта 1992 года; 135 участников. Протокол о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности стационарных платформ, расположенных на континентальном шельфе. Совершен в Риме 10 марта 1988 года, вступил в силу 1 марта 1992 года; 124 участника.

несколько региональными конвенциями, являются преступлениями международного характера.

Таким образом, терроризм по прежнему остается одной из самых серьезных угроз международному миру и безопасности, и в этой связи всеобщее сотрудничество имеет первостепенное значение. Созданием Совета Безопасности Комитет 1267 (1999) по санкциям в отношении организации «Аль-Каида» и движения «Талибан», Контртеррористический комитет 1373 (2001) и Комитет 1540 (2004) о нераспространении оружия массового уничтожения, должны вести борьбу с терроризмом в рамках своих соответствующих резолюции и координации. Мы убеждены в том, что работа Комитет 1267 (1999), Комитет 1373 (2001) и Комитет 1540 (2004) вспомогательных органов Совета Безопасности ООН будет дополнять общие усилия Организации Объединенных Наций и международные усилия, с тем, чтобы помочь государствам в рамках сотрудничества осуществить в полном объеме различные резолюции относящегося терроризма. В этом контексте все три комитета рассчитывают на дальнейшие руководящие указания со стороны Совета Безопасности ООН в сферах, представляющих общий интерес, с тем, чтобы лучше координировать свои усилия в обеспечении мира и безопасности в мире целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барков А.В. Шанхайская организация сотрудничества / А.В. Барков / Московский журнал международного права. №1(49). 2003. - С.262-263.
2. Змеевский А.В. Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом/ А.В. Змеевский /Московский журнал международного права. №4(44). 2001. - С. 3.
3. Актуальные проблемы борьбы с преступностью в международном уголовном праве. Коллективная монография / Под. ред. д.ю.н. проф. Раджабова С.А. – Душанбе: Дониш, 2017.

Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения. Подписана в Монреале 1 марта 1991 года, вступила в силу 21 июня 1998 года; 125 участников. Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом. Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 15 декабря 1997 года, вступила в силу 23 мая 2001 года; 146 участников. Международная конвенция о борьбе с финансированием терроризма. Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных Наций 9 декабря 1999 года, вступила в силу 10 апреля 2002 года; 153 участника. Международная конвенция о борьбе с актами ядерного терроризма. Принята Генеральной Ассамблеей Организации Объединенных наций 13 апреля 2005 года.

4. Информация о деятельности государств-членов ШОС по присоединению к универсальным антитеррористическим конвенциям, имплементации Глобальной контртеррористической стратегии ООН и содействию завершению согласования проекта Всеобъемлющей конвенции о международном терроризме <http://www.ecrats.com/ru>.
5. Кофман Б.И. Основы борьбы с террористической преступностью: Учебное пособие/ Б.И.Кофман, В.И. Курушин, С.Н.Миронов, А.А.Сафаров, Н.Х. Сафиуллин. – Казань, 2003. – С. 174.
6. Резолюция 60/288 принятой Генеральной Ассамблеей ООН на 99-ом пленарном заседании 8 сентября 2006 года.www.un.org (дата обращения 15.05.2015 г.).

ЧАНБАҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ-ҲУҚУҚИИ ТАҶЗИМИ МАҚОМОТИ ЁРИРАСОНИ ШӢРОИ АМНИЯТИ СОЗМОНИ МИЛЛАЛИ МУТТАҲИД ДАР МУБОРИЗА БО ТЕРРОРИЗМИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Дар ин мақола муаллиф рӯчъ ба чанбаҳои байналмилалӣ-ҳуқуқии танзими ҳамкор дар мубориза бо терроризми байналхалқӣ дар чорҷӯбаи Шӯрои амниятӣ Созмони Миллали Муттаҳид сухан меронад. Муаллиф нақши мақомотҳои ёрирасони Шӯрои амниятӣ Созмони Миллали Муттаҳид яъне, Кумитаи 1267 (1999) оид ба ҷазо барои дастаи «Алқоида» ва ҳаракати «Толибон», Кумитаи зидди террористӣ 1373 (2001) ва Кумитаи 1540 (2004) рӯчъ ба паҳн накардани яроқи ҳастай дар ҳамкорӣ бо давлатҳо дар мубориза бар зидди терроризмро дарҷ намудааст. Мақсади асосии ин мақомотҳои ёрирасони Шӯрои амниятӣ Созмони Миллали Муттаҳид дар он аст, ки бо кӯмаки ин Кумитаҳо давлатҳои аъзо метавонанд дар якҷоягӣ бо истифода бурдани резолютсияҳои Шӯрои амниятӣ Созмони Миллали Муттаҳид бар терроризм мубориза баранд, дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: терроризм, ҳамкорӣ, танзим, кумитаҳо, мақомот, Шӯрои амният, СММ.

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ВСПОМОГАТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ СОВЕТА БЕЗОПАСНОСТИ ООН В БОРЬБЕ С МЕЖДУНАРОДНЫМ ТЕРРОРИЗМОМ

В данной научной статье автором рассмотрено международно-правовое регулирование сотрудничества в борьбе с международным терроризмом в рамках Совета Безопасности ООН. Автор указал действующую роль вспомогательных органов Совета Безопасности ООН как Комитет 1267/1989, Контртеррористический комитет 1373 и Комитет 1540 о нераспространении оружия массового поражения террористами и цель вспомогательных органов СБ ООН в сотрудничестве с государствами-членами ООН в реализации резолюции СБ ООН в борьбе с международным терроризмом.

Ключевые слова: терроризм, сотрудничество, регулирование, комитет, орган, Совет Безопасности, ООН.

INTERNATIONAL LEGAL MANIPULATION OF THE SUBSIDIARY BODIES OF THE UN SECURITY COUNCIL IN THE FIGHT AGAINST INTERNATIONAL TERRORISM

This article is for the international - the legal regulation of cooperation the UN Security Council in combating international terrorism. The role of the subsidiary bodies of the UN Security Council Committee 1267 (1999) on sanctions against Al-Qaida and the Taliban, CTC 1373 (2001) and the Committee of 1540 (2004) on non-proliferation of weapons of mass destruction, in the framework of cooperation of States in the fight against international terrorism. The author examines the work of the Committee 1267 (1999), the Committee 1373 (2001) and the Committee of 1540 (2004) of the subsidiary bodies of the UN Security Council as common efforts of the United Nations and international efforts to assist States in the framework of cooperation and fully implement the various resolutions related terrorism. In this context, all three committee looks forward to further guidance from the UN Security Council in the areas of common interest, in order to better coordinate their efforts in ensuring peace and security in the world as a whole.

Key words: terrorism, cooperation, regulation, committee, body, Security Council, UN.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ахмедов Эргаш Юлдошевич номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, Донишгоҳи давлатии Дангара, мудири кафедраи молия ва фаъолияти бонкӣ. Телефон: 900005515. E-mail: ergash-77@mail.ru

Сведение об авторе:

Ахмедов Эргаш Юлдошевич - кандидат юридических наук, Дангаринский государственный университет, заведующей кафедры финансы и банковское дело. Телефон: 900005515. E-mail: ergash-77@mail.ru

About authors:

Akhmedov Ergash Yuldoshevich - candidate of law, Dangara state University, Head of the Department of Finance and Banking. Phone: 900005515.

E-mail: ergash-77@mail.ru

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки ба маҷаллаи илмии «Паёми Донишгоҳи диллатии Данғара» пешниҳод мешаванд

Мақолаҳои илмие, ки ба редаксияи маҷалла пешниҳод мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

– мақолаҳо бояд бо риояи талаботи муқаррарнамудаи ҳайати таҳририяи маҷалла навишта шаванд;

– мақолаҳо бояд натиҷаи тадқиқоти илмиро дар ин ё он соҳа фаро гиранд;

– мақолаҳо бояд ба яке аз самтҳои (баҳшҳои) маҷалла мувофиқ бошанд.

Ҳама маводҳои, ки ба ҳайати таҳририяи маҷалла пешниҳод мешаванд, аз барномаи зидди сирқат дар вебсайти Antiplagiat тафтиш мешаванд ва пас аз он ҳайати таҳририяи муаллифноро (ҳаммуаллифноро) аз натиҷаи баҳодихии дастнавис огоҳ мекунад. Сониян, ҳайати таҳририя дар бораи қабули мавод ва коркарди минбаъда ва ё аз рад шудани он муаллифноро (ҳаммуаллифноро) хабардор менамояд.

Талабот оид ба тарҳрезии мақолаҳои илмӣ:

Мақола бояд дар формати Microsoft Word, шрифти Times New Roman, андозаи 14, хошия аз ҳар тараф 2,5 см, фосилаи байни сатрҳо 1,5 мм таҳия карда шавад.

Ҳаҷми мақола (бо дарбаргирии ҷакида ва феҳрасти манобеи истифодашудаи он) бояд аз 6 то 15 саҳифаро дар формати А4 фаро гирад.

Сохтори мақола:

– индекси УДК;

– унвони мақола бо ҳарфҳои калон;

– насаб ва ҳарфҳои аввали номи муаллиф (масалан, Шарипов Д.М.);

– номи ташкилоте, ки дар он муаллифи мақола кор мекунад;

– матни асосии мақола;

– истинод аз маводи мушаххас дар қавси мураббаъ [4, с.25] оварда мешавад.

– ҷадвалҳо, диаграммаҳо, схемаҳо ва расмҳо бояд ном дошта, рақамгузорӣ карда шаванд;

– номгӯии манобеи истифодашуда (на камтар аз 5 ва на зиёда аз 10 ададро дарбар гирад). Феҳрасти манобеи истифодашуда мувофиқи талаботи ГОСТ 7.1-2003 ва ГОСТ 7.0.5-2008 тартиб дода мешавад;

– манобеи истифодашуда тадқиқоти анҷомдодаи солҳои охири муҳаққиқони соҳаро дар бар гирад;

– пас аз феҳрасти манобеи истифодашуда бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) маълумоти зерин оварда мешавад: унвони мақола, ҷакидаи он ва калидвожаҳо (ҷакида на камтар аз 100 калима, калидвожаҳо аз 7 то 10 калима ё ибораҳо);

– маълумот дар бораи муаллиф (-он) ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (ба чунин тартиб: ному насаби пурраи муаллиф (-он), дараҷаи илмӣ, унвони илмӣ (агар бошад), номи ташкилоте, ки муаллиф (-он) дар он кор мекунад, вазифаи муаллиф (-он) дар ин ташкилот, рақами телефон, суроғаи электронии муаллиф (-он);

– тақриз ба мақолаи илмӣ пешниҳодшуда аз ҷониби номзад ё доктори илм барои муаллиф (-он)-е, ки дараҷаи илмӣ надорад;

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал «Вестник Дангаринского государственного Университета»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям:

-статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала;

-статья должна быть результатом научных исследований;

-статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все представленные в редакцию журнала материалы в обязательном порядке проходят проверку на сайте Antiplagiat, после чего редколлегия извещает авторов (соавторов) о результатах оценки рукописи и сообщает о приеме материала к дальнейшему внутреннему рецензированию или об отказе об рецензирования.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля со всех сторон 2,5 см, интервал 1,5 мм.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 6 до 15 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);

- название статьи с большими буквами;

- фамилия и инициалы автора (например, Шарипов Д.М.);

- название организации, в которой работает автор статьи;

- основной текст статьи;

-при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках. Образец: [4, с.25].

-таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название и пронумероват;

-список использованной литературы (не менее 5 и не более 10 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;

-после списка использованной литературы оформляется следующая информация на трех языках (на таджикском, русском и английском языках): название статьи, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 100 слов, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);

-сведение об авторе (авторах) на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает автор (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

ПАЁМИ
ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ДАНГАРА
Бахши илмҳои табиӣ
2020 №3 (17)

ВЕСТНИК
ДАНГАРИНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
Серия естественных наук
2020 №3 (17)

BULLETIN
DANGARA STATE UNIVERSITY
Series of natural science
2020 №3 (17)

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки:

Естественные и технические науки
Сельскохозяйственные науки
Гуманитарные науки

Сайт журнала: www.vestnik.dsu.tj
E-mail: vestnik@dsu.tj

Ба чоп 30.12.2022 иҷозат дода шуд. Андозаи 60x84^{1/8}.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman Tj.
Ҷузъи чопии шартӣ 18,5.
Теъдоди нашр 50 нусха. Супориши № 234.

ЧДММ “ЭР-граф”.
734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.
Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com